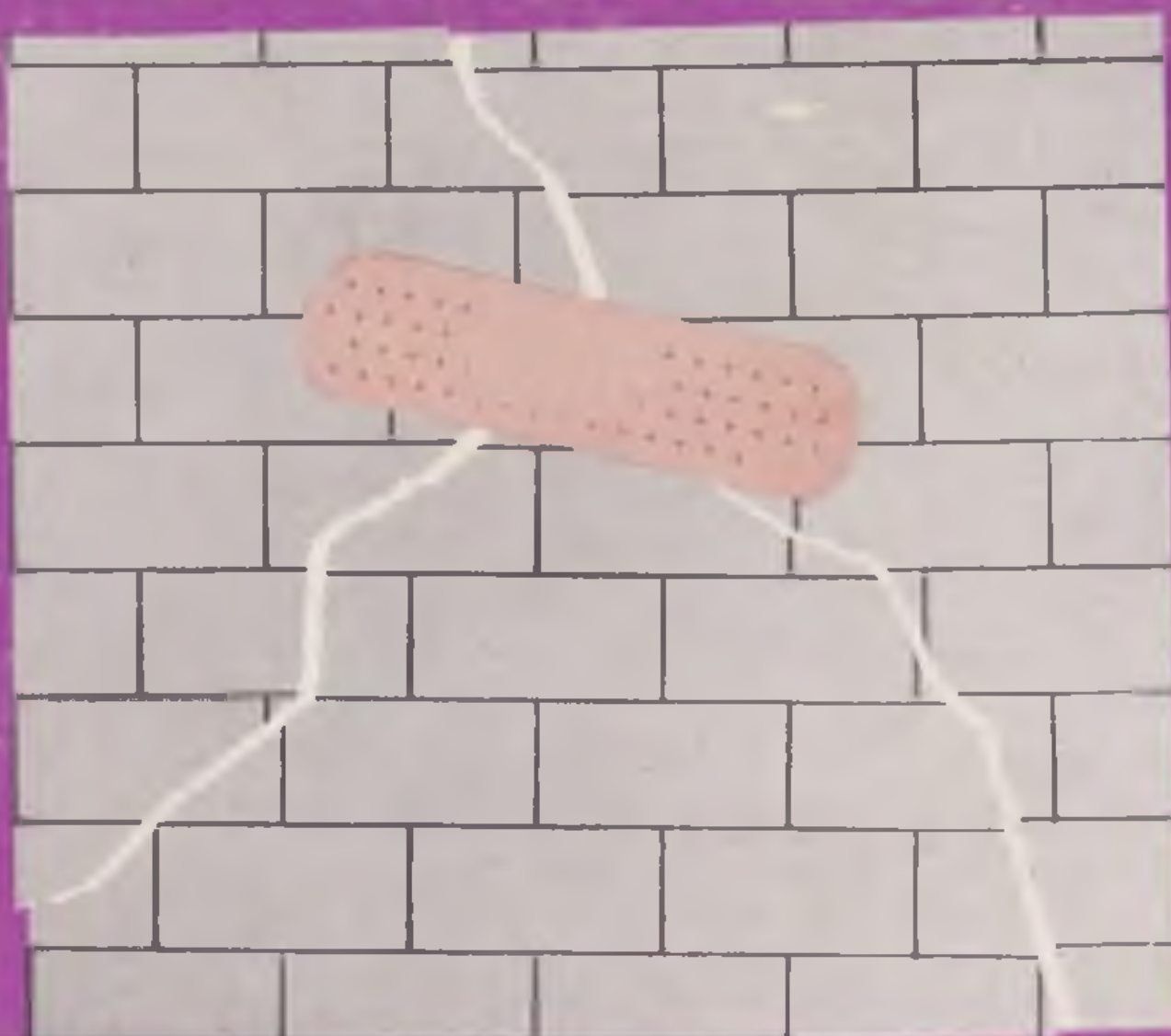
Diana Gittins

AİLE SORGULANIYOR!

Pencere Yayınları

Diana Gittins
Aile Sorgulanıyor

Diana Gittins

Aile Sorgulanıyor

Çev: Tuna Erdem

İÇİNDEKİLER

Aile İdeolojisi	7
Teşekkür	9
Editörün Önsözü	10
Aile Nasıl Değişti	17
Ailenin Anlaşılmasında Patriarkanın Önemi ?	42
Aile Nedir? Aile Evrensel Midir?	64
İnsanlar Neden Evlenir	76
İnsanlar Neden Çoçuk Sahibi Olurlar	93
Neden Kadınların İşi Hiç Bitmez	111
Devlet Aile Dayanışmasını Yaratır mı, Yok mu Eder?	129
Aile Kurumu Krizde Mi?	148
Bibliyografya	161

Kardeşim,
Cynthia Lloyd Bailes'e

AİLE İDEOLOJİSİ

Erkek egemen ideolojinin, "Toplumun temeli" olduğunu sık sık belirttiği aile üzerine batıda çok sayıda inceleme yayınlandı. Bunlar arasında bu yüzyılda ailenin yapısındaki ve aileye bakıştaki değişmeyi ya da değişmemeyi ele alan sosyal tarihçilerin yapıtları olduğu kadar, 70 sonrası dünyanın yeni soluğu olan feminist araştırmacıların çok önemli çalışmaları da bulunuyor. Birinci gruba feminist teorilerin patriarka, aile ve aile ideolojisi üzerine çözümlemelerinden yararlanıp da hiç adını ağzına almayan Mark Poster gibi yazarları da eklemek gerekir.[1]

Aile ideolojisi üstüne konuşan ilk feminist yazarlardan biri Juliet Mitchell'dir.[2] Mitchell aile ideolojisini feminist değil Marksist bağlamda ele alır. Ayrıca 1917 Ekim Devriminde sosyalistlerin "Aileyi ortadan kaldırma" hedefinin her ne kadar yenilikçi ve radikal gözükse de mümkün olamayacağını belirtir. Çünkü Mitchell'e göre ailenin üretim, yeniden üretim, cinsellik ve toplumsallaştırma işlevleri, öteki kurumlara aktarılmadığı sürece aile ortadan kaldırılamayacaktır. Yine yazar toplumsal örgütlenmenin ilk biçimi olan aile kurumunun bir kararnameyle ortadan kaldırılamayacağını söyler. Üstelik bu denli köklü bir kurumu ortadan kaldırılmak istendiğinde topluma onun boşluğunu dolduracak yeni bir yapıyı önermek gerekir. İşte Mitchell, sosyalistlerin bu radikal girişiminin başarısızlığını bu nedenlere bağlar.

Mitchell'in eksik bıraktığı nokta belki de, ailenin patriarkal sistemin en "temel" kurumlarından biri olduğu idi. Patriarka terimi yeni feminist teoride kadınları tarih öncesinden bugüne, ideolojisi, gelenek, görenek ve yasalarıyla sistematik olarak ezen ve sömüren erkek egemen düzeni tanımlamak üzere kullanılıyor.[3] Bu bakımdan patriarka, 70 sonrası feminizmin içini doldurduğu bir kavram. Ayrıca Sholamith, Firestone, Nancy, Chodorov, Adrianne Rich, Drothy Dinnerstein, Susan Bronmiller gibi feminist yazarlar "Biyolojik aile", "Zorunlu heteroseksüellik", "Kurum olarak annelik", "Cinsel taciz" vb. kavramları kadın açısıyla çözümlediler.[4]

Bu bakımdan elinizdeki kitap; Ailenin Sorgulanması, aile üzerine feminist

1. Mark Poster, Eleştirel Aile Kuramı, Ayrıntı Yayınları İstanbul, 1989
2. Juliet Mitchell, Kadınlık Durumu, Kadın Çevresi Yayınları İstanbul 1985.
3. Kate Millet, Cinsel Politika, Payel Yayınları, İstanbul, 1973
4. Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bkz. Hester Eisenstein Contemporary Feminist Thought, Lewin Paparbacks, Londra, 1984

teorinin bügünkü birikiminin bütününü olmasa da önemli bir bölümünü ve bu alandaki öteki tarihsel araştırmalara yansıtıyor. Diana Gittins Batıda patriarkal ideolojinin ve sistemin aileyi nasıl biçimlendirdiğini ve her ne koşul altında olursa olsun kadınların boyuneğmesi ve bağımlılığına dayanan bu ideolojinin dinsel kurumlar, yasalar ve devlet politikalarıyla desteklenişini ortaya koyuyor. Kitabı okurken bu ideolojinin ne kadar da evrensel olduğunu düşünmeden edemiyorum. Hemen hemen aynı gerekçelerle, "önlemlerle" ve yasalarla erkeklerin egemen olduğu patriarkal ailenin varlığı dünyanın her yerinde aynı biçimde korunuyor. Erkeklerin "Aile reisliği" yasalarla güvence altına alınmış durumda. Bu "patriarkal alanın" dışına çıkmaya cesaret eden kadınlara da sistem tarafından "Uyumsuz, kaçık, nevrotik, cadı, sapık" yaftaları tereddütsüz yapıştırılıyor.

Ailenin bugünkü biçimi ise karı-koca ve cocuklardan oluşan "mutlu aile" Dış dünyanın acımasız koşullarından, insanı ezen hiçe sayan büyüklüğü ve yalnızlığından kaçıp korunabileceği tek alanın aile olduğunu vurgulayanlar arasında Marksist yazarlar da var. Bütün bunlar çok iyi de, sığınılan bu alanda, kadınların ve -varsa- çocukların koca/baba otoritesine kayıtsız şartsız boyun eğmeleri bekleniyor. Gittins, "O halde bu sığınak kadınlar için bir sığınak olamaz" diyor.

Gerçekten de ailenin, erkeklerin talepleri, otoritesi ve çıkarları doğrultusundaki bugünkü biçimine son verilmediği takdirde kadınların "mutlu ailelerde" yaşadıkları aldatmacası da sürüp gidecek. Bu "mutlu ailenin" öbür yüzü aileiçi kadına yönelik şiddet, tecavüz, duygusal ve ekonomik baskı ve sömürü, kocaya mutlak hizmet ve itaattir.Diana Gittins yaşanan gerçekler ile "ideal aile" tanımının birbirine ters düşmesine erkeklerin itirazı olmadığını belirtiyor. Buna bir de "eşitlik" aldatmacasını eklemek gerekiyor. Aile son yıllarda belirli bir kesimde "Eşit, birbirini seven ve birlikte yaşamak isteyen eşlerin birlikteliği" gibi tanımlanıyor. Bu hoş bir talep olabilir ama kadınların ezilen durumu her yönüyle değişmedikçe bu tanım varolan gerçekliği ortaya koymaktan çok uzaktır. Gittins partiarkal ideolojinin kuşattığı bugünkü toplumda "eşitlikçi ailenin" mümkün olmadığını tüm açıklığıyla gösteriyor.

Yazara göre belki ailenin değil ama "aile ideolojisinin" ortadan kaldırılması daha gerçekçi bir talep olabilir. Üstelik ailede yaşanan eşitsizlik ve baskı ortamı toplumları siyasal, ekonomik, toplumsal ve cinsiyete dayalı eşitsizliğini ve "krizini" çok iyi bir şekilde yansıtmaktadır.

Diana Gittins'in rahat okunur bir dille yazdığı bu bilgilendirici, çözümleyici kitabı "aile" üzerine düşünen ve araştıranlar için oldukça geniş bir olanak sunuyor. Kitabın arka sayfalarındaki bibliyografya ise bu konuda daha derinlemesine -İngilizce- okumak isteyen okura -Türkçede yayınlanan kitaplar belirtildi- yardımcı olacaktır.

Yaprak Zihnioğlu
Ekim 1991, İstanbul

TEŞEKKÜR

Öncelikle çeşitli biçimlerde çalışmalarıma destek olan ve beni yüreklendiren Leonore Davidoff'a teşekkür etmek isterim. Kitaptaki birçok fikri tartıştığım Plymouth Politeknik öğrencilerine özellikle Cinsel Ayrımlar ve Aile derslerindekilere teşekkür borçluyum. İzin aldığım dönemde sorumluluklarımı üstlenen Plymouth Politekniğin Sosyoloji Grubundakilere ve özellikle MikeYeomans'a teşekkür ederim. Bu kitapta geliştirilen bir çok fikrin oluşmasını sağlayan araştırma projem için ufak bir bağışta bulunan Nuffield Vakfına da müteşekkirim.

Birçok kişi çeşitli aşamalarında kitabı okuyarak değerli yorumları ve önerileriyle katkıda bulunmuştur. Onlara teşekkür boçluyum, özellikle Lyn Braynt'a, Jo Campling'e, Joan Chandler'e, Diana Leonard'a ve Angela Wonnama. Son olarak hayatımın çok zor bir döneminde bana moral sağlayan vedestek olan Stephanie Bromley, Joan Busfield, Steve Driscoll, Jean Evans ve hepsinden önemlisi kızım Emilly'e teşekkür etmek isterim.

DİANA GİTTİNS

EDİTÖR'ÜN ÖNSÖZÜ

Çok iyi zamanlanmış bu kitapta Diana Gittins, son zamanlardayapılmış olan feminist vetarihi araştırmaları kullanarak aile kavramına yeni ve radikal bir bakış açısı getirmektedir. Çeşitli kaynakları kullanarak aileyle ilgili genel kabul gören teorilere, kavramlara ve tek bir aile gerçeği olduğu fikrine karşı çıkmıştır.

Burada aileyi tartışmalı bir siyasi olgu olarak görmemiz gerektiği, çünkü aile ideolojisi ile kadın erkek ve çocukların gerçek hayatta birarada yaşama biçimi ayrılamadığı için aile kavramının yanlış alglandığı ileri sürülmektedir. Aile ideolojisi şehirli burjuva sınıfının yaratıp 19. yüzyıldan beri politik bir araç olarak kullandığı bir ideoloji olarak ele alınmalıdır. Dahası 'aile krizi' olarak adlandırılan olgunun da temel sebebi ideoloji ile gerçek arasındaki farkta aranmalıdır.

Kitapta 'modern' ve eşitlikçi bir aile tipi olduğu popüler görüşüne karşı çıkılmaktadır. Gerek tarihi gerek güncel bulgular ailelerin tek ortak özelliğinin çeşitlilikleri olduğunu ortaya koymaktadır. Feminist araştırmalar ataerkiltoplum düşüncesinden yola çıkarak aile konusundaki tartışmaların merkezini cinsler ve çocuklar ile ebeveynler arasındaki eşitsizlik olgusuna taşımışlardır. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de ataerkil ilişkilerin varolduğu gerçeği, eşitliçi ailenin varlığını tamamen geçersiz kılar.

Bu kitap aile kavramında merkezi bir yeri olan bazı soruları gündeme getirerek bir çok popüler aile mitini yıkmayı amaçlamaktadır. Bu sorulardan bazıları şunlardır: Aileler nasıl değişti? İnsanlar neden evlenir? İnsanlar neden çocuk sahibi olurlar? Devlet aile birliğini güçlen-

diriyor mu yoksa yıkıyor mu? Neden kadınların işi hiç bitmez? Aile kurumu krizde mi?

Bu kitabı yazma fikri, öğrencilerin kullandıkları güncelliğini yitirmiş ve kaçınılmaz olarak işlevselci teorilerin etkisi alında kalmış kitapların yetersizliğinin (ve varlığının) yarattığı tatminsizlikten kaynaklanmıştır. Bu kitapların çok azı feminist teorileri layıkıyla özümsiyebilmiştir. Aynı zamanda aileyi ilgilendiren ancak nadiren tekbir kitapta biraraya getirilebilen bulguların toplanması gereği duyulmuştur. Genellikle feminist yazarlar tarihçilerin ve nüfusbilimcilerin bulgularını görmezden gelirken sosyologlarla tarihçilerde birbirlerinin çalışmalarını görmezden gelmişlerdir. Çeşitli kaynaklardan ve alanlardan gelen materyali bir araya toplayan Diana Gittins batı toplumunun geçmişinde ve bugününde varolan aileye radikal, kolay okunun ve güncel bir sentez sunmaktadır.

JO CAMPLİNG

GİRİŞ: AİLEYİ SORGULAMA

Bazıları ailenin toplumun hatta uygarlığın temeli olduğunu idda eder. Diğerleri çoğu sorun ve üzüntülerimizin kaynağı olduğunu ileri sürer. 1980'lerin Yeni Sağ hareketi monoterizm ve sosyal güvenlik hizmetlerindeki kısıntılar yüzünden fakirleşmiş toplumun kurtuluşu olarak gördükleri aileye dört elle sarılmıştır. Feministler aileyi ataerkil toplumda kadın ve çocukların ezilmişliğinin odağı olarak görmektedirler. Peki ama aile dediğimiz tam olarak nedir? Başka her ne olursa olsun modern sanayi toplumlarının en önemli siyasi konularından biri olduğu şüphe götürmez.

Aile kavramının siyasi doğası değişik grupların ne olduğu, ne anlama geldiği ve ne olması gerektiği konularında fikir birliğine varamayışlarından açıkça anlaşılmaktadır. Ailenin uyum içinde yaşayan ebeveyn ve çocuklardan oluşan değişmez ve evrensel bir kurum olduğunu idda eden eski teoriler, 1960'larda Laing (1960, 1971) ve Cooper (1971) ve 1970'lerde ve 1980'lerde feministler gibi radikal gruplarca ciddi biçimde sarsılmıştır. Aileyle doğrudan ilişkili bir çok sorun iş, evlilik, cinsellik ve üreme bağlamında kadın erkek ilişkilerini içerdiğinden feminist araştırma toplumda ailelerin analiz ve dinamiklerine yepyeni bir bakış açısı getirmiştir. Yine de son zamanlarda oluşturulan literatürün çoğu -birçok bakımdan kusursuz olmalarına rağmen- aile-

nin tam olarak ne olduğu sorusuna tatmin edici bir cevap bulamamıştır.

Bu kitabın temel amacı yeni araştırma ve bulguların ışığında aile kavramını incelemek, analiz etmek ve yeniden değerlendirmektir. İlk iş aile dediğimiz varolmuş ve varolan tek bir fenomen bulunduğu varsayımını sorgulamaktır. Tarihi, antropolojik ve çğdaş bulgular bunu yalanlamaktadır. İkinci olarak aile kavramının içinde gizli olan ve kendi kendinin kanıtı olduğu varsayılarak üzerinde durulmayan bir dizi soruyu sormalıyız.

Sosyolog ve tarihçiler aileyi bir birim olarak ele almışlardır. Böylece onları oluşturan bireylerin benzer şartları, kaynakları ve olanaklarını paylaştıklarını varsaymışlardır. Oysa aileler arasında olduğu gibi ailelerin içinde de bir çok eşitsizlik vardır. Tek bir aile biçimi olduğunu varsaymak sınıf, toplumsal cinsiyet ve yaş bağlamında bir çok önemli farkı reddetmektir.

Bu sebeplerle bir tek aile kavramı yerine *aileleri* düşünmeye başlamak çok önemlidir. Ancak bu da tek başına yeterli değildir, aile kavramında gizli sorgulanması gereken başka varsayımlarda vardır. Örneğin yaygın aile içi şiddet ve güç ilişkilerini nasıl açıklayabiliriz? İnsanlar neden evlenir? Neden çocuk sahibi olurlar? Bu tür soruları sormak aileyi geniş bir bakış açısıyla -aileyi toplumun sosyoekonomik, siyasi ve ideolojik sistemlerinin ayrılmaz bir parçası olarak gören bir bakış açısıyla- değerlendirebilmenin önkoşuludur. Ailelerin gitgide özelleştiğini ve toplumdan izole edildiğini ileri süren görüşe rağmen aileler tanım gereği her toplumsal sistemin ayrılmaz bir parçasıdırlar ve bu çerçevede ele alınmaları gerekir.

Ancak bunu yaparken aileler ile ilgili ideal ve ideolojilerle bireylerin gerçek hayatta birarada yaşayış biçimleri arasında büyük bir farkın olduğu ortaya çıkmaktadır. Bir çok kitap politikacı vaiz ve filozofların ailenin ne olması gerektiği konusunda söyledikleri ile insanların aile adını verdiğimiz sosyal gruplardaki gerçek ilişkileri birbirinden ayırmayı başaramamıştır. Örneğin Lawrence Stone'nun (1977) çalışmasının büyük bir bölümü aile yaşamındaki kalıpların değil aile ideoloji-

sindeki değişiklikleri incelemektedir. Diğer yandan nüfusbilimciler sadece hanehalkının yapısı ve nüfusbilimsel olgular üzerinde yoğunlaşarak değerlere, inançlara ve ideolojilere hiç değinmemişlerdir. Oysa *her iki* boyutun da anlaşılması gerekmektedir.

İnsanların medeni durumları, yaşama biçimleri ile nasıl yaşamaları gerektiğini söyleyen ideolojilerin birbirlerini etkileyişide bu konunun bir uzantısıdır. Birinin diğerini ne ölçüde belirlediği yada etkilediği oldukça tartışmalı bir konudur. Bu kitap çerçevesinde bu sorunu tamamıyla açıklığa kavuşturmak imkansızdır. Yine de belli bazı ideal ve ideolojilerin din, eğitim, siyasi güç ve sosyal politika yoluyla insanlara nasıl empoze edildiğini araştırmak şarttır. İdeolojiler 'havada' asılı durmazlar, hem yasaların oluşturulması hemde uygulanması sürecine büyük etkileri vardır. İdeoloji ve yasalardaki tarihi değişikliklerle medeni durumdaki değişiklikleri bir arada ele alarak bu ilişkinin karmaşıklığı giderilebilir.

Örneğin 18. yüzyıldan önce çocukların küçük yaşta çalışmaya başlaması gerektiği düşünülürdü ve uygulamada bu yöndeydi. Yeni orta sınıf ekonomik açıdan güçlendikçe artık çocuklarının emeğine ihtiyaçları kalmadı ve birçok aile için hayati önem taşıyor olmasına rağmen *genelde* çocukların çalışmaması gerektiğini idda ettiler. Orta sınıf politik gücüde eline geçirince çocukların çalışmasını yasaklayan yasalar çıkarttırdılar. Bu yasalar işçi sınıfı aileleri için ciddi ekonomik sorunlar yarattı ve işçi sınıfı erkekleri sendikalar kurup "aile ücreti" (erkeğin eşi ve çocuklarını geçindirebilecek miktarda ücret alması) almak için baskı yapmaya başlamasıyla ancak kısmen çözülebildi. Aile ücreti almaya başlıyanlarda -ki bunlar küçük bir azınlıktı- çocukların çalışmaması gerektiğine inanmaya başladılar. Böylece orjinal ideal, açıklanamaz bir nedenle değil tersine daha geniş ekonomik ve politik gelişmelerin sonucunda değişmiştir. Diğer yandan ideolojide ekonomik ve siyasi değişiklikler yaratmak için kullanılmıştır. İdeoloji sosyal, ekonomik ve politik güçlere bağlıdır ama aynı zamanda mantıken onlardan ayrıdır ve kimi zaman materyal güçlerle çelişebilir.

Aile ile ilgili ideolojilerde toplumsal cinsiyet ve yaş ilişkileri -ki

aslında bu ikisi birbirinden ayrılamaz- üzerindeki inançların merkezi bir rolü vardır. Aile ile ilgili ideal ve yorumlar aslında erkek, kadın ve çocukların aile içinde ve genelde toplumda uygun görülen rollerle ilgili yorumlardır. Cinsellik, evlilik ve çocuk yetiştirme ile ilgili formüllerde kadın erkek, ebeveyn ve çocuklar arasındaki ilişkilerle ilgili varsayım ve tanımlara dayanır. Bu nedenle hem aile içindeki hemde toplumdaki yaş ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin tanımlarını oluşturan ataerkil ideolojinin anlaşılması çok önemlidir.

Bu kitabın büyük bir bölümü eski soruları yeni biçimde sormak üzerine yoğunlaşacaktır. Verilen cevaplar soyut olmak durumundadır. Asıl önemli nokta aile siyasetini ve dinamiğini anlamak için bu soruların üzerinde daha çok durulması ve araştırma yapılmasının gerekliliğidir. Bu nedenle elinizdeki kitap "aile bir zamanlar şöyleydi o zamandan beri böyle değişti" mantığında kronolojik bir sırayla değil yaygın bir biçimde yazılmıştır. Önemli değişikliklerin olduğunu görmezlikten gelemeyiz ancak bugüne kadar bu değişiklikler açık seçik bir aile modeli sunmak adına ya çok abartılmıştır yada çok basitleştirilmiştir. Aileler açık seçik değildir. Çok karmaşık ve çoğu zaman akıl karıştıracak kadar akışkan sosyal gruplardır.

Bir çok yazar günümüzde ailelerin anlaşılmasında ataerkil ideolojinin önemini algılayamamıştır. Bu nedenle ya eskiden ailelerin içinde aşka yer olmayan şiddetin yaygın olduğu ekonomik kurumlar olduğu ve modern ailelerin aşka dayandığı ve hiç bir ekonomik motivle oluşmadığı yada eskiden aile birliğinin sağlam olduğu ve artan boşanma oranlarından da anlaşıldığı gibi sanayileşme nedeniyle çözüldüğü argumanları ile karşılaşmaktayız.

Aslında heriki bakış açısında da bir doğruluk payı vardır, çünkü aileler herzaman çok çeşitli olmuşlardır. Bazı ailelerde sağlam bir birlik vardı ve bazılarında hala var. Diğerlerinin temel özelliği şiddet yoğunluğuydu ve bazılarının ki hala böyle. Nasıl ki bir toplum yada dönemi tek bir birey ile özdeşleştirmek gülünç olursa bir tek aile türü olduğunu idda etmekte aynı oranda gülünç olur. Aileler sadece karmaşık olmakla kalmazlar aynı zamanda onları oluşturan bireyler yaşlan-

dıkça, öldükçe, evlendikçe, üredikçe ve taşındıkça sürekli değişirler. Dul bir kadınla iki yetişkin kızından oluşan bir aile ile bir çift ve beş bağımlı çocuğundan oluşan yada beraber yaşayıp çalışan kardeşlerden oluşan bir aileden çok farklıdır. Aileler birimin büyüklüğüyle olduğu kadar yaş, toplumsal cinsiyt, sınıf ve medeni duruma bağlı olarak da değişirler.

Bütün bu nedenlerle aile krizde mi gibi daha geniş kapsamlı soruları soranlara katılmadan önce cevaplamamız gereken bazı önemli sorular vardır. Aynı zamanda niye insanların hala bir biçimde bir ailenin içinde yaşamaya devam ettikleri ve modern toplumlarda örnekleri görüldüğü gibi aileye alternatif oluşturacak yaşam biçimlerinin gerçekten varolup olmadığının sorulması gerekmektedir. Bu sorulara verilecek cevaplar ancak soyut olabilir. Burda idda ettiğimiz tek nokta bunların ele alınıp derinlemesine incelenmesinin önemidir. Öyleyse önce zaman içinde varolan değişik aileleri ele alıp mümkün olduğunca tarihi değişimlerini ortaya koyarak işe başlamalıyız.

AİLE NASIL DEĞİŞTİ?

Batı toplumundaki ailelerin zaman içinde nasıl değiştiklerinin incelenmesi için çok çaba harcanmıştır. Açıklamalarına bir model arayan sosyologlar iki temel aile tipi belirlemişlerdir: Anne baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile tipi ve ebeveynler, çocuklar, büyükanne büyükbaba ve diğer akrabalardan oluşan geniş aile tipi. Sanayileşmeden önce ailelerin çoğunun geniş aile tipinde olduğu, toplumun görece daha statik ve durağan olduğu ve coğrafi ve toplumsal devingenliğin asgari düzeyde olduğu iddia edilmiştir.[1] 1750'lerden sonra hızlı nüfus artışı, kentleşme, kapitilizasyon ve hepsinden önemlisi sanayileşme sonucu sanayi toplumunun "ihtiyaçlarına" daha uygun olan çekirdek aile tipine dönüş gerçekleşmiştir.

Nüfus bilimcilerin ve aile tarihçilerinin son zamanlarda yaptıkları araştırmalar bu eski varsayımların çoğunun yanlış olduğunu kanıtlamıştır. Kilise kayıtlarını, hukuki kayıtları ve dokumenter niteliğindeki diğer kaynakları kullanan Laslett (1972), Greven (1970) ve Demos (1970) sanayileşmeden önce çoğu bireyin görece küçük sayılabilecek ailelerde-ortalama 4. 75 kişi- yaşadıklarını göstermiştir. Bu ailelerin çoğu -tabi hepsi değil- çekirdek aileye denk düşmektedir. Çok sayıda kişi hiç evlenmeden diğer akrabalarıyla veya diğer yanlız kişilerle ya da tek başlarına yaşıyordu.

Micheal Anderson'un (1971) 19. yüzyıl ortalarındaki Lancashire'de yaptığı araştırma akrabaların özellikle kriz dönemlerinde birlikte yaşayarak birbirlerine nasıl yardım ettiklerini ortaya çıkarmıştır. Öyleyse Wilmott ve Young'un (1962) 1950'lerde Bethnal Green'de buldukları gibi ailelerin çoğu büyük aile tipinde yaşıyordu. Bu bulgular Parsons (1964) ve Murdock'un (1949) ortaya attığı eski teorileri tama-

1. Bu aile sosyolojisinde işlevselciler ekolünün ve özellikle Talcott Parsons, Robert Merton ve Neil Smelser'in tipik argumanıdır.

2. Özellikle Peter Laslett, E A Wirgley ve Cambridge Nüfus Ve Sosyal Yapı Tarihi Grubu'nun diğer nüfusbilimcilerinin çalışmaları.

men değiştirmek gerektiğini ortaya koydu. Bu yeni teorileri üzerinde durdukları temel nokta değişimin nedenleri, inançlar ve aile içi ve aileler arası ilişkilerden çok ailenin büyüklüğü ve yapısıdır.

Laurence Stone'un (1977) batıdaki ailelerin gelişimine ilişkin ortaya koyduğu tarih ve teoride değerlere aile yapılarından daha çok önem verir. Ailelerin herzaman değişken olduğunu kabul etmekle birlikte 1500 ve 1800 yılları arasında Batı Avrupa'da üç çeşit aile tipine rastlandığını öne sürer. Bunların ilki ortaçağdan 16. yüzyılın başlarına kadar süren; özel yaşamın olmayışı, sıkı akraba bağları ve eşler arasında ve ebeveyn ve çocuklar arasında yakın bir ilişkinin bulunmayışı ile karakterize edilen "Açık Nesil Aile" tipidir. İkincisi Avrupa'da 1530-1640 tarihleri arasında yaygın olan, soya, akrabalığa ve topluluğa bağımlılığın azalıp devlete ve kiliseye bağımlılığın artması sonucu koca/babanın herkesin itiaat etmesi gereken sorgulanamaz aile reisi konumuna gelmesiyle ayırdedilen "Sınırlanmış Çekirdek Aile" tipidir. Son tip 1640'larda özel hayata, ebeveynler ve çocuklar arasında yakın duygusal bağlara ve bireyciliğe önem verilmesiyle sonuçlanan "duygusal bireycilik" akımıyla aynı zamanda ortaya çıkan "Kapalı Geliştirilmiş Çekirdek Aile"dir. Stone böylece bir tarihi dönemi belirli bir aile tipiyle özdeşleştirmenin mümkün olduğunu iddia etmektedir. Shorter (1975) ve Stearns (1975)'de aynı iddiadadır.

Ancak başka araştırmalar belli bir zamanda sadece bir aile tipinin varolduğunu varsaymanın bizi yanlış sonuçlara götüreceğini göstermektedir. Jean-Louis Flandin (1979) aynı zaman dilimi içersinde Fransa'nın değişik bölgelerinde değişik aile tipleri bulunduğunu ortaya koymuştur. Aynı biçimde çağdaş görüntüler de değişkenlik gösterir: 1950 yılında Doğu Hollanda'daki çiftliklerin %54'i ebeveynleriyle birlikte yaşayan çiftler tarafından yönetilmekteydi, 1957'de Bethnal Green'de araştırmaya katılanların % 21'i evli olan çocuklarıyla birlikte oturuyorlardı[3] Öte yandan 1981'de İngiltere'de ailelerin % 22'si tek bir kişiden, % 32'si iki kişiden ve % 26'sı bir veya iki bağımlı çocuk ile evli bir çiftten oluşuyordu.[4] Problemin büyük bir kısmı aile kavramının kendisinden ve aileyi tekil olarak algılayarak verili bir anda sadece bir aile tipi olduğunu söylemekteki kararlılıktan kaynaklanmaktadır. Aile diye bir şey yoktur sadece aileler vardır. Dahası Lutz Berkner (1972) ve Tamara Hareven'in (1982) ortaya koyduğu gibi herhangi bir ailede süreç içinde bir seri değişik "tip"e bürünür.

3. J-L Flandrin (1979) sf. 68
4. "Sosyal Trendler" HMSO (1983) Londra

Aileler bireylerden oluşur, büyüyen, çalışan, ölen, çocuk sahibi olan ve taşınan bireylerden. Tanım gereği aileler sürekli değişim içindedir. Tüm bireyler ve dolayısı ile tüm aileler yaşam döngüsünden geçerler. Bebekler çocuklara çocuklar gençlere dönüşür ve sonunda kadın ve erkek olurlar (ölmedikleri varsayılarak) ve bu süreç devam eder. Bir yaş grubunun nerede bitip diğerinin nerede başladığına ilişkin tanımlar çok değişkendir. Ortaçağda çocukluk dönemi 7 yaşında sona ererken bugünkü batı toplumunda çocuk 16 veya 17 yaşına kadar bağımlı sayılmaktadır.

"Aile" kavramının basitleştirildiği gibi "sanayi öncesi" ve "sanayi" toplumları kavramları da bütüncül ve evrensel kavramlar oldukları varsayılarak kullanılmıştır. Ayrıca belli bir zamanda bu iki kavram arasında kesin bir ayrımın ortaya çıktığı varsayılmıştır. Oysa sanayi öncesi toplumların karakteristik özelliklerinden bir kısmı sanayileşme sonrasında devam ettiği gibi sonraki toplumların tipik özelliklerinden bazılarına daha önceleri rastlanmıştır. Tabii bu arada bazı temel özelliklerin ve değişikliklerin varlığı göz ardı edilmemelidir.

Modern toplumu eski zamanlardan ayıran önemli faktörlerden biri ölüm oranıdır. 19. yüzyılın sonlarına kadar çoğu kişinin yaşam süresi çok kısaydı. Bu süre 18. yüzyılın sonlarında İngiltere'de 32 yıl, Almanya'daki Breslau'da 27 yılın biraz üzerindeydi. (Gillis, 1981, sf. II). Bu yüksek ölüm oranını önemli sonuçlar doğurmuştur. Birincisi ölüm olasılığı doğum anından başlayarak varlığını sürdüren bir olguydu. İkincisi eğer ebeveynler çocuklarının yetişkinliğe ulaşmasını istiyorlarsa bazısının öleceğini varsayarak görece daha çok çocuk sahibi olmak zorundaydılar. Gerçekten de birinin öleceği varsayılarak iki çocuğa aynı ismi vermek olağan bir uygulamaydı. Üçüncü olarak bu durum ölümün evlilikleri -ve aileleri sıkça parçalayıp değiştirdiği anlamına geliyordu. Nasıl ki ebeveynler çocuklarını ve eşlerini kaybetmeye alışmışlarsa çocuklar da daha büyümeden kardeşlerini bir ya da bazen her iki ebeveynlerini kaybetmeye alışmıştı. Aile yoksullaştıkça üyelerinin erken yaşta ölme eğilimi de o oranda yükseliyordu.

Nüfusun büyük bir kısmı için dulluk ve yetimlik yaygın bir tecrübe idi. Richard Gough 1701'de yazdığı "*History of Myddle*"de dulluk ve yeniden evlenme konularını günümüzde arkadaşlarımızın boşanma ve tekrar evlenmelerinden bahsettiğimiz biçimde anlatmaktadır: "James Naightingale.... önce Tylley'li Robert Higginsons'un kızıyla evlendi? İkinci olarak Wem yakınlarındaki Aston'dan Hussey'in kızıyla evlendi. Güzel bir kadında ve güzel evsahiplerine yöneltilen suçlama-

lardan zor kurtuldu ve üçüncü olarak hancı William Menlove'un kızıyla evlendi... kız kendinden uzun yaşadı. 40 yaşlarında vücudunun su toplaması sonucu öldü. (Gough, 1981, sf.99). O zamanlar da insanlar yirmilerinin ortalarına kadar evlenmediklerine göre James Nightangele'in üç evliliği 12 ya da 15 yıllık bir süre içinde gerçekleşmiş olmalıdır. Bu durumda geçmişte ailelerin çok daha katı ve durağan olduğu konusundaki genel geçer düşünce doğrulanamaz. -Ölüm bu durumun üstesinden gelmektedir. Ancak ölüm boşanmadan farklı olarak evlilikleri keyfi biçimde parçalıyordu. O zaman seçme hakkı yoktu, şimdi var.

Ebeveynlerinden birinin ölümü sonucu çocukların diğer ebeveyninin evlenmesini ve bir üveyanne veya üveybaba hatta üvey ve yarı üvey kardeşlerle yaşaması olağan bir tecrübeydi. Bu özellikle 17. yüzyılda sık görülen bir durumdu. Eldeki tüm kanıtlar yeniden evlenme oranının 1550 ve 1850 yılları arasındaki dönemde 17. yüzyılın başlarındaki kadar yüksek olmadığını ortaya koymaktadır. "16. yüzyılın sonlarında evlenenlerin % 30'u dullardı, bu durum büyük ölçüde yüksek ölüm oranının sonucudur" (Huston ve Smith, 1982). Kötü kalpli üvey annelerle dolu peri masalları da bunu kanıtlamaktadır. (Kötü kalpli üvey babalarla ilgili masal olmaması o dönemde kadın yazarın olmaması ile ilgilidir).

Birçok çocuk öksüz ve yetim olma tecrübesini yaşadı, böyle durumlarda genellikle bir akraba (çoğunlukla bir kadın) çocuğun bakımını üstlenirdi. Bu durum yoksul sınıflardan olanlar için 19. yüzyıl boyunca hatta 20. yüzyılda da devam etmiştir. İyi durumda olanlar için ölüm oranları 19. yüzyılla birlikte azalmaya başlamasına rağmen yoksullar için yüksek düzeyini korumuştur. Bir zamanlar çok yaygın olan öksüzlük batı toplumunda hemen hemen kalmamıştır ama boşanmalar ve yeniden evlenmeler sonucu üvey anababa, kardeş ve yarı üvey kardeşlerle birlikte bir "melez aile"de yaşamak hâlâ yaygındır.

Yüksek ölüm oranlarının insanların yaşamları ve aileler üzerinde başka etkileri de olmuştur. Bu durum çocukların büyükanne ve büyükbabalar tanıma şanslarının görece çok düşük hatta imkansız olduğu anlamına geliyordu. Büyükanne veya büyükbaba olacak kadar yaşayabilenlere bir akraba bakardı. -Şimdi olduğu gibi o zamanda bu kişi genellikle ya kız çocuk ya da gelindir.- Geç yaşta evlenme alışkanlığı yüzünden meydana gelen nesiller arası yaş farkı böyle geniş ailelerde büyükanne ve babaların birkaç yıldan fazla yaşamalarına olanak tanımıyordu: "Eski neslin, aktif çocuklarıyla birarada yaşadığı ailelerin

oranı % 5.8 gibi düşük bir orandır. Dulların oranı da düşüktü ve nüfusun % 6.2'sini oluşturuyordu. İki oran karşılaştırıldığında dulların çoğunun büyük çocuklarıyla yaşadığı ortaya çıkmaktadır." (Spufford, 1974) Böyle yüksek bir ölüm oranıyla geniş ailelerin yaygın olduğu söylenemez, bunun ancak bazılarının kısa bir süre için yaşadıkları bir devre olduğu düşünülebilir.

Çağdaş toplumlarda insanlar çok daha uzun yaşadıkları için evli bir çift ya da tek bir çocuk bağımlı ebeveynlerine 10 veya 20 yıl bakmak zorunda kalabilir. Toplumdaki yaşlı sayısı dramatik biçimde artmıştır. Günümüzde İngiltere'de 10 milyon insan emekli maaşı almaktadır. Ve çok yaşlıların oranının önümüzdeki 15 yıl içinde % 50 artacağı öngörülmektedir.[5] 1981'de İngiltere'de 65 yaş ve üzerindekilerin % 10'undan daha azı bir kurumda yaşıyordu geri kalanı evlerde yaşıyordu. 65 yaşının üstündeki erkeklerin % 74'ünün kendilerine bakacak bir eşi varken o yaştaki kadınların yalnız % 38'inin eşi hayattaydı. 75-84 yaşları arasındaki erkeklerin % 24'ü yalnız yaşarken bu yaşlardaki kadınların % 56'sı yalnızdı.[6] Kadın ve erkekler eşit biçimde yaşlanmadıkları gibi yaşlandıklarında da eşit muamele görmezler. Bu geçmişte de böyleydi ve yaşlı erkeklerin yeniden evlenmeleri kadınlar için olduğundan daha kolaydı. Berkner (1972, sf.404) 18 yüzyılda Avustralya'da 58 yaşın altındaki dul kadınların sayısının erkeklerininkinin 8 katı olduğunu bulmuştur, ancak bu farkın çoğu kadın ve erkeklerin evlilik yaşlarının farklı olmasından kaynaklanıyordu.

Sanayi öncesi toplumlarda ölüm oranının yüksekliği, o zamanda insanların birbirlerine karşı çağdaş toplumlardakine kıyasla daha az sevecen ve şefkatli olduğunu kanıtlamak için kullanılmıştır. Ebeveynler çocuklarına karşı daha az şefkat gösterirlerdi çünkü ölme olasılıkları yüksekti: Zamanın vaizlerinden kalan kanıtlar rahiplerin ebeveynlere çocuklarının isteklerini yerine getirmeyerek itaatkar olmayı ve boyun eğmeyi öğretmeleri gerektiğini ancak bu yolla ruhlarının kurtuluşa erebileceğini telkin ettiğini ortaya koymaktadır. Ancak bu ebeveynlerin günümüzdeki kadar çocuklarını sevmediklerini değil yalnızca değişik bir biçimde sevdiklerini kanıtlar (Pollock, 1983) Dahası çağdaş toplumda çocuk ve kadınlara yönelik aile içi şiddet bulguları çok yüksektir. Şiddet günümüz ailelerinde geçmişteki ne oranla daha fazla olabilir. Tek değişen sevgi ve şiddet ile ilgili ideolojidir.

Sanayi öncesi toplumlarında yüksek ölüm oranının yanında 19.

5. "Guardian", 31 Ocak 1883
6. "Sosyal Trendler" sf. 25

yüzyılın ikinci yarısına kadar düşme eğilimi göstermeyen yüksek bir doğum oranı vardı. 200 yıl önce Batı Avrupa nüfusunun yarısı 20 yaşının altındaydı. Günümüzde bu oran dörtte bire düşmüştür. 19. yüzyılın sonlarına kadar toplum gençken 20. yüzyılda gittikçe yaşlı bir toplum oluşmaktadır. Yalnız bu durum bile aile kaynaklarını önemli ölçüde etkilemektedir. Yaşlılar ilgi, bakım ve zamana mal olurken karşılığında herhangi bir katkıda bulunamamaktadır. Devlet ve toplum kendi çocukları, evlilikleri ve işleri pahasına da olsa yaşlı ebeveynlere bakma görevinin kadınlara ait olduğunu düşünmektedir- çoğu zaman kadınların kendileri bile buna inanır.

Uzayan yaşam süresi bu yükü ağırlaştırmaktadır. Bir çok kadın 20 yıl süreyle çocuklarına baktıktan sonra huzurlu bir orta yaş dönemi geçirmek yerine 10 veya 20 yıl yaşlı ebeveynlerine bakmak zorunda kalır? Bundan sonra da kendileri bakıma muhtaç kalana kadar hasta kocalarına bakmak zorunda kalabilirler. Bu çağdaş bir kalıptır.

Çocuklara bakım için ayrılan süre de- aileleri ve aile içinde kadının çalışmasını etkileyen bir değişim geçirmiştir. Sanayi öncesi toplumlarında gerek kadınlar gerekse erkekler oldukça geç evlenirlerdi. (tabii eğer evlenirlerse) Bu genellikle 25 yaş civarında gerçekleşirdi. Bir kez evlendiğinde bir kadın ölene veya menepoza girene kadar periodik aralarla çocuk doğururdu. Doğum kontrol yöntemleri biliniyor ve kullanılıyordu ancak ne kadar yaygın olduklarını tam olarak bilmemiz olası değildir. (Himes, 1931, Wringley 1966, Gittens 1982) Ortalama olarak bir kadının doğurduğu çocuk sayısı günümüze kıyasla çok daha fazlaydı. Ancak yüksek ölüm oranı yüzünden pek azı hayatta kalabiliyordu (özellikle çocuk ölüm oranının yüksekliği sebebiyle) Bu nedenle çocuk bakımı aile yaşamı ve özellikle kadınların yaşamının ayrılmaz bir parçasıydı.

Çağdaş toplumda çiftler evlilikten hemen sonra bir veya iki çocuk sahibi olup sonra bir daha olmama eğilimindedirler. Çoğu kadın 30'larında çocuk doğurmayı bırakmıştır ve önünde çocuk bakımı olmaksızın geçireceği 40 yıllık bir geleceği vardır. 1981 yılında İngiltere'de 30 ile 44 yaşları arasındaki çiftlerin % 36'sının bir % 36'sının iki ve % 18'inin üç ya da üçün üzerinde çocuğu vardı. % 10'un hiç çocuğu yoktu.[7] Günümüzde çocuk doğurmaya daha az ama çocuk yetiştirmeye daha çok zaman ayrılmaktadır. Buna ek olarak kadınlar daha uzun bir süre yaşlı akrabalarına bakmak zorundadır.

İster çocuk ister yaşlı olsun bağımlılara bakma sorumluluğu uzun

7. "Sosyal Trendler"

zamandan beri kadınlara yüklenmiştir. 19. yüzyılın sonlarına kadar (sınıf durumuna bağlı olarak daha erken veya daha geç) kız çocukların annelerine evişi ve çalışmak için daha çok zaman sağlamak amacıyla bu sorumluluğun önemli bir bölümünü yüklenmesi yaygın bir uygulama olarak kalmıştır. Zorunlu eğitim kız çocuklarının evişlerine katkısını azaltmıştı. Erkek çocuklarının evişine katkısı ise her zaman az ve düzensiz olmuştur. Ölüm oranının düşmesi ve yaşam süresinin uzaması bizi geçmişteki toplumlardan ayıran temel özelliklerdir. Bu durumun yarattığı sorunlar ise oldukça karmaşıktır.

19. yüzyılın sonlarına kadar servet topraktı. 1750'de İngiltere nüfusunun % 65'i Fransa nüfusunun % 76'sı tarım sektöründe çalışıyordu. (Tilly ve Scott, 1978) Sanayi küçük çaplı ve aile ya da lonca içinde organize olmasına rağmen önemli bir sektördü. Tekstil, madencilik ve balıkçılık önemi coğrafi bölgelere göre farklılık gösteren sanayi kolları idi. Modern toplumların aksine bireyin yaşına, ailesinin durumuna ve yöreye bağlı olarak bireylerin birden fazla işle meşgul olmaları olağandı. Bir aile içinde yıl boyu tarımla, yılın bir bölümünde balıkçılık ve madencilikle ve günün bir bölümünde dokumacılıkla uğraşanlara rastlanırdı.

Orta çağda ve modern dönemin başlarında çok zengin olanlar hariç (onların başka sorumlulukları vardı) her bireyin bir biçimde çalışması beklenirdi. Çoğunluğun hayatta kalması erken bir yaştan itibaren kadın erkek ve çocukların bir dizi ekonomik uğraş edinmesine bağlıydı. Yapılan işin türü yerel ekonomiye, yaşa, cinsiyete ve belli zamanda belli bir ailenin ihtiyaç ve kaynaklarına göre değişmekteydi.

19. yüzyılın ortalarına kadar en yaygın uğraş giysi yapımıydı. Bu yüzyıllardır bazen erkekler ve çocuklar yardım etse de bir kadın işi olagelmişti. Özellikle yün eğirme kadınlara özgü bir işti ve zaten "evde kalmış kız" terimi buradan gelmektedir.* İstenildiği zaman yapılıp bırakılabilen bir iş olduğundan küçük çocuklara bakmak gibi diğer ev işleriyle birlikte yürütülebiliyordu. Ayrıca çocukların küçük yaşta öğrenebilecekleri bir işti. Çok az kişi kendi yününü kullanacak maddi güce sahip olduğundan (Bu zaman geçtikçe daha da geçerli olmuştur) yün eğirme ve dokuma başkaları için yapılan ve karşılığında ücret alınan işlerdi.

Tekstil sanayisi bir çok bölgede ortaçağın sonlarında kapitalize olmuştur. Diğer mesleklerle bir arada yürütülen yarım günlük bir iş olduğu için, bu sanayide ücretler çok düşüktür. Tüccar kapitalistlerin

* İngilizce'de 'evde kalmış' terimi (spinlster); yün eğirmek (spin) fiilenden türemiştir. (ç.n.)

dokumaya düşük ücret vermesini kadın işi olması mı yoksa yarım günlük bir iş olmasından mı kaynaklandığını anlamak olanaksızdır. Ancak neden ne olursa olsun tüccar kapitalistlerin yün eğiren ve dokumacılık yapan kadınların sırtından git gide zenginleştikleri ortadadır.

Bu nedenle ücretli işçilik ve oluşum halindeki kapitalist ekonomi sanayi devriminden yüzyıllar önce varolmuştur. 1523'te İngiltere'deki ücretli işçilerin oranı "Leicestershire da % 22 ve Devonda % 36'dan... Lincolnshire da % 28 ve % 41 arasında değişirdi. Kırsal kesim nüfusunun ortalama üçte biri ya da dörtte biri ücretli işçiydi" (Spufford, 1974) Elbette bunların hepsi dokumcılık veya eğirme işinde değildi, bazıları tarım işçisi veya hizmetkardı. Ortaçağda 17. veya 18. yüzyıla kadar ücretler toplam kaynakların sadece bir kısmını oluştururdu, kalanı kullanıma yönelik tarımdan veya madencilikten gelmekteydi. Bazı aileler bütünüyle ücrete bağlıydı ve bu durum gittikçe yaygınlaşmaktaydı. Herkes çalıştığından ailelerin geçinebilmek için birden fazla ücrete sahip olması gerektiği varsayılıyordu -ve bu doğruydu. "Aile ücreti" diye bir uygulama yoktu.

Tarım kesiminde iş bölümü çeşitliydi ama genel kural erkeklerin daha çok tarlada çalışması ve kadınların süt ürünleri yapımı, kümes hayvancılığı, meyvecilik, pazarda alım satım işleri, bira yapımı ve yemek pişirme işlerini üstlenmesiydi. Erkekler böyle bir iş olanağı olduğunda tarım işçisi olarak ücret karşılığı da çalışırlardı.

Hasat bütün ailenin -aslında bütün topluluğun- katıldığı bir işti. Bir çiftliği yönetmek küçük büyük birden fazla kişiyi gerektiriyordu. Çok küçük çocuklar hariç herkesin yapacak bir işi vardı. Çiftliğin büyüklüğü hem gerekli işçi sayısını hem de burdan geçimini sağlayacak insan sayısını etkiliyordu. Ailede geçimi sağlanacak kişilerin sayısı ile çalışabilecek kişilerin sayısını dengelemek özenle yapılması gereken bir işti ve kıtlık ile görece bolluk arasındaki farkı belirliyordu. Ölüm riski bu dengeyi daha da önemli kılıyordu.

Potansiyel işgücünü arttırmanın en kolay yolu çocuk sahibi olmaktı. Ancak bu işgücü kullanılabilir hale gelene kadar zaman ve çocuklara bakmak için gereken emek açısından kaynakların tüketilmesine de neden oluyordu. Çoğunlukla bu işleri üstlenmeleri için kadın akrabalar çağrılırdı. Kaynaklarla gerekli işgücünü dengelemenin bir başka yolu da bir çeşit para karşılığı yatılı hizmetkar tutmaktı. Kiralık çiftliklerin bulunduğu yörelerde insanlar ailenin değişen kalıp ve kompozisyonuna uygun değişik büyüklükte bir çiftliğe de taşınabilirlerdi.

Çoğunlukla bir çiftlik kurabilmek için evlenmek gerekiyordu. Ev-

lenebilmek içinse önce toprak sahibi olmak gerekliydi ki bu da sıkça rastlanan bir durum değildi. Bir çiftin (ya da bir grup insanın) bir çiftlik alabilmek ya da kiralayabilmek için bir miktar paraya ihtiyacı vardı bu parada genellikle başka evlerde hizmetkar olarak çalışılarak biriktirilirdi.

Erkek ve kızkardeşlerin hiç evlenmeden birlikte çiftlikleri idare etmelerine sık sık rastlanırdı.

Çocuk bakımının kadınların işi olduğu varsayımı evrensel olmamakla birlikte oldukça yaygındı ve sanayi öncesi Avrupa'sında kesinlikle geçerliydi. Ancak bu işi üstlenenin anne olduğu anlamına gelmiyordu. -Anne emeğini bira yapımı gibi daha önemli işlerde kullanırdı. Bir çok anne çocuklarının bakımını üstlenmişse de bu iş sık sıkta hizmetkarlar, kız çocuklar, diğer kadın akrabalar veya komşular tarafından yapılırdı.

Ailenin ilk kuruluşu sırasında çoğunlukla dışardan yardıma ihtiyaç duyulurdu. Bazıları barınak karşılığı iş gücünden faydalanmak üzere akrabalarını çağrıyordu diğerleri ise hizmetkar tutuyordu. Çoğu zaman akrabalar hizmetkar olarak tutulurdu. 17. yüzyılda Essex'te bir din adamı olan Ralph Josselin günlüğünde kızkardeşini hizmetkar olarak tutuşunu anlatır. (Macfarlane, 1970) 1574 ile 1821 yılları arasında İngiltere'de 15-24 yaş grubunu oluşturan nüfusun ortalama % 60'ı hizmetkar olarak çalışıyordu. Çiftlik evlerinin de % 46'sında hizmetkar bulunuyordu ancak bunların çok azında ikiden fazla hizmetkar vardı: "Modern İngiltere'nin kuruluş zamanında gençlerin çoğu hizmetkardı, günümüzde çok az gencin bu işi yapması bizim dünyamızla onlarınki arasındaki en basit farklardan biridir." (Kiussmaul, 1981, sf.3)

Sanayi öncesi İngiltere'sinde gençlerin yarısından fazlası yatılı hizmetkar olma tecrübesini yaşamıştı. Bu onlar için yaşamlarının dönüm noktasıydı: "Genç yaşta evden ayrılan kız ve erkekler (7 ya da 8) bağımlı bir konumdan evlilik çağına kadar sürecek yarı bağımlı bir konuma geçmekteydiler." (Gillis, 1981, sf. 8) Hizmetkarlar birlikte yaşadıkları ailelerin üyeleriyle aynı koşullarda yaşarlardı ve akraba olsun olmasın ailenin bir üyesi olarak görülürlerdi. Bu nedenle bir çok aile akrabalarla değil hizmetkarlarla "genişletilmiş" idi. Çocukları hizmetkar olarak giden veya ölen diğer aileler ise çok küçüktü.

Bir çocuğun hizmet işine girmesi ebeveynlerinin yaşam koşullarının kardeşlerine göre konumlarına ve ebeveynlerinin görece zenginliği ve işgücü ihtiyaçlarına bağlıydı. Bir çiftin sekiz çocuğu olmuş olabilir ama bunların sadece ikisi hayattaysa çocuklar evde kalıp çiftlikte

çalışmak zorunda olabilirler. Başka bir çiftin iki ile ondört yaşları arasında altı çocuğu olabilir ve toprakları çok büyük değilse çocuklardan bazılarının hizmetkar olup evden ayrılması gerekebilir. 14 yaşındaki bir kız çocuğu süt ürünleri yapımı ve çocuk bakımı için 12 yaşındaki bir erkek çocuk ise tarlada çalışmak için evde kalabilir. Bu durumda sekiz ve on yaşındaki çocuklar çalışmak için gönderilebilir. Eğer ailede yalnız erkek çocuklar varsa çoğunun gönderilerek bir kız hizmetkar tutulması olasıdır. Aynı biçimde kız çocuklar varsa çoğu gönderilip bir erkek hizmetkar tutulur. Bazıları da cinsiyete dayalı işbölümünü yeniden düzenleyip kızının emeğini tarlada kullanarak sorunu çözme yoluna gitmiştir. Bu yüzden hanehalklarının cins ve yaş yapıları çok farklı olmaktadır.

Hizmetkarlık çok az toprak ve serveti olanların evlenebilecek kadar para biriktirmesini sağlayan önemli bir işti. Aynı zamanda ailenin büyüklüğünü düzenliyor ve gençlere toplumsal devingenlik olanağı sağlıyordu. Hizmetkarlığın bu kadar yaygın olması eski toplumların durağan ve statik olduğu görüşünün aksini kanıtlamaktadır. Sanayi öncesi toplumu içindeki aileler ve bireyler gibi değişken ve devingendi.

Hizmet ile ilgili kültür, bölgeye ve ülkeye göre değişiyordu. İngiltere'ye kıyasla Avusturya ve Orta Avrupa'da hizmetkarlar daha çok aile reisine bağlıydılar ve çocuklar bile hizmetkar olarak görülürdü. (Mitterauer ve Sieder, 1982) Doğu Avrupa'da "zadruga" diye bilinen bir aile tipi yaygındı. Batı standartlarına kıyasla büyük bir aile idi. Bazıları 80 ya da 100 kişiden oluşabilse de ortalama sayı 9 ile 12 arasındaydı. Genellikle erkek kardeşler eşleri ve çocukları bazen de diğer akrabalardan oluşan erkekler çevresinde organize olmuşlardı. (Hammel, 1972) Zadruglar asla hizmetkar tutmaz onun yerine akrabaları çalıştırırlardı. Ancak "akraba" ve "hizmetkar" kavramlarının belirsizliği farkın bu kavramlara yüklenen toplumsal anlamlardan kaynaklandığını göstermektedir. Hanehalkının büyüklüğü ve ihtiyaçlarını düzenleme konusunda hem akrabaların hem hizmetkarların önemli rolü olmuştur. Yaş, statü ve iş nosyonları erkek ve kız kavramları kadar hizmetkarlık kavramıyla da iç içedir.

Durumu daha iyi olan kesimlerde hizmetkarlık bu kadar yaygın değildi. Erkeklerin çırak olarak başka bir yerde yaşamaya gönderilip kızların evde tutulması olasılığı daha fazlaydı. Çıraklığa girmek için ya akrabalık ilişkileri kullanılıyordu ya da daha çok bir ücret ödeniyordu: "18. yüzyılın ortalarına kadar 'akrabalık ilişkileri' ailelerin fazla çocuklarının yükünden kurtulmak için başvurdukları bir yoldu. Frederich

Klöden'in ebeveynleri amcasından onu yanına alıp ticarette yetiştirmesini istediler. Akrabalık hatırına gönülsüzce kabul ettiler ve Frederich akrabaların yanında çok kötü bir muameleye maruz kaldı." (Gillis, 1981, sf. 18) 1601'de İngiltere'de yetim çocukları akrabaları kabul etmezse kilise onları 24 yaşlarına kadar çırak olarak çalıştırırdı. Bazı durumlarda çocuklar işsiz ve sorumsuz ebeveynlerinin elinden alınarak çırak yapılırdı. Bu günümüzde "problemli aile"lerin çocuklarının vesayetini ellerinden alınması uygulamasından farklı değildir.

Çıraklar genellikle 7 yıl ustalarının evinde yaşar ve çalışırdı. Bu süre boyunca ustalarının denetiminde olurlardı ve aileden biri sayılarak onlara ya çok az ücret verilirdi ya da hiç verilmezdi. Sonra bir sene kalfalık yapar ve en sonunda kendileri de usta olurdu. 17. 18. yüzyıldaki tüm gençlik gruplarının olduğu gibi onların da kardeşlik prensibine dayanan karmaşık organizasyonları vardı: "Gençler arasındaki yatay ilişkiler sadece okul ve üniversitelerde oluşmazdı. Bu bağlara ordu, bürokrasi ve din adamları arasında da rastlanırdı" (Gillis, 1981, sf. 22) Bu tür gençlik gruplarının bireyin aile içindeki kişiliğini yitirip kardeşlik bağlarının kutsal geleneğine adım atışını simgeleyen giriş törenleri vardı. Günümüzdeki gibi geçmişte de kardeşlik bağlarının oluşturduğu yatay ilişkiler ile ebeveynler ve üstlerle dikey ilişkiler bir çelişki yaratmaktaydı. Bu hem aileyi hem de toplumu etkileyen bir gerginlik yaratıyordu.

İlk kurulduklarında loncalar erkeklere mahsus değildi ancak zamanla bu hale geldiler. Ortaçağda bir çok zanaat kadınlara açıktı ve bazıları -bira yapımı gibi- tamamen kadınların tekelindeydi. Loncalar önceleri kadın ve erkeğe eşit davranılan dini kurumlardı ancak belli bir beceri ve ticaret ile ilgilenmeye başladıklarında kadınların içlerindeki önemi azaldı. 17. yüzyılda loncalar sadece kocalarının işini sürdüren dulları kabul ediyordu ve kadınlar için çıraklık kurumu yoktu.

Kadınların zanaatın hanehalkının ayrılmaz bir parçası olduğu baba evinde çalışıp beceri kazanmasına izin veriliyordu ancak bunu sürdürebilmeleri için ya evlenmeyip baba evinde kalmaları ya da aynı meslekten biriyle evlenmeleri gerekiyordu. Ancak kocası öldüğü takdirde kadın becerilerini kendi adına ve özgüre kullanabilmekteydi. Kapital tek elde toplanmaya başlayınca ve ücretli işçilik artınca bu becerileri edinmek güçleşti. Erkekler rekabetten kaçmak için eş ve kızları dışındaki kadınları iş alanlarının dışına ittiler. Dul kadınların kocalarının işini devam ettirme haklarına karşı çıkılmaya başlandı. Zaman geçtikçe bekar kadınların tek başlarına geçinmesi zorlaştı.

Kapitalin ve ücretli işçiliğin büyümesi daha az insanın toprak sahibi olabilmesi anlamına geliyordu. Spufford 1660'larda Cambirdgeshire da yaşayanların yarısından fazlasının topraksız olduğunu tespit etmiştir. Diğer yandan Kıta Avrupası uzun süre çiftçileri geçindirmeye devam etmiştir. Toprak sahibi olanlar için bunun nasıl bölüneceği ve kime kalacağı önemli bir sorundur. Mülkün devredilmesinde iki ana yöntem kullanılmaktaydı; ya bütün mülk bir tek kişiye verilirdi. (Bölünmez miras) veya bölünerek bir kaç kişi arasında paylaştırılırdı. (Bölünür miras) Veraset kalıpları sınıf, din ve aileye göre değişiyordu. İngiltere'deki kalıp zenginler için babadan oğula geçmenin bir norm haline gelmesiydi. (En büyük erkek çocuk bütün mülke sahip olurdu) Dul kadınlar için özenle yedek akçe ayrılır, erkek çocuklar bir mesleğe girmelerini sağlayacak eğitimden geçirilir ve kız çocuklar için de çeyiz bulundurulurdu. Bu durum kapitalin yoğunlaşmasının meslekler in artması ve kadınların evliliğe daha çok önem vermesi ile sonuçlandı. Mali sorunları olan ailelerde (ki bunlara sık sık rastlanırdı) birçok kız çocuğunun evlenmesine izin verilmemiş ya da bu mümkün olmamıştır. Diğer ülkelerde ve özellikle Fransa'da mülk erkek çocuklar arasında eşit biçimde dağıtılıyordu. Bu servetin bölünmesine ve kapitalin oluşamamasına neden olmaktaydı.

Bir miktar mülkü bulunan ancak daha kötü durumdakiler de dul ve çocukların bakımına aynı özeni gösteriyordu. Farklılıklar olmasına rağmen genellikle baba/kocalar dulların ve çocukların bakımını üstlenip erkek çocuklar için toprak bulmaya çalışıyordu. Genellikle dullar ömür boyu ev üstünde söz sahibi olurlardı ya da evin bir bölümü sadece onların kullanımına ayrılırdı. Eğer hiç erkek çocuk yoksa ki modern İngiltere kuruluş dönemlerinde ailelerin % 20'sinin sadece kız çocuğu olduğu tahmin edilmektedir (Goody, 1976), toprak kız çocuklara kalırdı. Diğer durumlarda onlara çeyiz olarak bir "parça" para verilirdi.* Gough Myddle Tarihi'nde sık sık 50 veya 100 pound "çeyiz" alan genç kızlardan ve bu paralara ulaşabilmek için onlarla evlenmeye hevesli genç erkeklerden söz eder.

Kime ne bırakılacağına karar verme hakkı babayı çok güçlü bir konuma getirmektedir. Yine de babalarının isteklerine karşı gelerek - genellikle evlilik konusunda- mirastan men edilen erkek çocuklar ve benzer biçimde çeyizsiz kalan kız çocuklarla ilgili sayısız örnek vardır. Babalarının ölümünden önce bağımsız bir ev kurmayan kız ve er-

* İngilizce'de 'portion' kelimesi, hem parça, hem de çeyiz anlamında kullanılmaktadır. (ç.n.)

kek çocuklar aile içinde bir gerginlik yaratıyor olmalıydılar. Örneğin 30 yaşına gelmiş ve evlenip kendi evini kurmak isteyen ve bunu yapabilmek için babasının ölmesini bekleyen bir erkek çocuğun durumu gibi. Eğer babalarının ekonomik durumu istikrarsızsa hem erkek hem de kız çocukların evlilikleri yıllarca bazen de sonsuza kadar ertelenebilirdi. Bazıları hizmetkar ve çırak olup evden ayrılarak bu durumu önlemeye çalışmıştır. Genel olarak çoğu baba çocukları 20'lerinin ortalarına gelmeden onlar için ayrı bir ev kurmaya çalışmıştır. Modern toplumun kuruluş zamanlarında ekonomik koşullar çoğunlukla bunun gerçekleşmesini engellese de ayrı bir ev kurma "ideali" çok yaygındı.

Toprağı olmayanlar için miras sorunu yoktu. Bazıları bu nedenle böyle ailelerin daha eşitlikçi olduğunu iddia etmiştir. Ancak daha önce de belirtildiği gibi ücretler o kadar düşüktü ki bir ailenin sadece ücret ile geçinmesi fiilen imkansızdı. Kadınlara her zaman erkeklerden daha az ücret verildiğinden kadınların ezici çoğunluğu hem kendileri çalışıp hem de bir ya da birkaç erkekle birlikte yaşamak zorundaydı. Hanehalkının geçimi gelir sahipleri ile bağımlılar arasındaki dengeye bağlıydı ve görece yoksulluğu veya zenginliği gelir sahiplerinin bağımlılara oranı belirliyordu. Gelir sahiplerinin az bağımlıların çok olduğu bir ailede bu denge gelir getiren bir çocuğun evden ayrılmak istemesi ile kolayca bozulabilirdi. Bu durumu engellemek için her türlü baskının yapıldığı şüphe götürmez. Ölüm evlilik öncesi hamilelik ve zamansız evlilikler dengenin bozulmasının en yaygın nedenleriydi. Hamilelik ve evlilik ölümden daha kolay engellenebilindiği için ebeveynler bunu yapabilmek için çocuklarını- özellikle kızları sıkı kontrol altında tutarlardı bu her zaman başarılı olmasa da zengin kesimlerde olduğu gibi ücretli ailelerde de ebeveyn ve çocuklar arasında bir güç ilişkisi bulunduğuna şüphe yoktur. Bu güç ilk grupta toprak ve kapital ikincisinde işgücünden kaynaklanmaktadır.

Bu durumda sanayi öncesi toplumda bireylerin ve içinde yaşadıkları ailelerin koşulları çok değişkendi. Bu koşullar yaşa cinse ve ekonomik duruma bağlıydı. Toprak servet ve beceriler arasında keskin farklar vardı ve kapital tek elde toplanmaya başlayıp ücretli işçilik arttıkça bu farklar daha da belirginleşti. Servette ve işe ulaşabilme konusunda da farklar oluştu ve gittikçe güçlendi. Kadınlar için bu farklar evlilik olanaklarıyla belirleniyordu. Elbette herkes evlenmiyordu. Sanayileşmeden önce nüfusun % 20'si hiç evlenmemişti. Birçokları için ise evlilik çok kısa sürüyordu. Yeniden evlenmek yaygın bir uygulamaydı ancak erkekler için daha geçerliydi -günümüzdeki gibi- Servet

ve iş kadar medeni durum ve yaş farklılıkları da insanları birbirinden ayırıyordu.

Eşitsizlik ve farklılıklarla karakterize edilen bu toplumda dengeleyici tek etken ölümdü. Bu durumda o çağlarda bir aile tipi olduğunu söylemek olanaksızdır. Aileler içlerindeki bireyler gibi sonsuz bir değişim içindeydiler. Bu dönemdeki aileler için genel olarak söylenebilecek tek özellik çoğu ailenin özünü ebeveyn ve çocuklar oluştursa da bu çocuklar her zaman öz çocuklar olmayabiliyordu ve çoğu hanehalkı hizmetkarları, çırakları, büyükanne ve babaları ve diğer akrabaları da içeriyordu. -Veya bunların herhangi bir konbinasyonunu- aileler ve hanehalkları her şeyden önce değişiklikleri ve değişkenlikleri ile karakterize ediliyordu.

Sanayi Devrimi sırasında aileler ne oldu? Aslında sanayi yanlış bir isimdir. Bu bir olay değildir, uzun zamandan beri süregelen bir çok değişikliğin hız kazanmasıdır. Kapitalizm 14. yüzyıldan beri gelişmekteydi. 18. ve 19. yüzyıllarda teknolojik değişiklikler sosyo-ekonomik sistem üzerinde derin izler bırakmıştır ama 13. yüzyılda da su gücünden yararlanmaya başlanması gibi teknolojik "devrim"ler oluşmuştur. Mekanize fabrikaların 18. yüzyıldan itibaren gelişimi önce yerel olmuş ve özellikle Lancashire'da oluşmuştur. 19. yüzyıl boyunca çizme ve ayakkabı yapımı gibi birçok önemli sanayi büyük fabrikalarda sürdürülmekle birlikte hiçbiri mekanize değildi. Mekanizasyonun hızı 19. yüzyılda artmıştır ancak bu artış bölgelere göre değişmiştir. Benzer biçimde bazı yörelerde kentleşme hızla gelişirken eskiden önemli olan Norwich ve Exter gibi bazı şehirlerin önemi azaldı ve küçüldüler. Bu nedenle sanayileşmenin aile üzerindeki etkilerini sormak hem sanayileşme olgusunun hem de ailelerin değişkenliğini görmezden gelmek demektir.

Bütün bunlara rağmen 18. ve 19. yüzyıllarda bütün birey ve aileleri etkileyen önemli değişiklikler yaşanmıştır. Nüfusun yapısında ve nüfus artış oranında daha önce görülmemiş büyük değişiklikler olmuştur. Bu durum özellikle İngiltere'de belirgindir. Ancak genelde Batı Avrupa'nın karakteristik bir özelliğidir ve sanayileşmenin perse sonucu değildir. 1700 ile 1800 yılları arasında İngiltere ve Gallerin nüfusu 6 milyondan 9 milyona çıktı, 1900'lere gelindiğinde İngiltere'nin nüfusu 37 milyon olmuştu. Fransa'nın nüfusu 1700'lerde 19 milyonken 1990'lerde 41 milyona yükseldi. İtalya ise 1700'lerde 15 milyon olan nüfusunu 1900'lerde 33 milyona çıkardı. (Wringley, 1969, sf. 153, 185).

Eşit derecede önemli ve buna paralel gelişen bir başka değişiklikte kapitalizmin hızlanan gelişimi ve kentli burjuva ile kentli ve köylü proleter sınıfların doğuşudur. Kapitalin konsolidasyonuna ve ücretli işçiliğin yayılmasına kimi bölgelerde hala kullanıma yönelik tarım ve küçük işletmeler bulunmakla birlikte en yoğun biçimde İngiltere'de rastlanmaktadır. Batı Avrupa'da ise çiftçilik 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın ortalarına kadar önemli bir sektör olarak kalmıştır.

Daha önceleri de nüfus hızla artmış olmasına rağmen veba salgını gibi ölümcül krizler durumu tersine çevirmiştir. 17. yüzyıldan sonra bu krizler değişik nedenlerden azalmış ve 1800'lere gelindiğinde tamamen yok olmuştur. "1791'e gelindiğinde yalnız doğum oranı değil hayatta kalanların da oranı artmıştı ve evlenme çağına kadar yaşayanların sayısı geçmiş nesillere oranla çok artmıştı" (Chambers, 1972, sf 106)

Ücretli işçilik evlenmek için toprak sahibi olmayı ya da hizmetkarlık yaparak para biriktirmeye gerek bırakmadığından evlilik yaşı düşmüştür.

Erken evlilik ve ölümcül krizlerin azalması aileler için daha çok çocuğun hayatta kalması ve dolayısı ile büyük ailelerin oluşması, toplum içinse daha önce hiç görülmemiş büyüklükte genç bir nüfus demekti. İngiltere'de olduğu gibi diğer ülkelerde de trendler aynı olmamıştır. Örneğin hızlı büyüme sanayileşmeden çok önce kuzey ve kuzeybatı ülkelerinde gözlemlenmiştir. Ölüm oranı fakir kesimlerde zengin kesimlere oranla yüksek kalmıştır.

Daha çok insan kaynaklar üzerinde daha çok baskı demekti. Nüfusun temel ekonomik kaynağı olan toprak gittikçe zenginlerin elinde toplanmaya başladı. Bu durum kısmen enflasyon gibi ekonomik etkenlerin küçük ve orta boy toprak sahiplerinin büyük toprak sahipleriyle rekabet etme gücünü azaltmasından kısmen de siyasi etkenlerden kaynaklanıyordu. Zenginlerin ekonomik olduğu kadar siyasi gücü de tekellerine aldıklarından yoksulların Tudor Dönemi'nden beri hayvanlarını otlatmak ve yakacak toplamak için kullandıkları arazileri parlamento kararı ile kapatabiliyorlardı. 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başında bu şekilde kapatılan arazilerin sayısı dramatik biçimde artmıştır. Sonuç olarak ücretli işçilik gittikçe daha çok kişi için küçük mülkiyetlerini destekleyen gelir olmaktan çıkıp yegane gelir kaynağına dönüştü.

Bu arazilerin kapatılması en çok kadınları etkiledi. Çünkü hayvan otlatmak, kümes hayvancılığı yapmak, yakacak toplamak ve ilaç yapı-

mında kullandıkları bitkileri toplamak için daha çok kadınlar bu arazileri kullanmaktaydı.[8] Arazilerin kapatılması ve "tarım devrimi" sütçülüğe dayalı çiftçiliğin azalmasına ve toprağın işlenmesine dayalı çiftçiliğin yayılmasına neden olmuştur. Bu da sütçülüğe dayalı çiftçilikte önemli bir rolleri olan kadınların menfi yönde etkilemiştir. Ivy Pinchbeck'in de belirttiği gibi:

> "Kamulaştırmadan önce kadınlar çiftlikleri ya da küçük arazileri kiralayarak veya satın alarak kendi geçimlerini kazanmalarını ve dul kadınların çocuklarına bakmalarını sağlamıştır. En elverişli geçim yolu özellikle az miktarda süt ve yağın elde edilmesinin güç olduğu otlak bölgelerinde- sütçülük yapmaktı. Burada çiftliği olan bir kadın tarımla uğraşmayan nüfusa yumurta, süt ve yağ sağlayarak kolayca geçinebilirdi." (1981, sf. 22)

Kamu alanlarının kapatılmasından sonra bu yaşam biçimi sona erdi. Bu durumda bekar ya da dul kadınların özellikle de alabildikleri ücretlerin erkeklerinkinin yarısı olduğu düşünülürse bağımsız olarak hayatta kalmaları güçleşti. Git gide evliliğe ve ücretli iş gücüne bazen ayrı ayrı çoğunlukla da ikisine birden bağımlı olmaya başladılar. Ölüm veya terk sonucu bozulan bir evlilik, geçinmeye yetmeyecek bir ücret için dayanılmaz bir emek sarfetmelerine ya da akrabalarından yardım istemek zorunda kalmalarına veya son çare olarak kilise yardımına veya fahişeliğe sığınmalarına neden olabilirdi.

Kadınların ücreti insanı dehşete düşürecek kadar düşüktü ancak genelde bütün ücretler de düşüktü. Bir erkeğin de tek başına geçinmesi olanaksız değil ise bile oldukça zordu. İster erkek ister kadın olsun, akraba veya değil başkalarıyla birlikte yaşadığında hayatta kalma şansı artmaktaydı. Küçük bir mülkü yönetmek için gerekli insan sayısı limitli iken ücretli iş gücünün kullanım olanağı potansiyel olarak sonsuzdu. İş bol olunca üyelerinin mümkün olduğu kadar çoğunun çalıştığı büyük bir aileye sahip olmak tercih edilir bir durumdu. Bu şartlarda çocukları hizmetkar olarak göndermeye gerek kalmıyordu. Üstelik 18. yüzyılın başlarından itibaren git gide daha az çiftçi yatılı hizmetkar tutmaya başladı -işçilerin az olduğu bölgeler hariç- çünkü haftalık, günlük hatta saatlik işçi tutup hizmetkarlara barınak ve yiyecek sağlamaktan kurtulmak daha karlıydı. Kız hizmetkarlara iş verme

8. Leonore Davidoff, kadınların bitki toplamak için araziye girebilmelerinin önemini vurgulamıştır.

uyulaması devam etti ancak onlar sadece işine bakıyor artık aileden sayılmıyor ve ayrı bir yerde kalıp yemek yiyorlardı.

Bu nedenle ücretli işçiliğin gelişimi işçi sınıfı ailelerinin yaş kalıplarını değiştirmiştir. Çalışma yaşındaki çocukların evde tutulması açık bir prim sağlıyordu. Sonuç alarak gittikçe daha çok ailede büyüme çağındaki çocuklar -ve çoğu kez daha büyüklerde- ebeveyenlerinin yanında yaşıyordu. Ölüm oranının düşmesi -bu oran değişkenlik göstermekle birlikte- daha çok çocuğun erişkinliğe ulaşmasını sağlamıştı. Bu nedenle aileler eskisine oranla daha büyüktü. Ailenin büyüklüğü ve üyelerinin yaşlarında meydana gelen bu değişiklik aile içindeki güç ilişkilerine yansımış ve ebeveynler ile çocuklar, abiler ile kızkardeşler arasındaki gerginliği arttırmıştır. Evlilik yaşının düşmesiyle ebeveynlerle çocuklar arasındaki yaş farkı azalmıştı.

Eğer bir gencin geliri aile ekonomisinin önemli bir bölümünü oluşturmaktaysa ebeveynler evlenmemesi için baskı yapıyorlardı. İşçi sınıfı aileleri mirastan men etmek tehdidi ile çocuklarını kontrol altında tutamasa da yine de duygusal ve dolaylı ekonomik baskı uygulayabiliyorlardı. Evden ayrılmak isteyen bir çocuğa bu davranışının ailenin diğer bireylerinin hayatını nasıl tehlikeye atacağı anlatılabilirdi. Zora düştüğünde yardım etmeyecekleri tehdidi yapılabilinirdi. Ya da bir uzlaşmaya varılarak çift geçici bir süre için örneğin daha küçük bir çocuk gelir sahibi olana kadar ebeveynlerinin evinde kalabilirdi. (Eğer eşi de çalışırsa bu aile gelirinin iki katına çıkması demekti.) Genç işçi sınıfı çiftlerinin aileleriyle oturması, bu durum en fazla bir veya iki yıl sürse de yaygın bir fenomendi. Chudacoff'u 1865'te Providence Rhode İsland'daki yeni evli çiftler üzerine yaptığı bir araştırma (1978, sf. 192) yeni evli çiftlerin % 10'unun bir tarafın ebeveynleriyle aynı adreste üçte birinin en az bir ebeveynden yürüme mesafesinde, ve % 25 ile % 30 arasında bir oranın da ebeveynleriyle aynı şehirde ama bir milden daha uzakta yaşadığını bulmuştur. Bu tür ayarlamalar 20. yüzyıl Avrupa'sında ve Amerika'sında özellikle yoksul kesimlerde ve ekonomik durgunluk dönemlerinde hala oldukça yaygındır.

Bir gencin ebeveynlerinden bağımsız yaşamasının görece kolay veya zor olması o çocuğun aile içindeki konumuna bağlıdır. Ailede çok sayıda bağımlı çocuk bulunduğu durumlarda büyük çocuklar eğitimden vazgeçerek erken yaşta çalışmaya başlamak zorunda kalabilirdi. Ancak küçük kardeşleri para kazanmaya başlayınca bağımsız yaşamaları veya evlenmeleri daha kolay oluyordu. Diğer yandan küçük çocuklar büyükler aileleriyle oturup gelir getirdiği süre boyunca okula

veya çıraklığa gidebiliyorlardı. Ancak bağımsız yaşamayı veya evlenmeyi ertelemeye bazen de bunlardan tamamen vazgeçmeye zorlanıyorlardı. Özellikle küçük kız çocuğun yaşlanan ebeveynlerine bakmak için evde kalması gerektiği düşünülüyordu.

Hanehalkında uygulanan stratejiler yöredeki iş kaynaklarına bağlıydı. Erkekler için iş olanaklarının daha fazla olduğu madencilik veya tersane bölgeleri gibi yörelerde erkek çocuklara evde kalmaları için baskı yapılırken kız çocuklar hizmetkar olarak gönderiliyor veya erken yaşta evlenmeye teşvik ediliyordu. Stratejiler bu kadar kısıtlı değildi. Ve mevcut hanehalkından daha geniş bir açıyla ele alınabiliyordu. Aile kaynaklarını dengelemenin yollarından biri de hatırı sayılır bir coğrafi uzaklıktaki ve değişik işlerle uğraşan aileler arasında bağlar kurmaktı.

Tamara Harevan Manchestar New Hampshire'daki Amoskeag cemiyeti üzerinde yaptığı bir araştırmada önemli bir alan ve zaman dilimine yayılmış güçlü akrabalık bağlarının bulunduğunu görmüştür: "Akrabaların dağıldığı durumlarda bağlar birkaç nesil boyunca güçlü bir biçimde sürmekteydi. ...Fransız-Kanada akrabalığının toplumsal alanı Quebec'den Manchestar'a kadar uzanmaktaydı ve New Englanda sanayi haritası boyunca dağılmaktaydı." (Haraven, 1982, sf. 115) Akrabalık bağlarının aile kaynaklarını dengelemenin yol olarak kullanılışı şu hikayeyle örneklenebilir: "Bir zamanlar... Aile kararları günümüz bakış açısından kalpsizlik olarak nitelenebilecek biçimde bireyin duygularını hiçe sayardı. Mary Dancause... dört yaşında bir göz hastalığına yakalanınca ebeveynleri onu Quebec'teki akrabalarının yanına yolladılar. 12 yaşına geldiğinde ise onu Quebec'teki sevgi dolu çevresinden koparark küçük kardeşlerine bakması için Manchester'e gere getirdiler" (a.g.e. sf. 109)

Kanada'nın köylerinde yaşayanlar Amoskeag'da iş bulabilmek için akrabalık bağlarını kullanırlardı. (Anderson'un 1971 19. yüzyıl Perston'un tasfir ettiği biçimde) Kriz zamanlarında yeni gelenlerin adaptasyonunu sağlayan acentalar olarak kullanılıyorlardı. Bazı durumlarda maden idaresiyle yapılan pazarlıklarda kullanılmakta ve sanayi krizlerinde son çare olarak köydeki akrabalarla bağlar korunuyordu. "Kullanıma yönelik tarım korunuyor böylece fabrika başarısız olduğunda bir güvence oluyordu. Bütün aile sanayi merkezine taşındığında bile köydeki köklerini bütünüyle terk etmiyorlardı." (a.g.e, sf.3)

Yerel pamuk sanayinin ilkel sanayi biçimi organizasyondan mekanizasyona geçtiği dönemde Devon kasabası üzerine yapılan bir çalış-

ma (Gittins, 1983) başka stratejilerin varlığını da ortaya çıkarmıştır. 1850'de önce pamuk sanayisinin en uzmanlaşmış ve organize sektörü pamuk taramacılığı idi. Pamuk taramacılığı bir zanaat olarak köklü bir geleneğe sahipti ve aile işi veya küçük işletme biçiminde yürütülüyordu. İyi para getiriyordu ve bütünüyle erkek egemenliği altındaydı. 1850'den sonra pamuk tarayıcılığı mekanize olunca erkekler etkin biçimde bu sektörün dışına itildi. Ve sektörün bundan sonraki gelişimi bütünüyle kadın işgücüne dayandırıldı. Kadınlara çok düşük ücretler verildiğinden karlı bir sanayi haline geldi. Lancashire pamuk sektöründe sanayi devriminin "kalkışa geçişi" bütünüyle kadın ve çocuk işgücünün kullanılması ile gerçekleşmiştir.

Fabrikada iş olanaklarının kızlar için çok erkekler için kıt olması bekar kız çocukların ücretli emeğine prim sağlamıştır. Birçok aile kızlarının işgücünü erkek çocuklarının toplumsal ve coğrafi mobilitesini artırmak için kullanmıştır. Birden fazla erkek çocukları olan aileler onları değişik işlere yerleştirirdi. -Sanayi, tarım zanaat bu hem aile için bir sigorta niteliğinde hem de kız çocukların zararına erkek çocukların mobiletisini artıran bir stratejiydi.

Braun (1978) 18. yüzyıl İsviçre'sindeki bir tekstil bölgesinde yaptığı bir araştırma sırasında benzer bir durumu ortaya çıkarmıştır. Yaşlı bir ipek dokuyucu kadının bir babaya söylediklerini aktarır " 'kızın büyüyene kadar bekle' dedi komşu babaya 'o zaman biraz para biriktirebilirsin' "...çocuk sahibi olmak özellikle de kız çocuk sahibi olmak istenirdi. Bu tür hanehalkları belli bir tarihi dönemin değil belli bir ekonomik organizasyonun özelliğidir.

Sanayi öncesi toplumunda evlilik tam bir güvenlik sağlamasa da kadınlara hem üretimde hem eviçi ve çevresindeki işlerde ekonomik kaynak ve dul kalma durumunda sigorta sağlamıştır. Ücretli işçiliğin gelişimi ve ev ile işin gittikçe ayrılması kadınları eskisinden daha istikrarsız iki pazarın insafına terk etmiştir. O evlilik pazarı ve emek pazarı. Her iki piyasada da durumları kötüydü ve kadın her ikisine birden girse bile ekonomik koşulları tehlikedeydi.

Başka sektörlerde mekanizasyona, vasıfsızlaşmaya ve proleterleşmeye karşı tepkiler farklı olmuştur. Bazen Luiddile ve kaptan Swing isyanlarında olduğu gibi ilk tepki makinaları kırmak olmuştur. (Hobsbaum ve Rude, 1973) Ancak daha çok vasıflı zaanat ve sanayilerde çalışan erkekler dernek ve sendikalar kurma yolunu seçmekteydi. Amaçları üyelerini daha fazla kapitalist sömürü, mekanizasyon ve ücret kısımlarına karşı korumak ve ucuz işgücünden korunmaktı. Bu

ucuz işgücü kadınlar ve çocuklardan oluştuğu için sendikalar kadınların zaten dezavantajlı olan konumlarını daha da kötüleştirmiştir. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar daha çok beceri gerektiren iş ve zanaatlerle uğraşan erkekler sendika kurmuştur ve ana gayeleri aile ücreti -bir erkeğin bağımlı eş ve çocuklarını geçindirmesine yetecek ücret- almaktı. Gelir sahibi baba/kocaya verilen bu yeni önem modern "erkeklik" kavramının oluşmasının en güçlü etkenlerinden biriydi. Tek gelir sahibi erkek kavramı 18. yüzyılın sonunda orta sınıfın gelişmesiyle ortaya atılmıştı ancak bunu ilk kez uygulayanlar işçi sınıfının bir bölümü -ve küçük bir bölümü- olmuştur.

Hilary Land'ın işaret ettiği gibi (1976) erkeklerin eş ve çocuklarını emek ordusunun dışında tutmak istemelerinin nedeninin inançları mı yoksa orta sınıfın kabul edeceği biçimde yüksek ücret talep etmenin bir yolu olarak görmeleri mi olduğunu anlamak zordur. Neden ne olursa olsun aile ücreti ideali organize sendikacılık hareketinde gittikçe önem kazanmıştır. Bu ideal orta sınıfın koca/babaya bağımlı kadın ve çocuklardan oluşan aile ideolojisine de uyum sağlıyordu.

Yine de 19. yüzyıl boyunca sadece erkeğin ücretiyle geçinebilecek ailelerin oranı çok düşüktür. Ancak ailede tek gelir sahibinin erkek olması gerektiği inancı aile ideolojisinde meydana gelen en radikal değişimdir. Bu durum erkeklik, annelik, dişilik, aile yaşamı ve aile politikası kavramlarını dramatik biçimde etkilemiştir. Günümüzdeki gibi geçmişte de ideal ile gerçek arasında büyük bir fark vardı. 19. yüzyılda işçi sınıfı ailelerinin çoğu birkaç gelire dayanan aile ekonomisi üzerine kuruluydu. İşçi sınıfı üyesi erkek ve kadınlar özellikle de kadınlar hem işgücü piyasasında ücretli işçiliğe hem de evlilik piyasasında bir eşe bağımlıydılar. Her iki piyasada istikrarsızdı ve birçok birey çocuklarının veya diğer akrabalarının işgücü kanalıyla ekstra ekonomik dayanak bulmak zorunda kalıyordu.

Birçok ailenin yaşamı eviçi ve çevresinde çalışılmasından dışarıda çalışılmaya geçilmesi ile önemli değişikliklere sahne olmuştur. Bu ev içinde daha az iş yapılması demekti, dokuma tezgahı ve çıkrık evin daimi mobilyaları olmaktan çıktı. Ancak giden çıkrığın yerini hemen ailenin geçinebilmek için barındırması gereken daha çok birey doldurdu. Çocuğu olan kadınlar için işteyken çocukları ne yapacakları sorununu yarattı. Bazıları onları beraberinde fabrikaya götürdü, bazıları akrabalarının, arkadaşlarının veya komşularının yanına bıraktı, diğerleri ise iş değiştirip evde yapılabilecek işlere yöneldi. Anderson (1971) Preston'daki araştırma grubundaki evli kadınların sadece %

25'inin çalışır gözüktüğünü belirtmiştir.

Kadınların yaptığı işlerin genellikle yarım günlük ya da mevsimlik olduğu gözönüne alındığında bu çok düşük bir orandır. Yine de ev ve işin ayrılması ile kadınların fabrikalarda sadece yaşamlarının belli bir döneminde ya da yılın belli zamanlarında -özellikle kocaları gittiğinde veya öldüğünde ya da çocuklar evden ayrılmaya başladığında veya büyük kız çocuklar küçüklerin bakımını üstlendiğinde- çalıştıkları gerçeğine ışık tutmaktadır.

19. yüzyıl boyunca herkesin fabrikalarda çalışmadığını tekrarlamak yararlı olacaktır. Sayıları azalmakla birlikte hala nüfusun büyük bir bölümü tarımla, madencilikle, seyyar satıcılıkla ve servis işiyle uğraşıyordu. Birçok kadın ve çocuk evden dışarıya iş yapıyordu: Kibrit kutusu yapmak, kamış boyamak, eldiven yapmak, tığ işleri ve benzeri. Bu işler modern toplumda da yaygındır. Çok ucuz, organizasyonu mümkün olmayan ve sömürüye açık bir iş olarak işverenlere büyük bir avantaj sağlamaktadır. Eskiden dokumacılıkta olduğu gibi bu işte evde çocuklarıyla ilgilenmek zorunda olan kadınların boş zamanlarında sürdürebileceği bir işti.

Çocuklara bakma işini bize kayıtsız gibi görünebilecek şekilde başkaları üstlenirdi. Ancak bu daha az uygun bir yöntem olduğunu göstermez. Aşağıdaki metin daha önce de söz edilmiş olan tekstil kasabası Devon'da doğmuş bir adamla yapılan bir röportajdan alınmıştır. 1880'lerde doğan bu adamın babası ailesiyle birlikte hiç yaşamamıştır. Aslında babasının kim olduğu hakkında hiçbir bilgisi yoktur:

> O avlunun üstünde doğmuşum. Avluya giriyorsunuz yani o zamanlar üstünde iki oda vardı. Annemiz bizi orada büyütmek zorundaydı. Çalışırdı. Bizden önce madenlerde çalışırdı... Ağabeyim doğduktan sonra kasabadaki kumaş fabrikasına geldi, kumaştan düğümleri temizleme işini yapıyordu. Sabah altıdan akşam altıya kadar... Okuldan sonra bize göz kulak olmak için komşular hep çevremizde olurdu. Elbette bazıları çalışırdı bazıları çalışmazdı. Sonra akşamları annem çamaşır yıkardı isterse gece on olsun onunla otururdum. Altıdan sonra eve gider çayımızı içerdik sonra giderdi.[9]

İşçi sınıfının yoksul kesimleri için çocuk bakımı anneye veya akrabalara özel bir iş değil topluluktaki kadınlar etrafında dönen gayri

9. Essex Sözlü Tarih Arşivi'ndeki bir röportajdan.

resmi bir düzenlemeydi. Ama zaten topluluktakilerin yüksek oranı akrabaydı. Ross'un belirttiği gibi:

> Komşular ve komşuluk kurumu yedek ebeveynler işlevini görürdü. 20 yüzyılın başlarında Lambeth'teki çalışan kadınlar üzerine yazılan bir rapor büyük bir grubun çocuk bakımı konusunda komşularıyla resmi düzenlemeler yaptığını ve çocuk bakımıyla ilgili hiçbir resmi planı olmayan daha büyük bir grubun ise gayri resmi olarak yakında yaşayan kadınlara güvenmiş olabileceğini göstermiştir. Birkaç yıl önce Londra'da çalışan anneler üzerinde yapılan bir araştırmada bu kadınların yarısının çocuklarını akrabalara % 30'unun da komşulara bıraktığını ortaya çıkarmıştır. Ev sahipleri ve özellikle kadın olanlar... kiracılar denetleme işinin yanı sıra evde yaşayan yaşlılara ve çocuklara göz kulak olurlardı. (Ross, 1983, sf. 12)

Annelerin dışarıya iş yaptığı ailelerde ev o kadar kalabalık oluyordu ki ancak uyumak için kullanılabiliyordu. 1886'da Londra'nın doğusundaki Nichol bölgesinde doğan Arthur Harding'in tanıklık ettiği gibi:

> "Sakat olduğu için annem çalışamıyordu. Bunun yerine Bryant ve Mayler için kibrit kutuları yapıyordu. Her gün sekiz gross kibrit kutusu yapardı. Bir grossda 2,5d, günde Is 6 d... Yaşadığımız oda çok küçüktü -12 adıma 10 adım- ve sahip olduğumuz tek odaydı... Evimiz çok kalabalıktı. Zemin kibrit kutularının kurutulmasına ayrıldığı için kımıldayacak yer kalmıyordu. Her şey tek bir odada yapılıyordu... Ben bir kutuyu kapının dışına koyar ya da kızkardeşimle dışarı yollardım... Yemek yemek istediğimde birkaç dilim ekmek verirdi ve onu alıp eşikte yerdin- içerde senin için hiç yer yoktu." (Samuel, 1981, sf. 21)

Arthur'un babasının aile yaşamındaki rolü çok kısıtlıydı: "Hayatımda hiç babamla dışarı çıkmadım. Beni hiçbir zaman herhangi bir yere götürdüğü olmadı. Yalnız kendi için yaşayan bir adamdı. Onunla hiçbir biçimde bir ilişkim olmadı ve bizi hiç umursamazdı. Çevrede onun gibi binlercesi vardı." (A.g.e. sf. 39) Bir çok ailede baba ya hiç yoktu -ölmüş veya taşınmıştı- ya da varlığı yüzeyseldi. Anne, kızkardeş veya başka bir kadın akrabanın çocuklara bakması gerektiği varsa-

yılıyordu. Bir erkeğin babalık görevini yapması kendi rızasına bağlıydı. Günümüzdeki gibi o zamanda bir erkeğin çocuklarını geçici ya da sürekli bir kadına bırakması kadının erkeğe bırakmasından daha olasıydı.

Babanın periodik ve uzun aralarla evde bulunmaması günümüzde de sık rastlanan bir durumdur. Örneğin hizmetkar ailelerde veya koca babanın bir süre gitmesini gerektirdiği ailelerde Arthur Harding'in babası ile ilgili deneyimleri günümüzde de yaygındır. Babalık toplumsal bir katogoridir. Değişik toplumsal gruplarda, değişik koşullarda ve değişik zaman dilimlerinde önemsenebilir, önemsenmeyebilir veya tümden reddedilir.

Viktorya dönemi orta sınıfı için babalık mutlak ve birincil öneme sahip bir toplumsal katogoriydi. Orta sınıf bir azınlıktı ama ekonomik, siyasi güç ve etkileri 19. yüzyıl ideoloji ve hukukunu egemenlikleri altına almalarına neden olmuştu. Siyasi güçleri arttıkça idealllerini empoze edebilecekleri yasaları etkileme ve yönetme kabiliyetleri arttı. Ancak çocuk ve kadınların çalışmasını engelleyen ne kadar kanun çıkarılırsa çıkarılsın bir erkeğin hanehalkını ve hizmetkarlarını geçindirmesine yetecek gelirle işçi sınıfı ailelerinin aldığı sadece yetersiz ve istikrarsız ücret arasındaki büyük fark değişmemiştir.

Orta sınıf "kadının yeri evidir" idealini yaymıştır: İşçi sınıfı elili sendikalarda bu temayı çıkarları doğrultusunda kullanarak aile ücreti alma başarısını göstermişlerdir. Vasıfsız ve yarı vasıfsız -kesim hastalar, dullar, ayrılmışlar ve gayrimeşru çocuğu olanlar- yani çoğunluk hakim ideoloji ile kendi değişik aile ekonomilerini, yaşama biçimlerini ve işlerini uzlaştırmaya çalışmak zorunda kalmıştır. Günümüzde de bu açmaz pekçokları için geçerlidir. Bu nedenle ne kadar yeni ve orta sınıfın doğuşuna özel bir ideoloji olduğunu hatırlamak yararlıdır.

Bu ideoloji 1780 ile 1850 yılları arasında gelişmiştir ve "bunun sonucunda ortaya çıkan inanç... gelir sahibi bir erkeğin çalışarak kendini ve evdeki kadın (ve çocuk) bağımlılara bakmasıdır... Bu inancın orjinal modelleri karı ve kocadır ama baba ile çocuk, erkek kardeşlerle kız kardeşler, amca ile yeğenler, hizmetkar ve efendiler bu bağımlılık ilişkisini yeniden üretmiştir." (Davidoff, 1977, sf.64) Bu bir aile ideolojisi değil aynı zamanda bir toplumsal cinsiyet ideolojisidir. Orta sınıf değerlerine göre cinsler arasındaki ilişkileri yeniden düzenleyip bu yeni ayrımı "doğal" "biyolojik" ve daimi olarak tanımlamaktır.

Kapitalin, sanayinin ve kentleşmenin doğuşu orta sınıfının çalışma kalıplarını ve aile yaşamını etkilediği açıktır. Ucuz işgücü bol oldu-

ğundan daha çok ev, tarım ve meslek işi düşük ücret karşılığı başkalarına yaptırılmaya başlandı. Birçok iş hala eş ve kız çocukların ücretsiz idaresinde evde yürütülüyordu ama kapitalin kullanım alanının ve kapitalist yatırımların artması aile bağlarıyla mesleklerin gittikçe ayrılması demekti.

Yine de

> Genel eğilim, hanehalkları ister proleterlerden ister profesyonellerden ister tüccarlardan ister mülk kiralayanlardan kapitalistlerden ya da bunların bir kombinasyonundan oluşsun içlerindeki ilişki gitgide daha çok nakit içermesiydi.. Bu değişim daha çok ailenin şehirlerde yaşamaya başlamış olması ile ilgilidir... Son ve kesin kopma... Mesleki uğraşları akrabalık sorumluluklarından kurtarıp sınırlı sorumluluk ilkesini getiren Kurumlar Yasası 1856, 62 yılları arasında kabul edilene kadar gerçekleşmemiştir. (Davidoff, 1976, sf. 132)

Bu işlemlerin amaçlarından biri başta cinsler olmak üzere yaş grupları, yerleşim alanları, hanehalkları ve aileler arası her çeşit ilişkiyi yeniden yapılandırıp tanımlamaktır. Kısa sürede zenginleşen ve güçlenen orta sınıf hem kendisini toplumun diğer kesimlerinden ayırmak hem de kendi yöntem ve değerleri ile oluşturdukları yeni yaşam biçimini topluma yaymak için ayrımcı değer ve idealler tanımlayıp geliştirmişlerdir: Yeni felsefelerinin temeli aile tanımlarıydı. Günümüzde hakim olan aile ideolojisi hem tarihe hem de sınıfa özeldir.

Sanayileşme öncesi ve sonrasında ailelerin durumunu ele aldıktan sonra bazı sonuçlara varabiliriz. Birincisi aileler servet, yaş dağılımı, cinsiyet dağılımı ve meslek açısından değişkendi. Kapitalizmin gelişimiyle gittikçe daha çok aile ücretli iş gücüne bağımlı kaldı. Bu mümkün olduğunca çok aile üyesinin çalışmasını zorunlu kılıyordu. Öte yandan orta sınıf toplumsal, ekonomik ve siyasi yönden güçlenmişti ve yeni servetleri kadın ve çocukları erkeğin gelirine bağımlı tutmalarını sağlıyordu. Bu durumu hem istenilir hemde "doğal" görüyorlardı. Bu nedenle aile türleri sınıflar arasında farklılıklar gösteriyordu.

Ölüm oranının ve evlilik yaşının düşmesi emek ordusunu büyüten görülmemiş bir nüfus patlamasına neden oldu. Bol ve ucuz emek orta sınıfın kısa süreli yardımcı tutmalarını kolaylaştırdı. Gençler kadın hizmetkarlar hariç- hizmetkar veya çırak olarak çalışamaz oldular. Daha çok işçi sınıfı çocuğu -özellikle erkekler- ergenlik çağını ailesinin

yanında geçirmeye başladı.

Ev ve işin ayrılması küçük çocukları olan çalışan kadınlar için yeni sorunlar yarattı. Çoğu kendileri işteyken çocuklara bakma sorumluluğunu büyük kızlarına, komşulara ve diğer kadın akrabalara verdiler. Eskiden işlerin çoğu ev ve çevresinde gerçekleştirildiğinden 'iş' ile 'aile' arasında bir ayrım yapmak gerekmiyordu. Bundan sonra 'üretken' iş ile 'üretken olmayan' iş (ücretsiz ev işi) arasında yapay bir ayrım yaratıldı. Eskiden inek sağmak, dokumak, yemek pişirmek, tohum ekmek gibi işlerin hepsi aile ekonomisinin bir parçasıydı. Ve herbiri diğeri kadar önemliydi. Bu işler günümüzde de yaşamsal öneme sahip olduğu halde ev işi ücretsiz diğer işler ücretli olduğundan 'üretken işlere' yeni bir statü yüklendi ve 'üretken olmayan' işlerin önemi küçümsendi.

Yine de çoğu aile eskiden yaşadığı biçimde yaşamasını sürdürdü. Çoğu ailede hala ailenin birkaç üyesi birden çalışmak zorundaydı. Ücretli işçilik yüzyıllardan beri varolmasına rağmen 19. yüzyılda nüfusun büyük çoğunluğu sadece ücrette bağımlı hale geldi. Çeşitli davranış kalıpları eski biçiminde sürdü. Örneğin işçi sınıfında evlilik öncesi cinsel ilişki yaygınlığını korudu. Ancak 1830'larda yeni orta sınıf siyasi güç kazanarak topluma birçok değişikliği parlamenter hukuk yoluyla empoze etmeye başladı. Bu yasaların dayandığı ideoloji orta sınıf aile ideali, ahlak ve saygınlık anlayışları üzerinde kurulmuştur. Ancak daha derinlerde yatan tarihi kökenleri vardır bu nedenle aile ideolojisinin -ya da daha doğrusu patriarkal ideolojinin- daha ayrıntılı incelenmesi gerekir.

AİLENİN ANLAŞILMASINDA PATRİARKANIN ÖNEMİ?

Bütün toplumların organizasyonu kadın erkek ve çocukların davranışları ile ilgli tanım ve ideallerin tanımlanması temeline dayanır. Ancak bu tür kuralların içeriği kültüre ve zamana göre çeşitlilik gösterir. Geçen bölümde de anlatıldığı gibi gerek kapitalizm öncesinde gerekse gelişimi sırasında kadınlar ve çocuklar varolan tüm meslek dallarında çalışmış ama erkeklerle aynı statü ve ekonomik ödüle layık görülmemişlerdir. O dönemden beri birçok değişiklik yaşanmış olmasına rağmen cinsiyete ve yaşa bağlı eşitsizlikler sürmektedir. Durum nasıl bu hale gelebilmiş ve kalıcı olabilmiştir?

Kadınlar ve çocuklar yüzyıllar boyu akrabalık sistemi içerisindeki konumlarına göre tanımlanmışlardır. Erkekler aile sisteminin içinde yer alsa da temelde meslek sistemi içerisindeki konumlarına göre tanımlanmışlardır; birçok soyadı da burdan kaynaklanmaktadır demircioğlu, değirmencioğlu, taciroğlu vs.

18. yüzyıla kadar geçerli olan aile tanımı *paterfamilias*'ın (aile babası/reisi) hanehalkının diğer bireyleri üzerindeki otoritesidir. Diğerleri "hizmetkarlar ve çıraklar ile kadın ve çocukları içeriyordu" Bu durumda batılıların aile kavramı erkeklerin ve özellikle babanın diğerleri üzerindeki hakimiyetini tanımlamaktadır. Aile, tanımı gereği baba otoritesine bağlı eşitsizlik içeren bir kurumdur. Bu tanımın içinde baba/kocanın ata yani "bir aile veya kabilenin yöneticisi" olduğu görüşü gizlidir.[1] Öyleyse patriarka güç kavramı üzerine kurulu toplumsal cinsiyet ve yaş ilişkisidir ve ailelerin anlaşılmasında önemi büyüktür.

Feministler toplumsal eşitsizlikleri anlamanın başlıca yolunun pat-

1. O.E.D.

riarkayı tanımlamak ve analiz etmek olduğunu savunmuş ve bunu başarmak için dikkate değer bir çaba göstermişlerdir. Örneğin Millet (1970) patriarkayı yaşlı erkeklerin kadınlar ve genç erkekler üzerinde kuduğu evrensel baskı olarak tanımlamıştır. Diğer yandan Juliet Mitchell daha çok bu olgunun sembolik doğasına önem vermiştir.

> "Patriarkanın özellikleri -tarih öncesi dönemde öldürüldüğü varsayılan babanın kuralları- erkek ve kadının insanlık tarihindeki yerini tanımlar. Bu baba ve onun temsilcileri -tüm babalar- patriarkal toplumun en önemli unsurlarıdır. Karar verme gücüne sahip olanlar *erkekler* değil *babalardır*... Patriarka evrensel bir kültürdür. Ancak her ekonomik üretim modu bunu değişik bir ideoloji ile açıklar." (Mitchell, 1975, sf. 409)

Son zamanlarda tartışmalar -genel olarak erkek eğimenliği anlamında kullanılan - patriarkanın ekonomik sistemle ve özellikle kapitalizmin sınıf sistemiyle ilişkileri konusunda yoğunlaşmıştır. Hartmann (1979) ve Eisenstein (1979) kapitalizm ve patriarkanın bir arada varolan ve birbirinden sürekli etkilenen düzenler olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak bu yaklaşım ekonomi ile aile içinde varolan erkek egemen düzen arasında suni bir ayrım yaratmaktadır. Bu yanıltıcıdır çünkü aileler, akrabalar, cinsler ve yaş grupları arasındaki ilişkiler ekonomik, politik ve siyasi ilişkilerle iç içe geçmiştir. Lown'un (1983) işaret ettiği gibi "siyasi ilişkiler toplumu organize eden esas ilke olarak kabul edildiğinde... kavramsal olarak bir yanda ekonomiyi diğer yanda 'aileyi' ayırmak gereksizleşmektedir. Erkek ile kadın arasındaki güç ilişkisi toplumsal varoluşun her yönüyle kesişir ve tarihi konumu yüzünden değişkenlik gösterir."

Öyleyse patriarkanın önemi kadın erkek ve erkek çocuk arasındaki güç ilişkilerini tanımlanış ve kullanılış biçimlerinde kendini gösterir. Lukes (1974) ve Davidoff'un (1979) belirttiği gibi güç her zaman "tartışmaya açık" bir kavramdır. Eşitsizliğe dayalı ilişkilerin bulunduğu heryerde ilişkinin tarafları farkında olmasa da bir güç vardır.

Gücün tanımını yapmanın zorluğu herkesce bilinmektedir. Güç bir kişinin emirler verip itaat bekleme hakkı bulunduğunun kabul görmesi olarak tanımlanabileceği gibi emirlere itaat edilmesi için zor ve şiddet kullanılması olarak da görülebilir. Genelde gücü bu iki uç arasında gidip gelen bir dizi durum olarak ele almak yararlı olacaktır. Ancak kişi veya kurumun otoritesine karşı gelindiği zaman güç ilişkisi açık bir

şiddet içerir.

Erkeklerin eş ve çocukları üzerinde zor kullanması yüzyıllar boyu yasal hakları sayılmıştır. Bu erkeklerin patriarkal otoritesine bir dayanak oluşturmaktaydı. Son zamanlarda kadın ve çocukları aile içi şiddetten korumak amacıyla yasalar çıkarılmış olmasına rağmen hukuk kurumları aile için şiddet ve tecavüz olaylarına "karışmak" istememektedir. Bunu yapmanın "özel hayat"ı zedeleyeceği düşünülür. Ancak asıl neden babalık kavramı ve ailenin kutsallığı düşünceleriyle örülü patriarkal otoritenin tehdit altında kalmasıdır. Cinsler ve yetişkinler ile çocuklar arasındaki güç ve otorite ilişkileri aileden toplumsal ve politik kurumlara kadar toplumun her alanına yayılmış durumdadır.

Batı toplumunda başta patriarka kavramı olmak üzere toplumsal cinsiyet, yaş grupları ve ailelerle ilgili tüm ideolojilerin temelinde bağımlılık teması bulunmaktadır. Feodal düzende *paterfamilias* (aile babası/ reisi) hem ekonomik, politik, toplumsal ve dini bir birim hem de bir tür geniş aile olan malikanenin reisidir. Otoritesini hükümdardan, o da direkt olarak tanrıdan alır. Yönetimi altında onun için çalışanlar onun korumasına, toprağına ve iyiniyetine bağımlıdır. Karşılığında derebeyinin bazı sorumlulukları vardır ve o da onların hizmet ve emeğine bağımlıdır ama buna eşit bir ilişki demek mümkün değildir. Derebeyi toprağın ve üzeride yaşayan herkesin sahibidir ve onları kontrol eder. Sahip olduğu güç direkt olarak kraldan ve tanrıdan geldiği için hem ideolojik hem de ekonomik bir güçtür. Bu yüzden derebeyine karşı gelmek krala ve tanrıya yani tüm toplumsal düzene karşı çıkmak demektir.

Bu durumda derebeyinin vesayeti altındaki herkes ona bağımlıdır ve bu babayanlı bir ilişki olarak görülür ve korunur. Ekonomik üstünlük, politik güç ve dini kontrol ailenin reisi olan *baba*nın elindedir.

Vasallar ve serflerde eşler, çocuklar ve kızkardeşler gibi derebeyine bağımlıydı ama tüm güç ve otoritenin babadan geldiğine inanıldığı için eş ve çocuklar çifte bağımlılık hem derebeyine hem baba/kocaya bağımlı konumundaydı. Kadınların ve çocukların erkekler kadar çalışmalarının beklenmesi bu durumu düzeltmiyordu. Hanehalkı için çalışmak hizmet ve görevlerinin ayrılmaz bir parçasıydı. Bir serf ya da vasal derebeyine hizmet etmek zorundaydı ama karısı ve çocukları ya da kızkardeşleri de ona hizmet ediyordu. (yâ da zaman içinde edecekti). Hizmet etmek bağımlılığın tabi sonucuydu; bir erkek sadece erkek olduğu için kendisi de başkalarına hizmet etse bile, bir kadın ya da ço-

cuklardan hizmet talep edebiliyordu.

Bu çifte bağımlılıktan kurtulmanın tek yolu dulluktu (derebeyinin hala elindekileri kullanmasına izin verdiği varsayılırsa) ve doğrudan derebeyine hizmet etmekti. Çalışmak kadınlara bazı durumlarda görece ekonomik özgürlük sağlasa da patriarkal otoriteden bağımsızlık sağlamıyordu. Bir kadının veya ailenin özel şartları ne olursa olsun kadınlar, çocuklar ve hizmetkarlar her zaman ayrı bir kategoriydi. Hiçbir zaman erkeklerle aynı yasal, eğitimsel, dini, politik veya mülkiyet hakkına sahip değillerdi. Ekeklerinkine eşit bir mesleki kimliğe hiçbir zaman ulaşamıyorlardı. Her zaman erkeklere hizmet etmeleri bekleniyordu. (Lown 1983 a sf 35)

Hizmet etme ve bağımlılık nosyonları Roma Katolik kiliselerinin öğretilerince destekleniyordu ve bunların entegral bir parçasıydı. İsa cinsel eşitliği vurgulamış ve kadın müritleri olmuştur, ancak St. Paul ve ondan sonraki teologlar kilise ve erkeklerin reisinin İsa olduğunu dolayısıyla erkeklerinde "eşlerinin reisi" olması gerektiğini vazetmişlerdir.

Kilise ve devlet merkezileşip organize kurumlar haline gelince kadınlar gitgide güç sahibi olacakları konumların dışına itilmiş ve aileye hizmet görevleri daha çok vurgulanmıştır. Otorite tanım gereği patriarkal olduğu için patriarkaya karşı çıkmak (Örneğin kadınların ekonomik özgürlük veya eğitim talep etmeleri) otoriteye karşı çıkmak anlamına geliyordu. 1431 yılında Jan Dark'ın yargılanıp idam edilmesi sadece politik bir olay değildir. Daha çok bir " 'kadınsı olmayan davranışları' dine aykırı bulan veya cadılık olarak niteleyen patriarkal toplumda meydana gelen dini ve ideolojik bir olaydır" (Mc Namara ve Wemple 1972) Kadınlar 18. yüzyıldaki işçi ayaklanmaları, Fransız İhtilali, kadınlara oy hakkı kampanyaları, ya da çağdaş kadın hareketi gibi toplumsal ve politik hareketlere katıldıklarında sosyo-politik düzeni tehdit ettikleri düşünülmüş ve davranışları 'erkeksi' ve 'doğaya' aykırı ve aile kurumunu yıkmaya yönelik bulunmuştur. Bütün bu suçlamaların temelinde cinsel 'anormallik' görüşü yatmaktadır.

Bütün dini sistemler cinsellikle ilgili tanımlar ve idealler belirlemiştir. Heteroseksüellik birçok düşünce biçiminden sadece bir tanesidir. Bazı dinler diğer cinsellik biçimlerini de onaylamıştır. Örneğin eski Yunan'da homoseksüellik tek kabul edilir cinsellik biçimiydi. Ancak Yahudi-Hıristiyan ideoloji bekarlık yemini dışında sadece tekeşli heteroseksüel ilişkiyi kabul etmiştir. Diğer dinlerin aksine Yahudi-Hıristiyan din sistemi asla cinselliği zevkli bir olay olarak tanımla-

mamıştır. Cinsellik ya günahkar bir şehvet ya da üremenin tek yolu olduğu için katlanılması gereken bir görev olarak görülmüştür.

Kadın cinselliğinin erkeğinkinden çok farklı olduğu düşünülmüştür. Ademin Havva'nın cazibesine kapılarak günah işlemesi miti, günahkar şehvetli ve güvenilmez - kısacası erkeklerin tüm sorunlarının kaynağı- bir kadın sterotipinin oluşmasına neden olmuştur. Diğer yandan bakire hamilelik mitiyle de hamilelik mucizesinin bir erkek olan tanrının başarısı olduğunu vurgular. Meryem pasif ve aseksüel bir kadın figürüdür ve tanrının isteklerini yerine getiren bir araç olduğundan iyi kabul edilir. Başka türlü söylemek gerekirse din kadınları ancak cinselliklerini inkar edip sadece kocalarının 'cinsel ihtiyaçlarına' pasif biçimde cevap vererek anne oldukları zaman kabul etmektedir. Kadının bu iki farklı imajı Batı kültürü üzerindeki güçlü etkisini sürdürmektedir. Özellikle tecavüz ve kadının cinsel davranışlarına karşı genel tavırlarda belirleyici rol oynar.

Ortaçağın sonlarında ücretli işçiliğin gelişmeye başlamasıyla varolan bağımlılık ilişkileri ve otoriteye itaat alışkanlığı değişmeye yüz tutarak geleneksel dini ideoloji ve feodal patriarkal ilişkiler için bir tehdit oluşturmaya başladı. Derebeyine direkt bağımlılık ve hizmetin yerini işçinin kişisel olmayan ücrete bağımlılığı aldı. Bu bağımsızlaşma değil yeni bir bağımlılık biçimiydi. Yine de patriarkal ilişkilerin yerine bireye önem verilmesine neden olmaktaydı. Aynı zamanda devlet merkezileşmekte, tek bir derebeyi yerine krala bağlılık kavramı yerleşmekteydi.

Ekonomik ilişkiler siyasi bağımlılıklardaki değişime paralel olarak -veya bunların sonucunda[2]- 16. yüzyılda Protestanlık doğmuş ve yepyeni bir dini ideoloji oluşturulmuştur. Roma Kilisesi'nin uygulamalarının ne kadar zararlı olduğu anlaşılınca Protestan ayaklanması gerçekleşmiş ve bireyin aracılarına değil, direkt olarak tanrının kendisine sorumlu olduğu inancı yaygınlaşmıştır. Böylelikle Protestan mezhebi otoritenin patriarkal tanımına dayalı hiyerarşik ilişkilere karşı çıkmış ve kadın, erkek, çocuk herkesin (tanrının gözünde) eşit olduğunu ima etmiş oluyordu. Peki ama kadınlarda tanrının gözünde erkeklerle aynı değerdeyse neden dünyevi servet ve güçten eşit pay almıyorlardı? Ya da benzer şekilde kadın, erkek, çocuk, zengin veya fakir herhangi bir birey niye diğerlerinden daha fazla şeye sahipti?

Bu sorunun çözülmesi için -çoğu zaman büyük güçlükle- bulunan

2. Örneğin M. Weber'in, "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu" (1967), Allen ve Unwin, Londra.

çareler çeşitlidir. Eskiden ruhban sınıfına kutsal objelere ve feodal hiyerarşiye göre belirlenen otorite kavramı artık hanehalkı içindeki baba otoritesinin doğrudan, devlet ve krala bağlılık ve tanrı katındaki kişisel sorumluluğu bağlamında ele alınmaya başlandı. Kadınlar yalnız tinsel anlamda tanrının gözünde eşit sayılırdı ve dünyevi aileler içinde baba ve kocalarına hizmet etmezlerse bu konumlarını kaybederlerdi. Böylelikle daha önce ayrılmayan tinsel ve dünyevi kavramları arasında bir ayrım yapılmıştır. Bu ayrım bireysel eşitlik ile hiyerarşik otorite arasındaki çelişkinin çözülmesi için "kamu" ve "özel" kavramlarının arasında suni bir ayrım yaratılmasının ilk örneklerindendir.

Kadınlar ancak çok çalışarak ve ailenin "özel" tinsel aleminde (bu ailenin kutsanması anlamına gelir) dindar bir yaşam sürdürerek kurtuluşa erebilirlerdi. Erkeklerin kurtuluşu ise "kamu" alanında çalışmaya ve kendisine bağımlı olanların dünyevi geçimini sağlayan bir *paterfamilias* olmaya bağlıydı. Kadının çifte bağımlı konumu korundu, çünkü kurtuluşları bir aile içindeki baba ve koca otoritesine bağımlı olmaya bağlıydı. Protestan kadınlarının evlenmeme yemini etmeyi veya manastıra kapanmayı seçme şansları kalmadığı için evliliğin önemi arttı.

Yine de birçok kadın patriarkal bir aile ortamında yaşamıyordu ya da yaşayamıyordu. Evlenmemiş, dul kalmış veya terkedilmiş kadınlar önemli bir azınlıktı. Bunlar geçimlerini sağlayabilmek için benzer durumdaki kadın ve/veya çocuklarla yaşamak zorundaydılar. Bu kadınların evlilik kurumunun dışında dolayısıyla patriarkal denetim ve otoritenin dışında yaşıyor olmaları ekonomik, toplumsal ve cinsel açıdan tehlikeli bulunuyordu. Bu kadınların yarattığı korku ve şüphe 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa ve Amerika'da binlerce "cadıya" işkence yapılıp öldürülmesiyle sonuçlandı.

Cadılık suçlamasıyla karşı karşıya kalanların ezici çoğunluğunu kadınlar oluşturuyordu. Bunlar çoğunlukla evlenmemiş ya da dul kalmış yaşlı kadınlardı. Yalnız yaşadıklarından başlarında bağımlı olacakları ve hizmet edecekleri bir erkek reis bulunmuyordu. Bu nedenle hem komşuları için potansiyel bir maddi sorumluluk hem de dini açıdan şüpheli kişiler olarak görülüyorlardı. Günümüzdeki gibi o çağlarda da kadınların ücreti, erkek sorumluluğundaki bir evin parçası oldukları ve gelirlerinin sadece erkeğin gelirine katkıda bulunacağı düşüncesine göre belirlenirdi. Bu yüzden kadınların ücreti daima erkeklerinkinden düşüktü. Toprağın istimlak edilmesiyle kadınların bunları kullanma hakkı ellerinden alındı. Sonuç olarak kadınlar için bu dönemin ekonomik koşulları çok ağırdı.

Erkek yönetimindeki bir ailenin dışında yaşadıkları için bu kadınlar, diğer kadınların koca ve sevgilileri açısından cinsel bir tehlike yaratıyordu. (Günümüzde de ayrılmış ya da boşanmış kadınlar böyle görülür) O dönemde kadınların cinsel ihtiyaçlarının erkeklerinkinden daha fazla olduğuna inanılırdı. Bu yüzden bir bağıntısı bulunmayan kadınlar çok tehlikeli bulunuyordu. Dahası bekar ya da dul bir kadın gayrimeşru çocuk doğurduğunda topluluğun potansiyel maddi yükümlülüğü artmaktaydı.

Kadınlar uzun zamandan beri toplumun şifa dağıtıcıları olarak görülmekteydiler. Şifalı otlar üzerine bilgi sahibi olmak kolgezen hastalık ve ölüm tehdidine karşı önlemdi. Ancak bu bilgi kadınlara güç ve otorite sağlıyordu. Sözde cadılara yöneltilen en yaygın suçlamada bu tedavi güçleri olmuştur: "Bir yıl içinde Wilzburg bölgesinde dokuzyüz Como ve çevresinde 1000 cadı yok edildi. İdam edilenlerin % 86'sı kadınlardı... 'suçları' günümüzde yasal tıbbi müdahaleler sayılan eylemlerdir -doğum kontrol yöntemleri bulmak, kürtaj yapmak, doğum sancısı geçiren ilaçlar yapmak-" (Ehrenreich ve English, 1979, sf. 31) Bu dönemin aynı zamanda tıp biliminin erkeklere özel bir bilim haline getirilmek için uğraşıldığı bir dönem olması tesadüf değildir. Kadınların şifa dağıtması hem profesyonel açıdan hem de cinsiyet açısından tehlikeli olmuştur. -şifa verme ancak erkeklere özel bir iş olduğunda otorite kazandırabilir.

Cadılara uygulanan zulüm, açıklanması güç bir fenomendir. Erkek yönetiminde bir ailede yaşamadıkları için patriarkal otoriteyi sarsan kadınlara duyulan korkunun sonucu olduğu söylenebilir. Aynı zamanda büyüyen sefaletin yarattığı dehşet, fakirlerle başa çıkmak için yeni politikaların geliştirilmesi ihtiyacı ve kadın cinselliği ve şifa veren, yaşamı ve ölümü kontrol eden güce karşı duyulan korku gibi nedenlerde öne sürülebilir.[3] Bütün bu korkular dini açıdan ele alınmıştır ve kadınların "şeytana uyma" eğiliminin daha güçlü olduğu iddia edilmiştir.

Her şeyden önemlisi bu kadınlar patriarkal aile dışında yaşayarak kadının tanrı gözündeki eşitliğine hizmet ve bağımlılık koşulunu yerine getirerek eşitlik ve patriarkal otorite kavramları arasındaki çelişkiyi suni biçimde çözme çabalarını engelliyorlardı. Bir babaya ya da kocaya bağlı olmayan kadınlar yeni oluşan "doğal" bağımlılık düşüncesine

3. Cadılar konusu üzerinde daha derin bilgi için bkz., K. Thomas (1978), 'Din ve Büyünün Çöküşü', Penguin; Mormondsworth ve C. Lamer (1983), 'İskoçya'da Avlanan Tanrı Düşmanları', Blackwell Oxford.

meydan okumuş oluyorlardı. Bu yüzden "doğaya aykırı" tehlikeli kişiler olarak görülüyorlardı. Yoksullar ile ilgili politikalar uygulamaya konulunca, erkekler tıp bilimini tekellerine geçirince ve kadınlar yalnız olmanın verdiği utançtan kurtulmak için fırsat çıktığında evliliğe sığınmaya başlayınca cadılara uygulanan zulümde azaldı. İngiltere'de en son 1685'de Exter'de bir cadı idam edildi. Yine de cadılık kavramı tarihe gömüldükten sonra bile evlilik kurumu dışında yaşayan kadınların gücünden, cinselliğinden ve olası ekonomik sorumluluğundan kaynaklanan korkular sürmüş ve günümüze kadar gelmiştir. Çağdaş toplumda bu kadınlara yöneltilen saldırılar alay etme ve lezbiyenlikle suçlama biçimini almıştır.

Tinsel eşitlik ve otorite kavramları arasındaki ideolojik çelişkiyi çözmek amacıyla, ailenin din ve ahlak koruyucusu olarak kadının statüsü yükseltilmiş ve evin "özel" ve ayrı bir alan olduğu düşüncesi ileri sürülmüştür. Püriten mezhebi üyeleri, evliliği çocukların düzenli bir evde ebeveynlerine ve tanrıya itaat etmeyi öğrenecek biçimde yetiştirilecekleri bir ortaklık olarak tanımlamışlardır.

Ortaçağ'da çocuklar sadece "küçük yetişkinler" olarak görülürdü ve onlara bu anlayışa göre davranılırken çocukluk git gide özel ve sorunlu bir dönem olarak algılanmaya başlandı. Çocukların doğuştan kötü oldukları inancı protestanları ve özellikle püritenleri çok ilgilendirmiş ve bu ilgilerini aile üstünde yoğunlaştırmalarına neden olmuştur. Kadınlar gibi çocuklarda bir reise bağımlı olması gereken ve dikkatli bir kontrol ve disiplin altında tutulmaya muhtaç kişiler olarak görülüyordu. Çocukların sorgusuz otoriteye itaat etmeyi öğrenmesi gerekiyordu ve bunu sağlamak için fiziksel cezalara başvurulmalıydı. Boyun eğmeyi sağlamanın tek yolu olarak görülen ceza korkusu küçük yaştan başlayarak çocuklara aşılanırdı. Elbette bu sık sık vaşvurulan bir yöntem olarak kalmıştır. Kadınlar ile erkekler ve çocuklarla ebeveynler arasındaki eşitsiz ilişkilerin "dayanağı" olarak kaba güce başvurulmasının yaygınlığını da açıklamaktadır.

Püriten doktirinlerin en önemlilerinden biri ailenin erkeğin yönetiminde "küçük bir ulus" olması gerektiğini savunan doktrindir. *Pater familias* nosyonu gücünü korumuştur, ancak derebeyinden çok hanehalkı ve baba üstünde yoğunlaşmaya başlamıştır. Stone'e göre Ortaçağda "iyi" bir derebeyi tüm akrabalarına ve vesayeti altındaki tüm yanaşmalara karşı patriarkal bir sorumluluk taşırdı. Ancak böyle yaygın bir patriarka düşünce artık devlet otoritesine karşı dehdit sayılıyordu. Devlet artık patriarkayı aile içinde kadınlar ve çocuklar üstündeki

otoriter hakimiyet biçiminde yeniden tanımlayarak takviye ediliyordu. (1977 sf 153-4) Bu *ideolojik* bir tanımdı. Gerçekte daha önce de bahsedildiği gibi tüm aileler ne çekirdek aileydi ne de erkek yönetimindeydi. Ordu yönetebilen derebeyinin politik gücü gitmiş ya da ciddi biçimde zayıflamıştı, ancak ideolojik otoritesi erkeklik, babalık ve aile idealleri içinde sağlam olarak kalmıştı.

Bir erkek için evlilik bağılılık ya da yarı bağımlılık statüsünden karısı ve çocuklarından itiat ve hizmet bekleyebileceği bağımsızlık ve otorite statüsüne geçiş anlamına geliyordu. Halbuki bir kadın tanım gereği her zaman bağımlıydı ve dolayısıyla ayrılmış veya dul kalmış bir kadın yalnız kendini güvensiz bir konuma sokmakla kalmıyor aynı zamanda bizzat kadınlık fikrine ters düşüyordu. Kadınlar gittikçe ekonomik güven ve toplumsal statü açısından evliliğe bağımlı hale geliyordu.

Kutsal ve tinsel kadın, her zaman elinden gelen en iyi şekilde ailesine hizmet eden, hem kocasına hem de tanrıya itaatkar (tabii ikisi çelişebilirdi) dindar bir anne idi. Bu görevleri babası veya abisi için yerine getirerekte yüksek statü elde edebilirdi. Ancak patriarkal aile dışında erkeğin tinsel eşiti olması için başka hiçbir yol yoktu. Hem ev içinde hem de çoğunlukla dışarda çalışabilirdi ama çeşitli mesleklere girmesi bir koca ya da baba ile yaşamasına bağlı idi. Bütün kadınlar bu durumdan memnun değildi -cadılara yapılan zulümde bir çoğunun memnun olmadığını göstermektedir- ancak bu hem kilise hem devlet tarafından vaaz edilen idealdi. Bu kadınların otorite ve güç getiren işlerden dışlanmalarını sağlıyordu ve düşük ücretlere bir açıklama olarak sunuluyordu. Böylelikle de kadınları bu ideallerin hiç değilse bir kısmına uymak zorunda bırakıyordu. Kadınlık ideali evlilik ve annelikle öylesine özdeşleştirildi ki, bekar ve dul kadınlar erkeksi, tehditkar ve marjinal görülmeye başlandı.

Protestanlık aynı zamanda aile içinde incil okuyup dua etmenin önemini vurguladı. Bu anlayış okur yazarlığın ve eğitimin değerini arttırdı: "16 yüzyıla gelindiğinde kadın ve erkek arasında oluşmuş olan büyük fark kadın için yeni ve ciddi bir dezavantaj yarattı... Tüm inananların din adamı olması gerektiğini ileri süren doktrin baba ve kocayı ailenin sadece dünyevi değil tinsel reisi olma konumuna getirdi" (Stone, 1977, sf. 155) Matbaanın icadından sonra bilginin yayılması ve eğitimin yaygınlaşması da eşit biçimde gerçekleşmedi. Yoksullara çok az, kadınlara (yoksul ve zengin) ise hiçbir eğitim olanağı verilmemekteydi. Bir zamanlar sadece çok zenginlerin ve din adamla-

rının ulaşabildiği eğitim ve okur yazarlık olanaklarının artması hem sınıflar hem de cinsler arasındaki ayrımı arttırdı.

Tanrı katında kadın ve erkeğin eşit olduğu görüşü günümüze kadar gelen bir sorundur. 17. yüzyılda rasyonalizm ve bilimin geçerlilik kazanmasından sonra kadının daha aşağı bir cins olduğunu kanıtlayacak "bilimsel" açıklamalar aranarak bu sorun çözülmeye çalışılmıştır. Bütün kültürlerin karşı karşıya kaldığı temel problemlerden biri kadın ile erkek arasındaki anotomik farklılıkları belirlerken üremenin değerini saptamak olmuştur. Değişik yaklaşımlar görülmektedir, bazıları babalığın varlığını bile kabul etmez. Batı Avrupa'da kadınlar doğaya yakın, gizemli, cinsel, şeytana kanmaya yatkın gibi sıfatlarla tanımlanmışlardır. Decartes doğanın yarı kutsal "yaşayan bir rahim" olarak tanımlanmasına karşı çıkarak tanrının büyümesi gereken sonsuz sayıda minyatür kadın ve erkek yaratığını ileri sürmüştür. Böylelikle "yaratıcı gücü kadının elinden alarak tanrı babaya vermiştir" (Easlea, 1981, sf. 75)

Üreme konusunda kadının rolünün önemsiz olduğunu "kanıtlama" çabaları Leevwenhoek'in spermatozo'yu keşfetmesiyle güç kazanmıştır. Bu keşiften çıkardığı sonuç şudur: "Fetusu oluşturan erkeğin menisidir, kadının tek katkısı meniyi kabul edip beslemekten ibarettir" (a.g.e. sf. 75) Bilim adamları kadınlarda yaşam veren özel bir güç bulunmadığını bütün yaşam gücünün tanrı tarafından erkeklere verildiğini kanıtlamaya çalışmışlardır. Elbette bu bakire hamilelik mitiyle aynı mesajı içermektedir. Böylece bilim, teologların tanrı katında eşitlik ve patriarkal otorite kavramları arasındaki çelişkiyi çözme çabalarını "gerçekleştirmiştir" ilk bilimsel kadın tanımları Yahudi-Hıristiyan cinsellik ve dişilik tanımlarını aynen almıştır. Özellikle de tüm kadınların heteroseksül, erkeklerden aşağı bir cins ve cinsel ilişkinin tek amacının üreme olduğu inançlarını benimsemiştir.

Laiklikle birlikte bilime ve "rasyonel" düşünceye verilen önemde artmıştır. Bilim toplumu ve genelde dünyayı anlama yolu olarak gitgide daha çok otorite kazandı. Ancak otoritesi hem kadını doğal olarak aşağı tanımladığı için hem de bilimin erkeklere mahsus olduğu konusunda ısrar ettiği için patriarkal bir otorite idi. Mitlere ve batıl inançlara karşı açılan sefer bilim adamlarınca rasyonellik ve mantık bayrağı altındaki erkeklerin, irrasyonel, kontrolsüz kadınlara karşı açtıkları savaş olarak sunuluyordu. Çalışmaları çoğunlukla cinsellik üzerine yoğunlaştığından sonuç bir cinsel zafer niteliğindeydi... Kadınlar cinsel olarak eşit hatta üstün olabilirlerdi ancak bilimin doktrinleri rasyonel ve materyalist dünyada cinselliği geçersiz ya da en azından önemsiz

olarak tanımlıyor ve bunu "kanıtlıyordu."

Böylelikle tinsellik rasyonel düşüncenin ters kutubu olarak tanımlanmaya başlandı. Gerçek bilimsel ve sonuç olarak erkeklerce tanımlanan bir olgu haline gelince kadınlar bütünüyle erkeklerden aşağı görülmeye ve böyle tanımlanmaya başlandı. Kadının tinsel konulardaki eşitliği sürdü ancak bu alan bilim gibi "katı gerçekleri" sunmaktan acizdi, bu yüzden de dikkate alınmıyordu. Böylelikle bilim, rasyonellik ve gerçek, erkeklik ve patriarkal otoritenin değiştirilmiş bir biçimiyle özdeşleştirilirken dinde "kadınsallaştığı" için önemini yitirdi. Bu araştırmalar Avrupa toplumlarındaki zengin sınıflar arasında sürüyordu. Bu sırada daha yoksul kesimlerde eski inanç ve yorumların etkisini koruduğuna şüphe yoktur.

Dini konulara karşı şüpheyle bakılmaya başlanması bilimin saygınlığını (ve dolaylı olarak erkeklerinkini) artırdı. Böylece 18. yüzyılda toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin ardındaki mantık sorgulanmaya başlandı. Voltaire gibi aydınlanma dönemi yazarları 18. yüzyıl Avrupası'ndaki eşitsizliğin boyutlarını yöntemli ve rasyonel biçimde araştırmaya başladı. Ancak onun yazıları da erkeğin kadından üstün olduğu varsayımlarıyla doludur. *Candide*'deki erkek kahraman naif, saf ve dürüst, iyi kalpli ve rasyonel bir kişidir. Haksızlıkların ve kokuşmuşlukların farkına varması, akıllı, adil ve mantıklı bir insan haline gelmesine yol açar. Kadın kahraman ise (veya anti-kahraman) başta temiz bir insan olmasına rağmen cinsel maceraların, servet ve lüksün cazibesine kapılarak sonu gelmeyen cinsel maceraların ve fahişeliğin batağına düşer. Sonunda Candide ona aklın yolunu gösterir ve yaşamın anlamının Candide'nin karısı olarak "*cultiver notre jardin*" (koruyucuna itaat et) prensibini kabul etmek olduğunu anlar. Başka bir deyişle özgürlük ve deneyim erkekleri daha akıllı bireylere dönüştürürken kadınları dejenere, anlamsız ve bir erkeğin kontrolüne muhtaç duruma getirmektedir.

Yazılarıyla Fransız İhtilalinin oluşumuna büyük etkisi bulunmuş olan Rousseau'da "erkekler özgür doğdu ama heryerde zincire vuruldu" sözleriyle de ifade ettiği gibi, erkeklerin iyi dürüst ve rasyonel olduklarını ama adaletsiz toplum tarafından bozulduklarını iddia eder. Rousseau *Emile* adlı eserinde çocuk yetiştirme konusunda yeni ve radikal düşünceler geliştirmiştir. Çocukların -daha doğrusu erkek çocukların- itaat etmeleri sağlanana kadar dövülmesine karşı çıkmış ve onların öğretmenlerinin ve ebeveynlerinin sevgi dolu gözetimi altında araştırarak ve keşfederek "doğal" biçimde gelişmelerine olanak tanın-

ması gerektiğini savunmuştur. Eğitim yoluyla çocuğun en iyi yönlerinin ortaya çıkarılacağına olan romantik inancının etkilerini günümüzde bile görmek mümkündür. Ancak *Emile*'nin eğitimi için oluşturduğu ideal ile *Sophie*'deki kızlar için öngördüğünden -burada kızlar dünyadaki *Emile*lere şefkatli, sevgi dolu ve itaatkar eşler ve anneler olmayı öğrenir- çok farklı olduğunu belirtmekte fayda vardır. Elbette bu fikirler çağdaş eğitim felsefesindeki yerlerini korumaktadırlar. Yine de Rousseau'nun fikirleri eski çocukluk düşüncelerinin üzerine bir set çekmiştir.

Çocukların doğuştan kötü oldukları düşüncesinin yerini doğuştan iyi oldukları düşüncesi aldı. Eskiden 7 veya 8 yaşında sona erdiği düşünülen çocukluk ve bağımlılık döneminin süresi de ergenlik çağına kadar uzatıldı. Bunlar yeni aile ideolojisine bağlı orta sınıfın görüşleriydi, ancak 19. yüzyılda çocukların çalışmasını engelleyen ve eğitimi zorunlu kılan kanunların yürürlüğe girmeye başlamasıyla etkileri bütün topluma yayıldı. Çocukların otoriteye itaat etmeyi öğrenmeleri için kontrol ve disiplin altında tutulmaları gerektiğine hala inanılıyordu, ancak temelde iyi ve suçsuz oldukları görüşü, bu disiplinin eskisi kadar katı olmadığı anlamına geliyordu.

18. yüzyıl yazar ve filozofları 16. yüzyıl protestanlarının karşı karşıya kaldığı tanrı gözünde eşitlik ve sınıflar, yaş grupları ve cinsler arası eşitsizlik kavramları arasındaki çelişkinin yarattığı sorunları diriltmişlerdir. Cinsel eşitsizlikleri kınayan birkaç feminist yazar çıkmıştır ama bunların en ünlüsü *Kadın Haklarının Doğrulanması* kitabının yazarı Mary Wollestonecraft'tır. Kadınların ekonomik, politik ve toplumsal alanda karşılaştıkları haksızlıkları anlattığı kitabı Fransa'da iyi karşılanmakla birlikte İngiltere'de öfke yarattı ve alay konusu yapıldı. Birçok kadın Fransız İhtilali sırasında aktif görevlerde yer almıştı ama bunun sonucunda kendi adlarına hiçbir şey elde edememişlerdi. *Ancien Regime*'inkiler gibi devrimci liderler de kadın ve çocukları patriarkal aile ve erkek kontrolü altında olmadıkları bir alanda görmek istemiyorlardı.

18. yüzyılın sonunda meydana gelen Fransız Devrimi, Amerikan Devrimi ve sanayi devrimi gibi olayların yarattığı karışıklık ve hızlı değişim Batı Avrupa'daki hakim sınıflar arasında büyük bir korku yarattı. Toplumsal, ekonomik ve politik ayaklanmalar karşısında kapıldıkları dehşetle, varolan düzeni -gerekirse zor kullanarak- tekrar oturtmak için uğraşmaya başladılar. Bu çabalarının temel amacı karmaşa ve kaos yaratan güçlerle savaşmak amacıyla din, ölümlülük ve hepsi-

den önemlisi *otorite* kavramını sağlamlaştırmaktır.

Tıp ve genelde bilim toplumu yeniden tanımlandırıp düzene sokmak için kullanıldı. Yeni ayrımlar oluşturuldu ve eskileri diriltip güçlendirildi. Mary Doglas'ın (1966, sf. 4) toplumsal kargaşa korkusuyla kirlenme kavramlarının özdeşleşmesi konusunda belirttiği gibi "Ayırmak, temizlemek, sınır çekip sınırı aşanları cezalandırmak düşüncelerinin asıl amacı doğal olarak düzensiz bir yapıyı sisteme uydurmaktır. Ancak iç ve dış, alt ve üst, yandaş ve karşıt, kadın ve erkek arasındaki farkları abartarak düzen görüntüsü yaratılabilir."

18. yüzyılın sonunda ve 19. yüzyılın başlarında Avrupa ve Amerika mümkün olan her konuda (toplumsal sınıf, toplumsal cinsiyet, yaş, ev edinme, eğitim, sanayi) ayırım yapılmasına, sınırlar çekilmesine ve bölünmelere şahit olmuştur. Sayıları hızla artan ev yönetimi, çocuk bakım ve eğitimi, cinsellik, sınıf, cins ve yaş grupları arası ilişkiler konulu kitaplarda saflık temizlik ve kirlilik nosyonlarından söz edilmeye başlandı. Eskiden aileden sayılan hizmetkarlar, hem başka sınıfların üyesi oldukları hem de çoğu kadın olduğu için aile üyelerinden uzak tutulmaya başlandı. Hizmetkarların, aile üyelerini ahlaki, cinsel ve tıbbi açıdan kirleteceği korkusu oluştu. Çocukların da büyüklerden uzak tutulabilecekleri ayrı odaları olması gerektiği görüşü yaygınlaştı. Ev ve iş hayatı arasında ayrım büyüdükçe "kamu" ve "özel" kavramları da iyice farklılaştı. Kamu alanını erkeklere özgü ve tehlikeli, özel alanı ise kadınsı, evmerkezci, saf ve temiz olarak tanımlayan ideolojiler materyal bölünme ve ayrımları güçlendirdiler.

Bu yeni ideoloji aslında sınıf, cins ve yaş grupları arasındaki patriarkal ilişkilerin tekrar tanımlanmasıydı. Hem işçi sınıfının orta sınıf için bir tehdit oluşturduğu, hem de yine cinsel konular hariç erkeğin kadından üstün olduğu ileri sürülüyordu. Kadınlığın, özellikleri erkeklik özelliklerinin tam tersi olan tek bir kategori olarak görülmesi gerektiği savunuluyor, aynı zamanda da sınıflararası farklılıklar vurgulanıyordu. Böylece ortaya bir sorun çıktı: İşçi sınıfı ve orta sınıf kadınlar, kadın oldukları için eşit mi sayılmalıydı yoksa asıl ayrım işçi sınıfı kadın ve erkekleriyle orta sınıf kadın ve erkekleri arasında mı görülmeliydi. Orta sınıf kadınları ilk kez ev dışında çalışma yeteneğinden yoksun görülmeye başlandığı sırada işçi sınıfı kadınları fabrikalarda, madenlerde, dökümhanelerde ve çiftliklerde çalışıyorlardı. Aynı işçi sınıfı çocuklarının yaptığı gibi. Bu kadınların emeği o denli ucuzdu ki, orta sınıf erkeklerin, eş ve çocuklarını bağımlı tutacak kadar çok para kazanmasını sağlıyordu.

Orta sınıf bu paradoksu din, ölümlü yaşam ve herşeyden önemlisi "aile" çerçevesinde çözmeye çalıştı. Aileye dini ve ahlaki bir kurum olarak daha çok önem verilmeye başlandı: "Aile ve din kurumlarına eşit değer verilmekle kalınmıyor organizasyonları da benzer biçime sokuluyordu." (Ryan, 1981, sf 22) Orta sınıf aileyi önemli, kutsal ve bütüncül bir kurum olarak kutsamaktaydı. Aynı püritenlerin yaptığı gibi onlarda ailede erkek otoritesinin ve kadın ile çocukların erkeğin isteklerinin kölesi olmasının önemini vurguladılar. Temiz ahlaklı bir annenin uygulayacağı özenli bir ahlaki eğitimin önemi de aynı derecede vurgulandı. Muhafazakarlar düzenin temeli olan dini ve otoriter kurum ailenin incilini hem İngiltere'de hem Amerika'da yaymaya başladılar. Ancak bu perse dini bir hareketten çok daha fazla şeyi içeriyordu. Hem tinsel kurtuluşun hemde dünyevi düzenin sağlanmasının tek yolunun orta sınıf idealleriyle oluşturulmuş orta sınıf bir ailede yaşamak olduğunu ileri sürüyordu. İster açıkça, ister gizli ifade edilmiş olsun orta sınıf domestik ideolojisinin tüm değerleri patriarkal değerlerdi. Ve bunlar birçok yasanın ve toplumsal politikaların oluşturulmasında rol oynadı.

Örneğin 1842'de kadın ve çocukların madenlerde yer altında çalışmasının yasaklanması sağlık koşullarından ve tehlikelerden duyulan endişenin değil ahlaki tehlikelerin yarattığı korkunun sonucudur. Toprak altında sıcak ve terletici bir ortamda çok az giysiyle ve en önemlisi erkeklerle birlikte çalışmak ahlaksızlığın ve potansiyel kirlenmenin belirtisi olarak görülüyordu. Benzer biçimde fabrika yönetmelikleri de bekar kadınlarla evli kadın ve erkeklerin bir arada bulunmasının yarattığı korku yüzünden çıkarılmıştır.

Bütün bu çabalara rağmen, orta sınıf, işçi sınıfı kadın ve çocuklarının geçinebilmek için çalışmak zorunda oldukları gerçeğinden kaçamamıştır. Çalışma zorunluluğu ile kadın ve çocukların patriarkal bir ailede bağımlı yaşaması gerektiği inancı arasındaki çelişki işçi sınıfı kızlarının yatılı hizmetkarlar olarak çalışmasıyla çözümlenmeye çalışılmıştır. Elbette bu çözüm orta sınıfın çıkarlarına uyuyordu. Mümkün olduğu kadar ailenin dışında tutulan bu hizmetkarlar hem orta sınıf kadınlarını "kirletecek" basit ve küçük düşürücü işleri üstleniyor, hem de saygın, temiz ve düzenli bir orta sınıf ailenin içinde yaşamış oluyorlardı. Orta sınıf kadınlar onlara yalnız iyi evişçileri olmayı değil aynı zamanda ahlaklı, saf ve temiz olmayı da- bu aşağı konumunu kabullenmeyi, itaat ve hizmet kavramlarını öğrenmek anlamına geliyordu-

4. İngiltere'de ve Galler için nüfus sayımı (1881) IIMSO Londra.

öğretiyorlardı. İşçi sınıfı kızları için hizmetkarlık yaygın bir deneyimdi, 1881'de 15-20 yaşlarındaki her 3 kızdan biri hizmetkar olarak çalışıyordu.[4]

Sınıf, toplumsal cinsiyet ve ayrım tartışmalarının ardında gizli olan amaç cinselliği sınıflandırmak ve analiz etmektir. Birçokları Viktoryenlerin cinselliğin konuşulmasını bile tabu saydıklarını düşünsede bazıları (Foucault, 1979) aslında cinselliğe tutkun olduklarını belirtmiştir. Aslında bu saflık, kirlilik, ayrım ve kategorize etmek konularına gösterdikleri ilginin bir parçasıdır. Viktorya dönemi doktor ve bilim adamlarının cinsellik ideolojisinde yaratığı devrime tanık olmuştur. İlk kez kadınların cinsel haz ve istek duymadıkları ileri sürülmüştür. Bir çok doktor cinsel haz alma yetisinin erkeklere özgü olduğunu iddia etmiş ve kadınlar için tamamıyla uygunsuz olduğuna karar vermiştir. Kadınlarda cinsel uyarılma büyük bir tehlike olarak görülmekteydi ve doktorlar mastürbasyon yapan kadınların delirme veya nefromanyak (18. yüzyılın ortalarında ortaya çıkan bir terim) olma tehlikesiyle karşı karşıya olduklarını iddia etmekteydi. 19. yüzyılın sonlarında orta sınıf kadınlardaki uygunsuz cinsel potansiyeli ve özellikle mastürbasyonu önlemek amacıyla kadınları sünnet etmeye kadar varan uç örneklere rastlanmaktadır.

Kadınların aseksüel oldukları ya da olmaları gerektiği iddiaları bilimsel terimlerle ifade edilmiştir ve sonunda bunun "gerçek" ve "doğal" olduğuna inanılmaya başlanmıştır. Bu kadınların cinsel ihtiyaçlarının erkeklerinkinden fazla olduğunun düşünüldüğü devirlere göre büyük bir değişimin oluştuğunu göstermektedir. 16.yüzyılda Montagine "normal bir penisi olan hiçbir normal erkek, normal bir kadını tatmin edebileceği umuduna kapılmamalıdır." diye yazmıştı. (Easlea, 1981, sf. 74) Bu büyük anlayış farkının nedeni nedir? Bunun kategorize etmeye duyulan genel merakın yanı sıra protestanlığın ve genelde Hıristiyanlığın ortaya koyduğu açmaza çözüm bulma arayışlarından kaynaklandığı söylenebilir. Kadınlar eğer cinsel açıdan eşit ama dünyevi açıdan değilse bu durumda vücut ile tin arasında bir ayrım bulunmalıdır. Eğer kadınlar tin alanında üstün ya da en azından eşitseler o zaman mantıken erkeklerde fiziksel olduğundan cinsellik erkeklere özgü genetik bir özellik olarak görülmeye başlandı. Cinselliği ön planda bir kadın olmak, kadınlık kavramının ve "feminen doğanın" inkarıdır. Böylece kadınlarda patolojik bir bozukluk olduğu düşünülürdü. Bir zamanlar "günah" olarak görülen davranışlar artık "hastalık" olarak tanımlanmaya başlanmıştır.

Heteroseksüel ilişki hem erkeklerin biyolojik ihtiyacı hemde üremenin gereği olduğundan kadınlar kocalarının cinsel isteklerine "katlanmakla" görevliydiler. Ancak böylelikle gerçek rolleri olan anneliği gerçekleştirebilirlerdi. Kadınlar erkeklere verdikleri hizmetlerin bir bölümü olarak erkeklerin cinsel ihtiyaçlarını kabul ve tolere etmek zorundaydılar. Erkeklerin pasif cinsel objeleri haline gelen kadınlar patriarkal otoritenin kalıcılığını sembolize etmekteydiler. Bir kadın ne kadar iğrenç bulursa bulsun, kocasına cinsel hizmet vermeyi reddetme hakkına sahip değildi. Eğer redederse patriarkal otoriteye karşı çıkmış sayılırdı. Bu anlayış göz önüne alındığında kadınların zina, tecavüz, ensest ve homoseksüellik konularındaki eşitsiz konumu -geçmişteki ve günümüzdeki- açıklık kazanır. Çünkü patriarkanın temelinde erkek ve kadın, ebeveyn ile çocuk arasındaki güç ilişkileri- cinsel ilişkiler yatmaktadır.

Batı dini ve bilimsel ideolojisi kadını ya pasif (ideal) ya da şehvetli ve günahkar (korkutucu) olarak tanımlamıştır. Kendini bir erkeğe ya da babaya teslim etmek patriarkal ideolojinin otorite kalıplarından biridir. Tecavüze uğrayan kadın hem pasif bir kişi olarak görülür, hemde tecavüz edeni kışkırtmış olduğundan şüphe edilir. Bir erkeğin-kocanın, babanın veya tecavüz etmek isteyenin- cinsel isteklerini reddetmek, otoritesine karşı gelmek demektir. Hayatını korumak için durumunu kabullenen kadın kilise ve devletin gözünde bunu istemiş demektir.

Anglo-sakson döneminden beri tecavüzü cezalandırmak için çok katı yasalar çıkarılmıştır ama bunlar çok az kullanılmıştır. Bu yasalar dikkatle incelendiğinde amaçlarının kadınları değil koca ve babaların *mallarını* korumak olduğu ortaya çıkar. Tecavüze uğrayan babaevinde yaşayan bir bakire ya da evli bir kadın olduğunda dava açılması kolaylaşmaktadır. Patriarkal aile dışında yaşayan kadınlarsa -bekar, dul, ayrılmış ya da boşanmış kadınlar- ciddiye alınmaz ve "kaşınmış" sayılırlar. Benzer bir anlayışla eğer kadının giyiminde, konuşmasında ya da davranışlarında "ahlak dışı" bir yön bulunursa dava açılması şansı kalmaz.

Son zamanlara kadar benzer bir sorun ensest olaylarında da görülmüştür. Çocuklar da eşler gibi erkeklerin malı olduğundan ve aile içi otorite kilise ve devlet tarafından desteklendiğinden bir erkeğin çocuklarıyla cinsel ilişkiye girmesi kabul görmemekle birlikte cezalandırılmazdı. 1908 yılına kadar ensest yasa dışı değildi. Ensest eş ve çocuklara tecavüz edilmesi ve fiziksel şiddet gibi uygulamalar erkek

otoritesi etrafındaki eşitsiz güç ilişkilerinin mantıkı sonuçlarıdır. Aile içi şiddet patriarkanın ve patriarkal ilişkilerin en ilkel uç noktasıdır. Eş ve çocukların artık erkeğin malı olarak tanımlanmadığı modern toplumlarda ensestin, tecavüzün ve şiddetin ısrarla sürmesi patriarkanın devamlılığının kanıtıdır.

Viktorya dönemi doktor ve bilim adamları erkek cinselliği ile ilgili de katı kurallar belirlemiştir. Erkeklerin istekleri doğal kabul edilmekle birlikte (kadınların aksine) yine de bu isteğin kontrol altında tutulması şart koşulmuştur. Mastürbasyon "irade zayıflığı", delilik, epilepsi ve homoseksüelliğe şebep olabilecek çok kötü bir eylem olarak görülürdü. Meni bir enerji kaynağı olduğu düşünülüyordu ve gereksiz kullanıldığı takdirde erkeğin çöküşüne sebep olacağına inanılıyordu. Erkeğin cinselliğini kontrol altında tutması görüşü sık sık parasal terimlerle ifade edilmekteydi. Sperm "tasarufu" yapmanın onu düşüncesizce "harcamaktan" daha akıllıca olduğu iddia ediliyordu. -Ve elbette artık günümüzde sperm bankaları var. Özenle saklanan spermin daha zeki ve sağlıklı çocukların doğmasını sağlayacağı ve erkeklerin işlerine daha çok enerji vermelerine sebep olacağı düşünülüyordu. Her ne pahasına olusa olsun haftada bir kereden fazla cinsel ilişkiye girilmemeliydi. Para ve tasarruf anolojileri cinsel ilişkilerle iş ilişkilerinin karşılıklı etkileşimini ortaya koymaktadır. Her iki ilişki de tanımlarla, kontrollerle ve ayrımlarla dolu bir dünyanın parçalarıdır. Kadının cinselliğinin reddedilmesi iş dünyasına girişinin reddedilmesinin bir yönü olarak görülebilir. Toplumsal cinsiyet ve cinsellik ile ilgili görüşlerle sosyal sınıf tanımları karşılıklı olarak biribirini etkilemektedir. Her ikisi de üstü kapalı bir şekilde patriarka kavramından etkilenmektedir.

Ancak orta sınıfın ortaya koyduğu bu yeni aile ideolojisine tamamen tepkisiz kalınmamıştır. 19. yüzyılın başlarında herkesin eşitliği prensibine uygun sosyal organizasyon biçimleri formüle etmeye çalışanlar vardı. Bunların başında Robert Owen geliyordu. 1830 ve 1840'lardaki Owenist Sosyalist hareketi hem sınıflar hemde cinsler arası eşitliğe dayalı bir toplumun kurulmasını amaçlıyordu. Başlıca hedefleri şunlardı:

> "Dünya çapında karşılıklı dayanışma komünleri şebekesi kurmak, cinsel eşitliğin oluşması karşısındaki evlilik yasaları, özelleştirilmiş aile ve servet dahil tüm kurumsal ve ideolojik engelleri kaldırmak, çekirdek ailenin (hem kadının erkeğe direkt bağımlılığından

hem de "rekabetçi ideolojinin" yayılmasından sorumluydu) kaldırılarak yerine komünlerin ve rotasyona bağlı toplu evişi ve çocuk bakımı sistemini getirmek" (Taylor, 1981b, sf. 158)

Owenist sosyalizm siyasi, ekonomik, sosyal ve cinsel sistemlerin yeniden yapılandırılması gerekliliğini savunarak hiyerarşik patriarkal bağımlılık ve hizmet kavramlarına karşı çıkmıştır. Özellikle Owenist kadınlar işçi sınıfı erkeklerinin patriarkal otoriteyi kabullenmelerini eleştirmişlerdir: "İşçi erkekler patronlarının otoritesinden şikayet etmekte ve buna karşı yasaların çıkarılıp sendikalaşma hakkının verilmesini talep etmektedirler... Ama erkek otoritesini kısıtlamaktan veya kendilerinden daha aşağı konumda buldukları insanlarla eşitlenmelerinden bahsettinizmi Toryist ruhları uyanmaktadır." (a.g.e. sf. 159) Bu yolla kadınlar açıkça hem sosyo ekonomik sistemin hem de aile ve evlilikte erkek egemenliğinin yarattığı çifte bağımlılık ve sömürünün sona ermesini talep ediyorlardı. Sosyal düzene tümüyle karşı çıkarken herkes için eşitlik kavramının yarattığı açmazı diriltiyorlardı. Shakerlerin kurucları Charles Fourier, Ann Lee ve Oneida komününün kurucusu Jhon Noyes gibi başka düşünürler de benzer biçimde patriarkaya kadının ve ailenin patriarkal tanımına karşı çıkıyorlardı.

Vasıflı işçiler organize oldukça kadınların işleri vasıfsız ve organizasyonu olmayan sektörlere kayarak marjinalleşmiştir. Bu yüzden Chartism ve Marks ile Engels'in etkisinde gelişen yeni sosyalizm sınıf mücadelesi üstünde durarak cinsel eşitlik mücadelesini tamamen dışlamıştır. Marks ve Engels kadının "burjuva aile" içinde sömürülmesi konusuna değinmişlerdir. Ancak bu durumun yalnız mülkiyet ilişkilerinin sonucu olduğunu mülkiyetin kalkması ile birlikte burjuva ailesinin ve cinsel eşitsizliklerin kalkacağını savunmuşlar, tarih boyu süregelen patriarkal ilişkilerin önemini gözardı etmişlerdir. Marks komünist sistemde "erkek sabah balığa çıkıp, akşam avlanıp gecede eleştirilerde bulunabilecektir" demiştir. (Marks ve Engels, 1977) Ama balık ve eti pişirip, bulaşıkları yıkayacak ve çorapları yamayacak olan kim? Teorilerinin bilimselliğini kanıtlamaya çalışırken Marks bilimsel terimlerin içine işlemiş olan bir çok erkek otoritesi düşüncesine kucak açmıştır. Siyasi sınıf mücadelesi bir erkek mücadelesi olarak görülmüştür.

19. yüzyılda biyologlar, antropologlar ve genelde tüm bilim adamları erkek egemenliğinin kökenlerini, aileler ve eskiden kadın egemen toplumların olup olmadığı konuları üzerinde çelişen fikirler öne sürmüşlerdir. Darwin erkek egemenliğinin, cinsel kıskançlığın ve ebe-

veyn sevgisinin bütün toplumlarda görülen evrensel özellikler olduğunu savunurken, diğerleri bunların özel mülkiyet sonucu oluştuğunu öne sürmüşlerdir. Ancak gittikçe insan ve hayvan dünyasının "doğal" olarak üretken birimlerden meydana geldiği görüşü ağırlık kazanmıştır. Evrim ve doğa kavramlarına verilen önem doruk noktasına ulaşmıştır. Uygulamada bu düşünce heteroseksüel olanlar hariç tüm ilişkilerin doğaya aykırı ve patolojik ilişkiler olarak tanımlanmasına neden olmuştur.

Bu düşünceler "*survival of the fittest*" teorisi ve genetik bilimcilerin üremeyi kontrol altında tutarak ırkın "saf" güçlü ve sağlıklı olmasının sağlanması gerektiği argumanıyla güçlenmiştir. Bu görüşler daha önce oluşturulan cinsellik terorilerinden kaynaklanmakta ve onları beslemekteydi. Özenli üremenin önemini ve erkek *hetero*seksüelliğinin "doğal" yönü vurgulanarak patriarkal otoriteye güveni pekiştirmişlerdir. Erkeklerin doğal iç güdülerinin ve kadınların saf ırkın anneleri olarak rollerinin "doğal üretken birim" ailenin içinde gelişmesi gerektiği varsayıldı.

Böylelikle 19. yüzyıl bilimi çekirdek aile ideolojisine doğallık ve evrensellik çerçevesinde bilimsel dayanak oluşturdu. 18. yüzyılın sonundan beri burjuva ailelerinin ahlaki ve dini olduğunu söyledikleri ideolojiye bilimsel bir statü kazandırıldı. Bu modele uyum sağlayamayanlar toplum için tehlikeli bir tehdit unsuru olarak görülüyordu. Burjuva aile ideolojisi evlilik, cinsellik, kadın ve çocuk işgücü ile ilgili yasalara yansımakla kalmayıp, tıp ideoloji ve pratiğinin de parçası haline geldi. Bu modele uyum sağlayamayan kadınlar doğaya aykırı hatta akıl hastası olarak görüldü. Eğitim reformu ya da siyasi reform talep etme cesareti gösterenlere eğitimin üreme ve iyi bir anne olma yetilerine ve menustral döngülere yapacağı zararlar hatırlatıldı. Fırsat çıkmadığı için ya da kendi seçimiyle evlenmemiş olanlara acındı, alay konusu yapıldı ve dışlandı.

19. yüzyılın sonunda cinsellik teorisinde yeni bir devrim yaşandı. Sigmund Freud tüm erkek ve kız çocukların biseksüel olduğunu ileri sürerek, kadın ve çocukların aseksüel oldukları ve heteroseksüel iç güdülerin "doğal" olduğu görüşlerine karşı çıktı.: "Kadınlık ve erkeklik kavramlarını tamamen farklı bir cinsel ve fiziksel durum olarak tanımlamak yerine, Freud daha yalın bir cinsellik teorisi geliştirdi. İki cinsin çocuklarının cinsel davranışlarının arasında hiçbir fark bulunmadığı konusunda ısrar etti. Başlangıçta çocuklar biseksüeldir ve cinsel isteklerini yönelttikleri özel bir obje bulunmaz. Aslında çocuklar

'çok yönlü sapıklar'dır ve her türlü cinsel tatmin yolunu ararlar. (Coward, 1983, sf. 192). Böylece Freud kadın ve çocuklara cinselliklerini geri verdi. Ancak eğer tüm çocuklar başta biseksüel ise bu nasıl heteroseksüel bir isteğe dönüşüyordu?

Freud kızların yaşamlarının ilk yıllarında cinsel isteklerinin doğasını ve objesini değiştirmeyi öğrenmeleri gerektiğini öne sürerek bu soruyu cevaplandırmaya çalışmıştır. Önce "cinselliğin biçminde radikal bir değişiklik yaşanmalıdır- aktiften pasife, klitoralden vajinale. İkincisi isteğinin objesinde radikal bir değişiklik olmalıdır -anne ya da kadından erkeğe- Bu ...biyoloji teorisi için dönüş olmayan noktadır. Teori artık karşı cinslerin birbirini çektiği ve aynı cinslerin birbirini ittiği düşüncelerini kapsamayacaktır."[5]

Freud için bu değişikliklerin anlamı doğaldan kültürele dönüşümdür. Heteroseksüellik ebeveynliğin algılanması, exogami ve ensestin yasaklanması akrabalığın ve toplumun temellerini oluşturuyordu. Böylece Freud patriarka düşüncesi ve heteroseksüelliği uygarlığın temelleri olarak görmüştür. Yine de teorisi bunların doğal değil toplumsal kavramlar olduğunu ortaya çıkardığı için bir devrim niteliği taşır. Freud aynı zamanda bunların bütün dönem ve aileler için geçerli olan özellikler olduğunu iddia ederek otoritenin patriarkal biçimini verili kabul etmiştir. Ne diğer kültürlerde ailelerin alabileceği değişik biçimleri göz önüne almıştır, ne de babalık kavramının tanınmadığı kültürleri açıklayabilmiştir. Temelde 19. yüzyıl Avrupa burjuva ailesinin ve patriarkal ilişkilerin evrensel olduğunu var saymıştır. Yine de teori eski heteroseksüellik anlayışına karşı çıktığı ve cinsler arası eşitsizliğin sosyal bir olgu olduğunu ve bu yüzden değiştirilebileceği gerçeğini ortaya koyduğu için devrimcidir. Teori aynı zamanda çocukluk ve çocuk bakım kavramlarında da devrim yapmıştır.

19. yüzyıl cinsellik, erkek egemenliği ve aile üzerine birçok teori üretmiştir. Kadın ve erkeklerin eşit olduğu kavramı ile kadınların erkeklere bağımlı ve onların egemenliği altında olması gerektiği düşüncesi arasındaki çelişki yepyeni bir bilimsel, tıbbi ve siyasi boyut kazanmıştır. Bir bakıma çelişki daha açık ve politize hale gelmiştir. 19. yüzyıldan sonra feministler birçok patriarkal varsayıma, özellikle kadın ve çocukların erkeğin yasal malı olarak statülerine ve erkeğin ce-

5. Coward (1983) sf. 205. Freud'un kadın cinselliği konusundaki fikirlerini her iki yöne çekilebilirliği ile ün salmıştır. Özellikle 'Dora' ile ilgili olanlar. Bu konuda yararlı bir görüş için bkz. T. Moi, 'Ataerkil Düşüncesinin Temsili: Freud'un Dora'sında Cinsellik ve Emiptemology', Feminst Reiw, Sonbahar 1981, Mitchell (1975), 'Psikonaliz ve Feminizm'de Freud'un feminimst savunması yapar.

zalandırılmadan zina yapabilmesini sağlayan boşanma ve erkek cinselliği konusundaki "çifte standarta" karşı çıkmaya başlamışlardır. Kadınlar iyi bir eğitim görme, üniversitelere ve meslek kollarına girebilme, daha iyi işlerde çalışabilme ve elbette oy kullanma haklarını talep etmeye başladılar. Orta sınıf feministler erkeklerle eğitimsel ve politik eşitlik kazanmaya çalışırken işçi sınıfı kökenli feministler kadının ekonomik statüsü ve eşit ücret konularına eğildiler. Patriarkaya karşı çıkılmaya başlanmıştı ve bu çıkış yüzyılın ikinci yarısında daha da hızlanarak kadınlara oy hakkı kampanyalarıyla doruk noktasına ulaştı. Kadınların direnişi bazı erkeklerin gözünde git gide daha tehlikeli görünmeye başladı.

"Feminen olmayan" kadınlar, düşen doğum oranı (1860'larda önce orta sınıfta düşüşü gözlenen) ve ailenin "tehdit" altında olmasının yarattığı korkular büyüyordu. Aynı zamanda da sosyalizmin politik gücü artmaktaydı ve bu hakim sınıfların gözünde *statüko*ya karşı büyük bir tehdit niteliğindeydi. 1. Dünya Savaşı'ndan sonra içine düşülen bunalımda bu korkuları körükledi. Bu durum sağ kanatta feminizm ve sosyalizme karşı büyük bir tepki yarattı (1980'lerde olduğu gibi) ve iki savaş arası dönemdeki faşist hareketle siyasi bir nitelik kazandı. En açık örneği nazizim olmakla birlikte bütün Batılı muhafazakar liderler ırk, üreme, genetik konularıyla ilgileniyordu ve sosyalizm ve feminizme karşı oluşan korku sadece faşistlere özgü değildi.

Nazi hareketi kendisini feminizm, Marksizm ve sosyalizmin yol açtığını düşündüğü tüm ahlaksızlıkların ve yıkımların karşıtı olarak tanımladı. Bu eşitlik ve yardımlaşma kavramlarına karşı oluşan aşırı bir tepkiydi. Bunların yerine kahraman önder, savaş, savaşçı ve "saf" ırkın üstünlükleri kavramları getirildi. Bu ideolojinin temelinde açık veya üstü kapalı biçimde kadınları tümüyle bağımlı, erkeklere hizmet etmesi beklenen ve ari ırkı üretmekle yükümlü gören patriarkal otorite idealleri yatmaktaydı. Her çeşit zayıflığın sosyopolitik düzeni ve bizzat ırkı tehdit ettiği düşünülüyordu.

Sonunda 1933'te "sakat, zeka özürlü, epileptik, embesil, kör ve sağır" (Easlea, 1981) olanları kısırlaştırma zorunluluğu getiren Irsi Hastalıklı Nesilleri Önleme kanunu yürürlüğe girdi. Doğum kontrol klinikleri kapatıldı, kürtaj yasaklandı ve sağlıklı olanlar sürekli çocuk doğurmaya zorlanırken, sağlıksız olanlar kısırlaştırıldı. 1939 yılına gelindiğinde toplam 375 bin kişi kısırlaştırılmıştı. Kadınlara yerlerinin

6. Bu konuda mükemmelr bir altyapı için, bkz. T. Mason (1976), 'Nazi Almanyası'ndaki Kadınlar', History Workshop Jodnal.

savaşçı kocalarına hizmet edip ari çocuklar doğuracakları ev olduğu kesin bir biçimde belirtildi. Ancak "kinder, küche, kirche" (çocuk, mutfak, kilise) ideolojisi kronik hale gelen emek kıtlığı karşısında kadınların işgücüne ihtiyaç duyulduğundan başarılı olamadı.[6]

Naziler 19. yüzyılda süregelen bilimsel ve fesefi tartışmaları politikalarını doğrulamak için kullandılar. Özellikle Nietzsche ve Darwin'den güç aldılar. Irkın "saflığı" konusu sanki siyasi ve sosyal ayaklanmalardan korkan orta sınıfın ortaya attığı kirlilik ve hastalık fikirlerinin ekosuydu. Açlık, işsizlik ve siyasi direniş nazileri de ataları gibi dehşete düşürmüştür. Her iki dönemde de bu duruma düzensizlik ve kirlilikten kurtulup patriarkal değerlere dayanan hiyerarşik bir otorite yaratmaya karşı duyulan fanatik bir istek doğmasıyla tepki gösterilmiştir. Sonuç hepimizin bildiği gibi "istenmeyen kişi" ilan edilen 11 milyon insanın katledilmesi olmuştur.

Patriarkal değerler ailelerde doğup yayılır ama sadece ailelere özgü değildirler. Toplumun her kademesini etkilerler: Aileyi, politikayı, ekonomiyi, ideolojiyi. Bu değerler önce dini sonra bilimsel ve tıbbi terimlerle açıklandığından farklı biçimler almışlardır. Ancak özde kadın, çocuk ve bütün "aşağı" görülen grupların bağımlı olmasını ve hizmet etmesini ön gören, erkek ve özellikle ata otoritesine dayanan bir sosyal düzeni içerirler. Bu kavramın temelinde eşitsizlik, boyun eğme ve bağımlılık fikirleri yatmaktadır.

Kadın ile erkek ve ebeveyn ile çocuk arasında varolan eşitsizliklerin odağı ailedir. Aile otorite, eşitsizlik ve boyun eğmenin sembolü haline gelmiştir. Ailenin sembolik önemi küçümsenemez, çünkü boyutları siyasi sağ sol kutuplaşmaların ötesine uzanmaktadır ve modern sanayi toplumun en önemli kurumu olarak görülmektedir. Ancak ailenin sembol sistemler ve ideolojiler üzerine değil gerçekler üzerine kurulu olduğunun sanılması sorun yaratmaktadır. Hatiplerin aile ile ilgili sözleri ile kadın, erkek ve çocukların gerçek yaşam biçimleri çok farklıdır. Bu yüzden aile kavramının elemanları daha dikkatle yeniden incelenmeli ve ideolojik olanlarla yapısal olanları ayırmaya çalışılmalıdır.

AİLE NEDİR? AİLE EVRENSEL MİDİR?

Son zamanlara kadar aile ile ilgili sosyolojik çalışmalar ailenin ne olduğu ve toplumda hangi "ihtiyaçları" karşıladığı ile ilgili işlevsel tanımların hakimiyeti altındaydı. İşlevsel teoriler başka çalışmalarda derinlemesine anlatılmıştır (Morgan, 1975, Gittins, 1982) yine de bazı temel varsayımlarının kısaca incelenmesi yararlı olacaktır. Genel olarak işlevselciler ailenin toplum yaşamı için gerekli bazı özel işlevleri yerine getiren evrensel bir kurum olduğunu iddia etmişlerdir. Örneğin Murdock aileyi şöyle tanımlamıştır: "Beraber yaşama, ekonomik işbirliği ve üremeyle karakterize edilen bir grup. Aralarında sosyal onay gören bir cinsel ilişkinin bulunduğu karşı cinsten iki yetişkini ve bunların kendilerinin veya evlat edindikleri bir veya daha çok çocuğunu içerir."[1] Öyleyse ailenin dört temel işlevinin beraber yaşama, ekonomik işbirliği, üreme ve cinsellik olduğu düşünülmektedir. Bunları teker teker ayrıntılı bir biçimde inceleyelim.

Hanehalkı genellikle beraber yaşamayı ifade eden bir terimdir. Murdock bunun aynı zamanda ailenin de tanımlayıcı özelliklerinden biri olduğunu varsaymıştır. Genellikle evli bir çiftin veya ebeveyn ile çocuk(lar)ının hanehalkını oluşturduğu düşünülür ve aile "hanehalkını" belirtir ve gerektirir. Ancak durum her zaman bu değildir. Margaret Mead (1971) Samoan çocuklarının hangi hanehalkı arasında yaşayacaklarına karar verdiklerini ve bu kararı da sık sık değiştirdiklerini ortaya çıkarmıştır. Kardeşlerden oluşan hanehalkı da (frereches) Avrupa'nın bazı bölgelerinde yaygın olarak görülüyordu ve Ashantilerde hakim olan düzen buydu. (Bender, 1979, sf. 494)

Çağdaş toplumlarda da hanehalkı oluşturmayan ya da sadece kısa bir süre oluşturan ailelerin birçok örneği vardır. Kocanın askerde olduğu, gezici pazarlamacılık yaptığı ya da sık sık yurt dışına çıkması

1 Murdock'tan alıntı, Morgan, (1975), sy. 20.

gerektiği ailelerde koca/baba ile beraber yaşama çok kısıtlı zaman dilimlerinde gerçekleşebilir. Ebeveynlerin işlerinin birbirinden uzak olduğu ailelerde birinin hafta boyu yaşadığı ikinci bir ev tutulabilir. Yatılı okula yollanan çocuklar ancak yılın üçte birinden biraz fazlasını ebeveynleriyle yaşayarak geçirirler.

Gutman (1975) ABD'deki birçok siyah köle ailesinde karı kocanın ayrı çiftliklerde yaşayıp sadece bir ya da iki haftada birkaç saat görüştüklerini ortaya çıkarmıştır. Solien de Gonzales siyah Karaip toplumlarında da böyle ailelerin yaygın olduğunu bulmuştur: "Benim 'dağınık aileler' olarak adlandırdığım babanın uzun süre evde bulunmadığı ama aile üzerindeki otoritesini koruduğu gibi aileyi geçindiren tek kişi olduğu ve eşi ile çocukları arasındaki bağlarını sürdürdüğü gruplaşmalar vardır." (1965, sf. 1544) İnsanlar beraber yaşamasalar da kendilerini bir aile olarak görebilir ve kendilerini bir aile saymadan beraber yaşayabilirler.

Diğer yandan hanehalkı uyumak, yiyecek hazırlamak, yemek, cinsel ilişki ve bağımlılara bakmak gibi beraberce yürütülen aktivitelerle tanımlanabilir. Bazıları hanehalkının bir dizi ev işiyle tanımlanabileceğini iddia etmiştir. "Aynı tastan çorba içmek" bir hanehalkını diğerinden ayırmak için nüfusbilimcilerin kullandığı geleneksel sınır çizgisi olmuştur. Ancak bu eylemlerin bir hanehalkı içerisinde yapılması şart değildir ve çoğunlukla da yapılmaz. Hanehalkının bazı üyeleri sürekli burada yemek yerken bazıları yanlız arasıra yiyor olabilir. Daha öncede değinildiği gibi hanehalkının bazı üyeleri çoğunlukla evde uyumuyor olabilir. Bütün bunlara rağmen kendilerini bir aile olarak tanımlayabilirler. Diğer yandan hükümlü ve tutuklular aynı çatı altında yer ve uyurlar ama kendilerini bir aile olarak görmezler.

Ev işlerine uygulanabilecek evrensel bir kural ya da tanım yoktur. İster modern sanayi toplumlarında ister Afrika'da veya Asya'da olsun "uyumak, yemek, çocuk yetiştirmek ve cinsel ilişki gibi eylemlerin bir bütün oluşturarak aynı çatı altında meydana gelmesini gerektirecek hiçbir neden yoktur." (Smith, 1978, sf. 339) Hanehalkı kavramının aileninki gibi ideolojik bir boyutu bulunmasa da en az aile kadar bulanık bir kavramdır.

Murdock "ekonomik işbirliği"ni de aileyi tanımlayıcı bir özellik olarak sunmaktadır. Bu çok geniş bir terimdir. Yemek pişirmekten yün eğirmeye kadar birçok eylemi insan ve beceri gibi birçok kaynağı içerebilir. Ekonomik işbirliği toplumun her kademesinde varolabilen ve olan bir kavramdır, aileye özel değildir. Ekonomik işbirliği sadece

aile üyeleri arasında değil bizzat aileler arasında da oluşmaktadır. Aile içinde birçok ekonomik ilişkinin var olduğuna şüphe yoktur. Özellikle üretim kaynak ve gelir dağılımı yapmak durumundadırlar. Kaynaklara yiyecek, içecek ve eşyalar olduğu gibi hizmet, ilgi beceri, zaman ve yer de dahil edilebilir. "İşbirliği" kavramı genellikle eşit kaynak dağılımını ifade eder ama bu çok ender gerçekleşen bir durumdur. Yiyecek, yer, zaman ve işler bir çeşit işbölümünü zorunlu kılmaktadır, günlük, haftalık ve mevsimlik işler vardır. Birarada yaşayan bireylerin sayısı sonlu ama aynı zamanda değişkendir. (Sadece sayı olarak değil yaş, cins, medeni hal ve fiziksel kapasite açısından da değişebilir.)

Tüm kaynaklar sonludur ve bazıları çok kıttır. Bu yüzden bir tür kaynak dağılımı yapılması zorunludur. Bu da beraberinde bir güç ilişkisini getirir. Yemek, iş ve yer-aileler ve sosyal sınıflar arasında olduğu gibi- birarada yaşayanlar arasında nadiren eşit biçimde dağıtılır. İş bölümü de çoğunlukla cinsiyet ve yaş ayrımlarına göre belirlenir. Bu durumda Murdock'un ekonomik işbirliği tanımını kullanmak yerine aileleri toplumsal cinsiyet ve yaşa göre belirlenen bir işbölümü çerçevesinde ele almak daha yararlıdır. Bu tür ayrımlar işbirliği ve eşitliği değil güç ilişkileri ve eşitsizliği-uygulamada patriarkayı- gerektirirler.

Güç ilişkileri Murdock'un üçüncü tanımlayıcı özelliği cinsellik kavramını da oluşturmaktadırlar. Onun cinsellik tanımı cinselliği birçok biçiminden sadece biri olan heteroseksüelliktir. Bu tanım muhtemelen sonuncu -ve en önemli- işlev olan üreme açısından heteroseksüel ilişkinin gerekli oluşundan ileri gelmektedir. Cinsellik ailelere özel bir olgu değildir. Asıl varsayım heteroseksüel ilişkinin ailenin tanımlayıcı özelliği olması gerektiğidir. Aynı zamanda Murdock bunun toplum tarafından onaylanan bir ilişki olması koşulunu getirmektedir.

Cinsellik ve ebeveynlik kavramlarının algılanış biçimi evliliğin sosyal tanımlanışına ve geleneklere bağlıdır. Evlilikle ilgili birçok değişik gelenek ve yasanın bulunduğu bilinmesine rağmen evlilik yine de bir kadın ile erkeği bağlayan evrensel ilişki olarak görülür. Halbuki dünyadaki evliliklerin sadece % 10'u tekeşli evliliklerdir. Bizim toplumumuzda monogami gittikçe yaygınlaşırken bir çok toplumda da poligami ve poliandrinin yaygınlaştığı tespit edilmiştir. Evlilik her zaman heteroseksüel bir ilişki anlamına gelmez. Nuer toplumunda büyük kadınlar daha genç kadınlarla evlenir. Nuerler de aynı zamanda "hayalet evlilik" diye adlandırılan bir uygulama vardır. Buna göre bekar ya da çocuksuz bir adam öldüğünde bir akrabası "onun adına" bir kadınla evlenirdi ve bu birliktelikten doğan çocuklar ölen adamın ço-

cuğu sayılarak onun adını taşırdı. (Bakınız Edholm, 1982, sf. 172)

Evlilik gelenekleri sadece kültürler ve tarihi dönemlere göre değil sosyal sınıfa göre de değişiklikler gösterir. Dahası Jessie Bernard (1973) erkek ve kadınların aynı evliliğe yükledikleri anlam arasında da önemli farklar bulunduğunu göstermiştir. Evliliğin bir statü değişikliği ve diğer kimseleri daha önemli görmek anlamına gelen bir çeşit tasdik anlamı taşıdığı açıktır. Ancak bu ne iki kişi arasında ne karşı cinsler arasında ne de üremeyle ilişkili biçimde meydana gelmesini gerektirmez.

Aynı şekilde ensest tanımları da evrensel ve değişmez tanımlar değildir. Ortaçağ Avrupası'nda yedinci dereceden kuzenlerden daha yakın akrabalarla ilişkide bulunmak ensest sayılırdı ve kuzenlerin evlenmesi yasaktı. Günümüzde birinci dereceden kuzenler arasında evlilik gerçekleşebilmektedir. Mısır'da firavun ve Batlamyus dönemlerinde kardeşler arasında ve bazı durumlarda da baba ve kızı arasında evliliklere izin veriliyordu. Bu asaletin saflığını korumanın yolu olarak görülüyordu ve -Roma'nın Mısır'ı fethinden sonra herkese izin verilmeye başlanmasına rağmen- bütün topluma tanınan bir hak değildi. Hawai ve Peru'da da asil ailelerin ensest evlilikler yapmasına izin verilmekteydi. Utah'ta yaşayan Mormonlar evliliklerin kendi kiliselerinde gerçekleşmesini sağlamak için ensest (ve poligami) evliliklerine izin veriyorlardı ve bu uygulama 1892'de yasaklanana kadar devam etmiştir. (Renvoize, 1982, sf. 32) Elbette bunlar evlilikten çok soy ve miras sorunlarına örnek oluşturmaktadır. Ancak ensest tabusunun bile ailenin tanımlayıcı özelliği sayılamayacağını göstermektedir. "Adem'in oğulları kızkardeşlerinden başka kimle evlenebilirdi ki?" (a.g.e. sf. 32) Yine de ensest tabusunun yaygınlığı bize bütün toplumların çeşitli biçimlerde cinsellik, eşleşme ve üreme konularında sosyal organizasyonlara sahip olduklarını göstermektedir.

Murdock'un tanımı beraber yaşamanın, ekonomik işbirliğinin, cinselliğin ve üremenin birçok değişik biçimde organize edilebileceğini göz önüne almamaktadır. Bazı teorisyenler Murdock'un tanımında bazı değişiklikler yapmışlardır ancak hepsi aynı hataları yapma eğilimi göstermiştir. Özellikle ailenin ne olması gerektiği konusundaki çağdaş batı (ve genellikle orta sınıf) düşünce idéallerini evrensel kabul etmişlerdir.

Akrabalık terimini aileye tercih eden antropologlar tanımlama ve analiz konularında daha özenli bir çalışma yapmışlardır. Yakın zamanda feminist bir antropolog akrabalığı şöyle tanımlamıştır: "Hem do-

ğum (soy) hemde eşleşme (evlilik) yoluyla oluşan bağlar. Bu yüzden eşleşmenin sosyal organizasyonu ve regulasyonu, ebeveynliğin tayini, nitelenişi ve algılanışı, soyun takip edilişi, akrabaların sınıflandırılışı ve hakların nesillere aktarılışı konularıyla bağıntılıdır." (Edholm, 1982, sf. 166) Bu tanım işlevcilerin tanımına kıyasla büyük bir gelişmedir çünkü hem akrabalığın sosyal bir olgu olduğunu hem de tanımlanış biçimine bağlı olarak değişkenlik gösterdiğini vurgulamaktadır. Akrabalığın sosyal doğası başkalarınca da ele alınmıştır.[2] Yine de akrabalığın biyolojik bir ilişki olduğuna dair genel geçer inanç sürmektedir. Bu yanlıştır.

Ebeveynlerimizi ve bizi nasıl yarattıklarını bildiğimiz (bildiğimizi sandığımız) için akrabalığın biyolojik bir olgu olduğunu varsayarız. Ancak 20 yıl boyunca ebeveyn(ler)ce büyütülmüş, bu süre içinde hep ebeveynlerinin biyolojik ebeveynleri olduğuna inanmış ama sonra evlat edinilmiş olduklarını öğrenmiş çocuklarla ilgili hikayeleri hepimiz biliriz. Bu tür insanlar genellikle "kimlik bunalımına" düşerler. Çünkü artık "kim olduklarını" ya da ebeveynlerinin kim olduğunu bilmiyorlardır. Onların acısının kaynağı toplumumuzdaki tamamen biyolojik kabul edilen ve biyolojik ve sosyal ebeveyni açıkça ayıran akrabalık tanımından kaynaklanmaktadır. Biyolojik ebeveynlerin çocuğun en güçlü bağlarla bağlı olması gerektiği "gerçek" ebeveyn olduğu düşünülür. Aileler sayesinde ebeveynliğin bilinir kılınması batı toplumunda bireyleri sosyal ve ekonomik olarak bir yere "yerleştirmek" için kullanılan bir yöntemdir. Modern toplumdaki başka kültür ve gruplarda ise üreme sürecine kim katılmış olursa olsun ebeveynlerin çocuğu yetiştirenler olduğuna inanılmaktadır.

Bu yüzyılın ortalarına kadar Avrupa ve Amerika'nın yoksul ailelerinde çocukların büyükanne, büyükbaba, diğer akrabalar ve arkadaşlar tarafından büyütülmesi yaygın bir uygulamaydı. Çocuklar biyolojik ebeveynlerinin olduğunu bilir ama onları büyütenlerin ebeveynleri olarak görürdü. R.T. Smith Guyana ve Jamaika'da da bu tür uygulamaların yaygın olduğunu bulmuştur: "Genetik bağlarla ilişiği olmayan yakın ve bozulmaz bağlar 'yetiştirme' yoluya oluşuyor... Yanlışlıkla 'sahte akrabalık' diye adlandırılmış bu durum çok yaygın bir fenomendir... Baba bir cinsel ilişki sırasında genetik materyali anneninkiyle karışan kişi olarak tanımlanabilir. Ancak babalık 'rolü' en homojen toplumların dışında çok değişkendir."(1798, sf. 353)

Başkaları da akrabalığın sosyal bir oluşum olduğunu ve aralarında

2. Özellikle, C.C. Harris, Ö. Guudy, W. Goode.

biyolojik bağlar bulunmayanların biribirlerini akraba kabul edişlerine değinmiştir: Liebow, Stack, Ladner ve diğerleri sahte akrabalığın arkadaşlığın aileye dönüşmesi olarak görmüşlerdir. Aile bağları arkadaşlıktan daha güvenilir sayıldığından "kardeş" veya "kuzen" olmak ilişkinin bağını kuvvetlendirmektedir ve kişileri birbirlerine karşı sorumlu kılmaktadır. Sahte akrabalık ciddi bir ilişkidir." (Rapp, 1980, sf. 292) Aslında bütün akrabalık ilişkilerinin böyle başladığını söylemek mümkündür. Akrabalık ister "biyolojik", "sosyal" ya da "sahte" olarak adlandırılsın bazılarını diğerlerinden özel tutmanın ve onlara karşı sorumluluk hissetmesinin bir biçimidir.

Bu durumda akrabalık ile "kan" bağlarını özdeşleştirmekten vazgeçerek -genellikle o anlamda kullanılsa da değişken ve esnek bir sosyal oluşum olarak ele almamız gerekir. Son zamanlarda bazı antropologlar akrabalığın bir anlam ve sembol sisteminden başka bir şey olmadığını ileri sürmüşlerdir. "Biyolojik bir sistemden ya da biyolojik üreme sisteminden tamamen farklıdır. Hayvanlar da ürer, eşleşir ve süphesiz birbirleriyle bağlar kurarlar ama bir akrabalık sistemine sahip değillerdir." (Smith, 1978, sf. 351) Gerçektende nasıl ki Marks insanları hayvanlardan ayıran özelliğin emek olduğunu iddia etmiştir aynı şeyi akrabalık içinde söylemek mümkündür.

Yine de birçok akrabalık ilişkisinin bir çeşit akrabalık tabanı olabilir. Ancak bunun her zaman geçerli olmaması ve çok değişken olması akrabalığın evrensel bir biyolojik tabanı olamayacağını gösterir. Edholm'un (1982, sf. 168) belirttiği gibi: "Bize şüphe götürmez gibi görünen kan ve akrabalık bağları aslında değişkendir. Antropolojik bulgularına sahip olduğumuz bazı toplumlarda gebelik ve doğum konularında yanlız babanın ya da annenin rolünün kabul edildiği ortaya çıkarılmıştır. ...Yalnız bir ebeveyn akrabadır diğeri değildir. Trobian adalarında... cinsel ilişki... ile gebelik arasında bir bağ olduğuna inanılmaz, meni gebelik için gerekli görülmez... (ama) çocuğun tininin rahme girmesinden sonra... aynı partnerle tekrarlanan cinsel ilişki çocuğu 'biçimlendirir'"

Babalığın tam olarak bilinmesi mümkün olmadığından ve her zaman şüphe götürür olduğundan bu kesinlikle sosyal bir katagoridir.

Diğer taraftan annelik her zaman tanınır. Yine de çocuğun taşınması ve doğumundan sonra, anneliğin biyolojik temeli biter. Bundan sonrası her ne kadar biyoloji ve "anne iç güdüsü" ile ilgili görülse de sosyal bir oluşumdur. Kadınların çocuklarını emzirip emzirmemeleri tarihi döneme ve kültüre göre değişmektedir. Biberonlar çağdaş bir

buluş değildir. Eski Mısır'da kullanıldığı bilinmektedir ve o zamandan beri kullanılmıştır. Tarihçiler eski devirlerde Avrupa'da çocukların "süt annelerine" verilmesi uygulamasını annelerin çocuklarını sevmediği biçiminde yorumlamışlardır. Bizden yüzyıllar önce yaşayan insanların davranışlarının sebeplerini tam olarak bilmemiz imkansızdır. En fazla geleneklerinin bizimkinden farklı olduğunu söyleyebiliriz. Diğer toplumları anlamaya çalışırken kendi annelik ve sevgi ideolojimizi evrensel kabul edip bütün kültürlere uyarlamaya çalışmak etnosantrik ve dar bir yöntemdir. Annelik ve iyi anne ile ilgili düşünceler çeşitlidir.

> "Eskiden kadınlar kendilerini sürekli bir ilişkiye girmeye hazır hissedebilmek için önce genellikle bir veya iki çocuk sahibi olurlardı. Bu genç kadının çocuklarını ebeveynlerine ya da diğer akrabalarına vermesi normal sayılırdı... çocuklarla ilişkisinin ne olacağına kendi karar verirdi ancak çocuk doğurdu diye 'annelik' yapmaya zorlanması söz konusu olamazdı" (Edholm, 1982, sf. 170)

Çocuklara kimin bakacağı konusu da, bu genellikle kadınlara yüklense de değişkenlik gösteren bir konudur. Çocuğu büyüten kadınlar biyolojik annenin akrabaları olabilir -annecanne veya teyze gibi- bu bağ sadece başka bir kadının çocuğuna bakmanın sonucunda da oluşmuş olabilir. Bu durumda annelik hem doğurmak hem de yetiştirmek anlamında ele alındığında ne evrensel ne de biyolojik bir olgudur.

"Annelik içgüdüsü" diye bir olgunun varlığı da genel kabul görsede kabul edilemez. Kadınlar günümüzde 13 veya 14 yaşlarında çocuk doğurma yetisini kazanmakta ve her iki senede bir, 45 ya da 50 yaşına kadar çocuk doğurabilecek yetiye sahip olmaktadırlar. Bu 18 ya da 19 çocuk anlamına gelir. (Doğurganlık kadın yaşlandıkça azalsada) ve tabii bu çok ender gerçekleşir. Batı toplumunda çok az kadın 18 veya 19 yaşından önce evlenmektedir ve çağdaş toplumlarda iki veya üç çocuktan fazla çocuk doğuran kadında çok azdır. Kadınların doğum kontrol yöntemlerini kullanmaya zorlandıkları iddia edilmezse[3] doğumun içgüdülerin değil doğum kontrol yöntemlerinin denetiminde olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu şartlar altında annelik içgüdüsünün varlığını tartışmak için bir sebep yoktur.

Dahası evlenmeden çocuk doğuran kadınlar annelik içgüdülerine göre davranmış sayılmazlar aksine "ahlaksız" "sorumsuz", "fahişe" olarak nitelendirilirler. Antonis'in belirttiği gibi (1981, sf. 59):"annelik

içgüdüsü evli kadınlara mahsustur." Kadınların gebe kalabilme ve doğurabilme yetileri evrensel bir fenomendir- bunu içgüdüleriyle yaptıkları iddiası ise saçmalıktır. Herzaman doğurdukları çocukları büyüttükleri fikri de öyle. Doğum anından sonra annelik artık sosyal bir olgudur.

Aile üzerindeki sosyolojik çalışmalar genellikle ebeveynler ile çocuklar arasındaki dikey ilişkileri ele almıştır. Kardeşler arasındaki yatay ilişkiler üzerinde daha az durulmuştur. Ancak bir çok farklı kültürde ve eski dönemlerde Batı Avrupa'da kardeşlik bağları ailenin temelini oluşturmuş ebeveyn ile çocuklar arasındaki bağlardan daha önemli kabul edilmiştir. Yakın geçmişe kadar batı toplumunun yoksul kesimlerinde en büyük kız çocuğun küçük kardeşlerine bakma sorumluluğunu üstüne alarak annesinin ev işlerine ve ücretli işçiliğe daha fazla zaman ayırmasını sağlaması çok yaygın bir uygulamaydı. Örneğin Moroccod kızlar "yaklaşık dört yaşlarından itibaren küçük kardeşlerinin bakımı, temizlik ve ayak işlerini üstlenirlerdi. Bu işlerde kendi aralarında bir hiyerarşiye göre sıralanır ve kızdan, kızların ev içindeki otoritelerine göre bölüştürülürdü... Erkekler hiç ev işi yapmaz üyelerinin eşit haklara sahip olduğu gruplarda misket oynayarak veya kuş vurarak vakit geçirirlerdi." (Maher, 1981, sf 73-4)

Kardeşlik bağlarının kapsamı ve önemi değişkenlik gösterir. Bu üreme olgusunun farklı yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. Üreme konusunda erkeğin rolünün önemsiz bulunduğu -ya da hiçbir rolü olmadığının düşünüldüğü- toplumlarda erkeklerin iki ayrı kadından olan çocukları arasında kardeşlik bağı olduğu düşünülmezdi. Kadının rolünün önemsiz bulunduğu toplumlarda da tam tersi geçerliydi. Kardeşlik bağlarının önemi akrabalığın organisazyon biçimine bağlıydı. Kardeşlik bağlarını akrabalığın önemli bir yönü -hatta temeli- olarak ele almak ebeveynliğin önemini, anne ve çocuğun akrabalığın çekirdeğini oluşturduğu ve akrabalığın kaynağının üreme olduğu varsayımına ihanet etmek demektir. Yanagisakonunu (1977, sf. 197-8) Goodenough ile ilgili yazılarında belirtiği gibi her toplumda annelerin ve çocukların bulunduğu şüphe götürmez bir gerçek olmakla birlikte onların ilişkisini ailenin evrensel çekirdiği olarak algılamak bu ilişkiye bazı koşullarda hiç varolmayan sosyal ve kültürel bir önem yüklemektir."

Akrabalık tanımlarında üreme, eşleşme ve dolayısıyla cinslerarası

3. Doğum kontrolü çerçevesinde kadın ile erkek arasındaki güç ilişkileri çerçevesinde daha detaylı bilgi için bkz., Gittins (1982).

ilişkilerin organizasyonu gizlidir. Kadın ve erkeklerin organizasyon biçimi ve aralarındaki ayrımlar değişiktir ancak bütün toplumlarda cinsleri toplumsal cinsiyete dönüştüren bir sosyal oluşum bulunmaktadır. Toplumların sosyal, ekonomik ve siyasi organizasyonu temelde akrabalığa- ve böylelikle toplumsal cinsiyete- dayanır. Bir toplumu anlamak o toplumdaki akrabalık ve toplumsal cinsiyet organizasyonunu ve bu ikisinin birbirlerini nasıl etkilediğini anlamak demektir. Toplumsal cinsiyet ve akrabalık ilişkileri evrenseldir- aynı anneler ve çocuklar gibi- ama kapsamları ve yüklendikleri anlamlar çok değişiktir.

Temel işbölümü Durkheim'ın (1933) ve diğerlerinin belirttiği gibi yaşa ve cinsiyete göre yapılır. Yaş eninde sonunda erişilen bir kategoridir cins ise daimi ve değişmezdir. Erkek ve kadın arasındaki biyolojik farklar yalnız kadının doğurma, emzirme ve yalnız erkeğin gebe bırakabilme kabiliyeti olmasına neden olmuştur. Bu görünür değişikliklerin hiçbiri bir çeşit işi kadına diğerini erkeğe yüklemek için gerekçe oluşturamaz. Gerçekten de herhangi bir kültürde ya da tarihi dönemde bir işin yalnız kadınlar ve ya yalnız erkekler tarafından yapılan çok az iş sıralanabilir. Kadınlar tarlalarda ve madenlerde çalışmışlardır ve hala çalışmaktadırlar. Erkekler de çamaşır yıkamış meyva toplamış ve çocuklara bakmıştır. Avcılık ve savaşçılık hemen her zaman erkek işleri, küçük ve hastalara bakmakta kadın işi sayılmıştır. Ancak işlerin dağılımında yaş önemli bir etken olmuştur. Bu yüzden genç erkekler avlanırken kadınların ve yaşlı erkeklerin çocuklara bakmış olması, yaşlı kadınlar yemek yaparken genç kadın ve erkeklerin tarlada veya madende çalışmış olması mümkündür.

Akrabalığın ve ailelerin organizasyonunda yaş önemli bir etkendir. Kimse aynı yaşta kalmaz. (Çağdaş medyanın yarattığı çiftin hep otuzlarında çocukların da altı ve sekiz yaşında oldukları 'mutlu aile' imajının aksine) Bireyler yaşlandıkça içinde yaşadıkları birimin kompozisyonu ve yapısı da değişir: Bir çiftin aile kompozisyonu ve kaynakların değişimini ele alalım: Birinci aşamada 20 yaşındadırlar ve evlenirler, ikinci aşamada 25 yaşlarına gelmişlerdir ve iki çocukları olmuştur, kadın çocukları okula başlayana kadar onlara bakmak üzere geçici bir süre için işgücü piyasasından çekilmiştir. Üçüncü aşamada 30 yaşında eşlerden biri ayrılır ya da ölür diğeri çocukların tüm bakımından tek başına sorumlu kalmıştır. Dördüncü aşamada 35 yaşında eşlerden biri ya da ikisi eski evliliğinden üç çocuğun ya da yaşlı bir ebeveynin sorumluluğunu taşıyan başka biriyle evlenir. Aile çemberi içinde bireylerden ücret kazananların ve bağımlıların da sayısı sürekli değişir.

'Tek' aile tipi çerçevesinde konuyu ele almak insanların birarada yaşamaları ve yaşlanmaları ile bu sürecin ailedeki diğer bireyleri etkileme şekli konusunda statik bir görüntü oluşturur. Dahası herhangi bir ailenin içinde bulunduğu çevre ve koşullar da sürekli değişmektedir, bu değişikliklerin de bireyler ve aileler üzerinde önemli etkileri olabilir. Hareven (1982) aileleri incelerken bireysel zaman, aile zamanı ve tarihi zaman kavramları arasında ayrım yapmanın önemine işaret etmektedir. Bu durumda herhargi bir toplumdaki ailelerin yapısı incelenirken bağımlılık ve bireysel zaman tanımlarının ve bireyler ile aileler arasındaki ilişki kalıplarının sürekli değiştiğini ve tarihi gelişmelerin de tüm bunları etkilediğini kavramak çok önemlidir.

Tek bir aile kavramı olduğu iddası tartışma götürür ve çelişkiler ile doludur. Çocuk doğurma, büyütme, toplumsal cinsiyetin oluşumu, kaynakların dağılımı, eşleşme ve evlilik, cinsellik ve yaşlanma kavramlarının hepsi aile anlayışımızın içinde yer almaktadır. Bu kavramların zaman içinde kültürler ve sınıflar arasında farklılıklar gösterdiğini gördük. Ailenin evrensel olduğu iddiası genelde insanların küçük gruplar içinde yaşama biçimiyle kadın, erkek ve çocukların davranışlarıyla ilgili ideolojilerin doğru bir ayrım yapılmasını engelleyerek sorun çıkarmaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi batı patriarkal ideolojisi cinsellik, üreme, ebeveynlik ve yaş grupları ile cinslararası güç ilişkilerine dair önemli ve kültürel özel inançları içerir. Bu inançların toplamı aile diye nitelendirilen güçlü bir sembol sistemini meydana getirir. Bütün toplumlarda eşleşme, cinsellik, toplumsal cinsiyet ve yaş ilişkileri ile ilgili inanç ve kurallar bulunduğu söylenebilirse de bu kuralların içeriği kültür ve tarihe özeldir ve evrensel değildir. Bu durumda patriarkanın evrensel olduğunu iddia etmek ailenin evrensel olduğunu iddia etmek kadar anlamsızdır.

Eğer aileyi tanımlamak bu kadar güçse kendi toplumumuzda insanların niye ve nasıl yaşadıklarını, çalıştıklarını ve ilişkiye girdiklerini anlamanın yolu nedir? Birinci olarak aile diye adlandırdığımız kurumun evrensel olmadığını ancak kendi kültürümüzde özel trendler ve kalıpları bulunduğunu ve bunların incelenmesiyle daha iyi anlaşılabileceğini göz önünde bulundurmalıyız. İkincisi mükemmel bir tanım yapılamayacağını kabul etmekle birlikte değişen davranış ve inanç kalıplarını anlamamızı sağlayacak tanımlayıcı özellikleri belirlememiz yine de olasıdır. Sonuncusu ve en önemlisi ailelerle ilgili varsayımların gerçek anlamlarını sorgulayarak onları yeniden yorumlayabiliriz.

Ancak bunları yapmadan önce batı toplumlarında "aile" kavramıyla ne kasdedilmek istendiğini görmekte fayda vardır.

Sorun yaratsa bile birlikte yaşama kavramını kullanmak zorundayız, çünkü insanların çoğu yaşamlarının büyük bir bölümünü diğerleri ile beraber yaşayarak geçirirler. Bu durumda 'hanehalkı' yararlı bir tanımlayıcı özelliktir ancak bunun cinsel ya da duygusal bir ilişki anlamı içermediği ve hanehalkları arasındaki ilişkilerinde sosyal ilişkiler ağının önemli bir yönü olduğu unutulmamalıdır. 'Hanehalkı' homojen ve bölünmez bir birim olarak algılanmamalıdır. Hanehalkı içerisinde hem yaş ve cins yapısına hem de ideal ve inançlara dayanan bir işbölümü vardır. Ailede herzaman güç ilişkileri olacaktır çünkü herzaman değişik yaş ve cins gruplarından oluşur ve bu yüzden farklı bireylerin farklı kaynakları kullanabilirliği farklı olacaktır.

Her toplumun temelinde karşılıklı etkileşim yattığından bir toplum en rastgele olanından en yakınına kadar binlerce ilişkiyi içerir. İlişkiler aynı ve farklı cinsler, aynı ve ya farklı yaş grupları, aynı ya da farklı sınıftan bireyler arasında kurulabilir. Bu ilişkilerin bazıları cinsel olabilir ve cinsel ilişkiler her türlü ilişkide meydana gelebilir. Bazı ilişkiler yardımlaşma ve sevgi bazıları ise siddet ve düşmanlık üzerine kurulur. Çok kısa sürebilecekleri gibi bir insanın yaşamının en güzel dönemine yayılabilir. Görüldüğü gibi oluşumları, doğaları ve süreleri açısından ilişkiler çeşitlidir. Buna rağmen batı toplumu ideolojik açıdan uzun dönemli kadın erkek ilişkilerine ve ebeveynler ile çocuklar arasındaki ilişkilere en yüksek statüyü vermektedir. İdeolojik açıdan bu ilişkilerin gerçekte bir çoğu olmasa da sevgi ve ilgiye dayandığı düşünülür. Bunların 'doğal' ilişkiler olduğu iddia edilir ama daha önce de belirttiğimiz gibi aslında değildirler. Bu idealler tüm diğer uzun süreli veya yakın ilişki biçimlerini dışlayarak 'aile' kavramında somutlaştırılmış ve kutsallaştırılmıştır.

Aile ile ilgili idealler yasal, sosyal dini ve ekonomik sistemimize sinerek güçlenmiş ve bunlara uymayanların cezalandırılmasını veya dışlanmasını sağlamıştır. Bu durumda insanları belli biçimlerde davranmaya ve yaşamlarını geçerli norm ve kalıpları göre sürdürmeye zorlayan çok ciddi bir baskı vardır. Patriarkal ideoloji tüm sosyoekonomik ve siyasi kurumlarımıza hatta kullandığımız dile girmiştir. Böylelikle insanları belli yolları izlemeye yüreklendirmekte, kandırmakta baskı yapmaktadır. Bunlar genellikle 'aile' çerçevesinde sunulur ve tanımlanır ve aile toplumumuzun siperi olarak görülür. Patriarkal ideolojinin baskısı kişisel olmayan ilişkilerimizde,. evlilikte, bakarlık-

ta, aşkta ve nefrette, çocuk sahibi olmak ve ya olmamakta her alanda kendini gösterir. Kısacası sosyal davranışlarımızın çoğu 'aile' ideolojisiyle yoğrulmuştur ve bu ideolojiye göre değerlendirilir.

İlişkiler evrenseldir, bir çeşit yakınlık, birlikte yaşama, cinsellik ve duygusal bağda evrenseldir. Ancak bunların biçimi değişkendir ve kabul görebilecekleri gibi değiştirilip red de edilebilirler. Kültürümüzün bazı davranış biçimlerini kabul edip diğerlerini yasaklama nedenlerini inceleyecek 'aile' kavramının tarihi ve kültürel özgüllüğünü anlamaya başlayabiliriz.

İNSANLAR NEDEN EVLENİR?

Çağdaş Britanya'da nüfusun yaklaşık yüzde 93'ü en az bir kere evlenir. Evliliklerin ortalama üçte biri boşanmayla sonuçlanır. 1980 yılındaki evliliklerin üçte biri en az bir eş için yeniden evlenmeydi. Öyleyse bazıları hiç evlenmese ve bazıları evlilik hayatını çok kısa bir süre için tecrübe etse de evlilik hâlâ popüler bir kurumdur. Ancak insanlara niye evlendiklerini sorarsanız "Oluverdi işte" "Aşıktık" ya da "Herkes yapıyor" gibi belirsiz cevaplar vermektedirler.

Ciddi evlilik yeminleri ve ayrılmanın zorlukları ve acısı düşünülürse insanların genelde evlilik sebebi olarak öne sürdüklerinden daha somut nedenleri olmaması şaşırtıcıdır. Bunun insanların evlenmemesini zorlaştırmış olan tarihi gelişmelerin ve sosyal güçlerin sonucu olduğu iddia edilebilir. Evliliğin aşık olmuş iki bireyin tamamen özgür seçimleri olduğu konusundaki çağdaş ideallere rağmen, geçmişte olduğu gibi şimdi de insanların evlenmeleri gerektiğini düşünmelerine yol açan başka gerçek baskılar vardır.

En güçlü etken ve romans ideolojimize en ters düşeni ekonomiktir. Sosyologlar ve tarihçiler geçmişte özellikle sanayileşme öncesinde evliliğin ekonomik bir alışveriş olduğunu açıkça kabul etmektedirler. Hâlâ sadece bu olabileceği fikrine dudakları antipati "cinsel devrim"[1], "modernleşme"[2] teorilerinin oluşmasına ve tamamen özgür iki birey arasındaki aşk cinsel çekiciliğe dayanan evliliklerin oluşturduğu "arkadaşça" ya da "simetrik ailelerin"[3] doğmasına sebep oldu. Bu aşkın evlilik ideolojisinde önemli olup olmadığının sorgulanması anlamına gelmez ama nasıl ki evlilik şimdi aşktan da başka karışımlardan da meydana geliyorsa eskiden de aşkın eşit derecede önemli olduğu söy-

1. Bu argümanı, E.Shorter (1975), s. 20.
2. P. Steams ve diğerleri.
3. P. Wilmott ve M. Young (1973), 'Simetrik Aile', Routledge ve Keganpaul, Londra.

lenebilir.

Engels (1972) evlilik ve "ailenin" özel mülkiyet ve yasal varislere duyulan ihtiyacın ortaya çıkışının tarihi sonucu olduğunu iddia etmiştir. Özel mülkiyet yokken -uzak geçmişte- evliliğe de gerek olmadığını ve gelecekte mülkiyet kaldırılırsa yine evliliğe gerek kalmayacağını öne sürmüştür. Mal değiş tokuşunun bir çok evliliğin önemli bir parçası olagelmesine rağmen bu arguman bize mal sahibi olmayan insanların niye evliliği seçmiş olduğu -ve seçtiği- konusunda çok az şey söylemektedir. Engels evliliğin ekonomik yönüne dikkat çekmekte haklıydı ancak, "ekonomik" tanımını sadece mülkiyetle sınırlamak çok dar bir bakıştır.

Ekonomik kaynaklar daha önce de gördüğümüz gibi, zaman, yer, hizmet, cinsellik ve tabii iş gücünü de kapsar. Değişik gruplar ve değişik bireylerin, değişik ekonomik ihtiyaçları vardır ve zenginler için evlilik çok önemli bir ticari ve politik anlaşmayken diğerleri için hizmet, beceri, işgücü ya da evdeki alan açısından gerekli olabilir. Dahası Jessie Bernard'ın (1973) ortaya koyduğu gibi erkeğin evliliğe getirdiği ihtiyaç ve beklentiler kadınınkinden çok değişik olabilmektedir. Bir kadın kendi geliriyle geçimini sağlayamadığı için ya da daha fazla ailesiyle birlikte yaşamak istemediği için evlilik yoluna gidebilir. Erkek ise hizmet, cinsel tatmin ya da statü elde etmek için aynı yolu seçebilir.

Zenginler için evlilik uzun zaman siyasi birleşmenin, mülkiyeti ve serveti büyütmenin ve elde tutmanın tek yolu olmuştur. Zenginlerin kızları evlendikleri zaman ebeveynlerinden çeyiz alırlardı, bu ebeveynlerin evlilikleri kendi avantajları doğrultusunda kontrol etmelerini sağladığı gibi erkekleri de evlenerek servetlerini artırmaya teşvik ederdi.

Erkek çocukların eğitim masrafları, onlar için mülk almak ve aralarında bölüştürmek ve kızlara çeyiz hazırlamak zorunluluğu servetin azalmasına ve bölünmesine yol açabilirdi. Bu yüzden evliliklerin zamanlaması çok önemliydi ve ebeveynlerin ekonomik durumuna bağlıydı. Batı Avrupa'daki geç evlenme kalıbı ile serveti bölmeme isteği arasında çözülmeyecek bir bağ vardır. Bir çocuk ebeveynlerinin onayı ve mülkü olmaksızın evlenmeyi istemiyorsa -ya da evlenemiyorsa- ebeveynler evliliğe izin verene ve finanse edene kadar beklemek zorundaydı. Birçokları için bu evlilikten tümüyle vazgeçmek anlamına geliyordu.

Mülk sahibi ebeveynler, çocuklarının evliliklerinin seçimi ve zamanlaması konusunda çok güçlü bir konumda olmalarına rağmen kili-

se, evliliklerin erkek ve kadın arasında kararlaştırılmasında ısrar ediyor, ebeveynlerce ayarlanmış evlilikleri teşvik etmiyordu: "12. yüzyıldan Trent Konsülü dönemine kadar her evliliğin kalbinde bir rıza yatmaktadır ve bu rıza şahitler huzurunda gösterilir... Bu evlilikler hiçbir dini tören veya cinsel temas meydana gelmese de fesh edilemezdi." (Brook, 1981, sf 27) Kilise ebeveynlerin rızasının tercih edilir olduğuna inanıyor ancak çiftin rızasına öncelik tanıyordu.

15.yüzyılda Norfolk'ta zengin ve toprak sahibi bir aile olan Pastonlar çocukları için faydalı evlilikler ayarlamaya çalışıyordu. Kızları 20 yaşındaki Elizabeth'i 50 yaşında durumu iyi bir dulla evlendirmek istediler. Ancak kız rıza göstermedi ve annesi Elizabet'i eve kitledi. "Paskalya'dan beri haftada bir ya da iki kere dayak yiyordu hatta bazen günde iki kere ve kafası iki ya da üç yerden kırılmıştı" (Bennet, 1979, sf 30) Sonunda Elizabeth kabul etmiş olmasına rağmen evlilik gerçekleşmedi ve aile bundan sonraki 10 yılı uygun alternatif bir evlilik ayarlamaya çalışmakla geçirdi. Ebeveynler çocuklarını kandırabilir, ikna edebilir, dövebilir ve tehdit edebilirdi ama yine de son seçim hakkı çocuklarındı. Bir kadın ve erkek arasındaki sevginin servete mal olsa da evliliklerin önemli bir nedeni olduğunu gösterecek yeterli delil vardır.

Bunu seçmek erkekler için daha kolaydı. Mirastan men edilmiş bir erkek kendi işiyle servet sahibi olmaya çalışabilir ve sonunda hatırı sayılır bir gelir elde edebilirdi. Çeyiz sahibi olmayan bir kadın kocası için önemli bir mali sorumluluktu ve kendi başına servet edinmesi için hiçbir yol yoktu. Evlenmek istemeyen ya da ebeveynlerinin seçtiği eşle evlenmek istemeyen bir kız manastıra kapanabilir (Reform'dan önce) ya da istenmeyen bir eşe karşı hastalık taklidi yapar hatta hasta olmaya çalışabilirdi ancak, mülk sahibi sınıflar içinde kendi adına çalışması olanaksızdı. Bu yüzden kadınlar evliliğe ve ebeveynlerinin kontrolüne daha bağımlı durumdaydılar. Patriarkal düşünce biçimi özellikle zenginleri, kadını tanımı gereği bağımlı görmeye itiyordu -koca ya da babaevinde yaşamaya ve çalışmaya bağımlı-. Şimdiki gibi o zaman da kadınlar, evliliği hayatlarının temel amacı olarak benimseyecek şekilde yetiştirilirlerdi. Kocalarına çocuklarına ve hanehalkının diğer üyelerine hizmet edip onlar için çalışmak görevleriydi. Erkekler için ise evlilik bağımsızlık ve otorite kazanmak yolunda önemli bir adımdı. Hem eşlerinden hem çocuklarından hizmet ve itiaat bekleyebilirler ve karşılığında geçimlerini sağlamaktan sorumlu olurlardı.

Bir kadın evlendiğinde tüm kişisel kullanım hakları (kiralık toprak

ve hayvan) kocasının olurdu, gerçek mülkleri ise (satın aldığı toprak ve hayvanlar) kendi rızası olmadan satılamasa da kocasının kontrolüne geçerdi. Eğer kocası vasiyet bırakmadan ölürse, "Yasa gereği kişisel mülkleri dul kadının yarısından fazlasını alamayacak, kalanının da çocuklara ya da diğer yakın akrabalara, bunlar yoksa krallığa verilecek şekilde bölünürdü." (Holcombe, 1977, sf 5) Kadın vasiyetname hazırlayamazdı çünkü: "Evlilikle birlikte karı koca yasa önünde tek kişi haline gelir" Kadın ya da yasal varlığı evlilik süresince askıya alınırdı veya en azından kanatları ve koruması altında yaşadığı kocasıyla birleşirdi.[4]

Bu durumda mülk sahibi erkekler için evlilik, tam bağımsızlık ve otorite kazanmanın olduğu kadar eşlerin çeyizi yoluyla servetini artırmanın da yoluydu. Mülk sahibi bir babanın kızı için ise evlilik çok farklıydı. Kocasının gelirine göre hayat standartı yükselebilir ya da düşebilirdi. Bağımlı kalırdı, ancak bağımlı olduğu kişi babadan kocaya dönüşürdü. Kız çocuk konumundan eş konumuna geçince sosyal statüsü ve genellikle ev içindeki otoritesi artardı. Çocuk sahibi olmaya başlayınca bu otorite çoğalırdı. Aynı zamanda kocasının evinde yeni işler yapabilir ya da öğrenebilirdi ama ekonomik sosyal ve politik açıdan bağımlı kalırdı. Kendi, çocukları tüm mülkiyeti kocasına aitti.

Evli kadınların mülkiyeti ile ilgili yasalar 19. yüzyılın sonlarında orta sınıf feminist organizasyonlarından ve liberal reformistlerden baskı gelmeye başlayıncaya kadar değiştirilmemiştir. 1870 ile 1882 arasında bir seri yasa kabul edilmiştir. 1882 Evli Kadınların Mülkiyeti Yasası "bütün evli kadınlara eşit bir evlilik anlaşması yapma hakkını bağışlayarak, Judi Caturc kanununda bulunan geleneksel yasalarla eşitliğin kaynaşması prensibini uygulamaya koydu... Yasanın yürürlüğe girmesinden sonra evli bir kadın... hangi kaynaktan elde etmiş olursa olsun evlilik anında sahip olduğu ve evlilikten sonra edindiği tüm malları kendi mülkiyeti olarak tutabilecekti... Kadınlar bir sözleşmeye taraf olabilirlerdi. Mülkleri üzerinde dava ehliyetine sahip olabilir, mülkü istedikleri gibi idare edebilirlerdi." (Holcombe, 1977 sf 24-5)

Bu dönemde bu tür yasaların kabul edilebilir hale gelmiş olmasının sebeplerinden biri ekonomik değişikliklerin evlilikte eşin mülkünü önemsizleştirmiş olmasıdır. Hayat sigortasının doğması, aile işletmelerinin azalıp anonim şirketlerin çoğalması gibi nedenler kocanın mali başarısında eşin mülk payını azaltmıştır. Tabii bu değişiklikler yalnız mülkiyet sahibi olanları etkileyebildi ve kadının bağımlılık durumunu

4. Blackstone'dan alıntı, O'Doven'in, "Erkek Uzantısı", Burman (1979), sy. 136.

değiştirecek kadar etkili olamadı. Kadınların ev içindeki ücretsiz hizmet ve emeğe karşılık ücret almaya başlamaları çok yakın zamana kadar gerçekleşememiştir.

İş gücü, yasal, dini ve sosyolojik evlilik tanımlarında gözardı edilmişse de zaman evliliğin çok önemli bir parçası olmuştur. Diana Leonard (1980, sf 5) evliliği "kadının iş gücünü cinselliğini ve üretkenlik kapasitesini verip (kısıtlı vazgeçme hakkıyla) korunma, bakım ve çocuklar üstünde belli bazı haklar elde ettiği bir çeşit iş ilişkisi" olarak görmemiz gerektiğini iddia ediyor. Kocasına, evine ve çocuklarına yeterli özeni göstermeyi başaramayan kadın gibi bağımlılığındakileri geçindiremeyen koca da bu sözleşmeye uymamış sayılır. Kocasına çocuklarına ve eve bakmak kadının evlenmek suretiyle üstlendiği işlerde her ne kadar ücretsiz olsalar da- işlerini yapmaz ya da yapamazsa bu boşanmak ve çocuklarının elinden alınması için gerekçe olabilir. Bu yüzden koca seçmek bir işveren seçmekle eş değerdedir. "Kurumsal kuşatması tüme yakın olan bu işte işverenden ayrılmak çok zordur." (a.g.e. sf. 6).

Bu durum eskisi kadar geçerlidir. Genç kızlar, küçük yaştan itibaren meslekleri nin evlilik olduğunu, erkeklerse gelecekleri nin "dış dünyadaki" ücretli işlerinde olduğunu düşünecek biçimde toplumsallaştırılıyorlar. -Erkekler için evlilik ancak bir işi garanti altına aldıktan ve bağımlıları geçindirecek duruma geldikten sonra kalkışılacak bir iştir. -Kız ve erkeklerin bu değişik iş ya da rolleri kabul etmeleri için erken yaşta başlayan ve sürekli devam eden toplumsallaştırma süreci sonucu evlilik -özellikle kadınlar için- "doğal" ve gerekli görülmeye başlanmıştır. Erkeklerden daha düşük ücret aldıkları düşünülürse kadınlar için gerçekten de gereklidir. Tabi bunun arkasında asıl meslekleri evlilik olduğu için ücreti, işlerinin önemsiz ve bu yüzden daha az karşılığa layık olduğu mantığı yatmaktadır.

Bu yüzden evliliğin ekonomik temelleri günümüzde de eskiden olduğu kadar önemlidir:

> "Bir çok toplumda kadınlar, toplumsallaştırılmaları kabullenmelerini sağlamamışsa fiziksel olarak evliliğe zorlanırlar. Ancak batı toplumunda son birkaç yüz yıldır başvurulan son tehdit ekonomiktir. Çoğu kadın miras yoluyla toprak ve iş edinemez, üçretli çalışanların gelirleri de benzer işlerde çalışan erkeklerin yarısı kadardır. Sonuç olarak babalarının evindeki yaşam standartını tutturabilmenin tek yolu benzer durumdaki bir erkekle evlenmek-

tir." (Leonard, 1980, sf 5)

Kadınların tek sosyal mobilite olanağı evliliktir. Sekreter olarak çalışan bir kadının mesleği yoluyla sosyo ekonomik konumunu geliştirme şansı hemen hemen yoktur -çoğu beyaz yaka mesleklerdeki erkekler gibi- ama bizzat patronuyla olmasa da "yükselme yolundaki" bir erkekle evlenerek sosyal mobilite şansı elde edebilir. (veya buna inanmaya teşvik edilir.) Bu fikirler medya tarafından da yüreklendirilir ve çoğunlukla işverenlerin kadınları terfi ettirmemesine sebep olarak gösterilir. Aynı zamanda evlilik aşağı doğru bir mobilite ile de sonuçlanabilir. Bir erkeğin mobilitesi, evlilik yoluyla ekstra kapital elde etmiyorsa ya da kendisi daha yüksek bir derece elde etmeye çalışırken karısı onu geçindirmiyorsa, evlilikten etkilenmez? Bu yüzden kadınların hem evlilik hem iş gücü piyasasına ekonomik bağımlılığı devam etmektedir. Her ikisinde de dezavantajlı bir konumdadır. Erkekler ise sadece iş gücü piyasasına bağımlıdırlar.

Mülkiyet ve işgücü bağlamında evliliğin ekonomik önemi göz önüne alınınca günümüzde ve eskiden insanların çoğunun -mülkiyet sahibi olsun olmasın- evliliği seçme nedenleri açıklık kazanır. Kadınların evillik oranı ve yaşı, özelikle yaşadıkları bölgedeki, iş olanaklarına bağlıdır. Kadınların iş olanaklarının az olduğu yerlerdeki (maden veya tersane bölgeleri) kadınlar, işin görece çok ve/veya yüksek ücretli olduğu yerlere oranla daha erken yaşta evlenirler.

Sanayi öncesi toplumlarda gerek ev içinde gerekse dışında kadınların iş olanakları daha fazlaydı. Hem ebeveynleri hem de potansiyel kocaları için emekleri çok önemliydi. Aynı zamanda başka evlerde hizmetkar olarak çalışarak biraz daha özgürlük ve kazanç elde etme ve para biriktirme şansları vardı. Bu yüzden genel olarak genç yaşta evlenmeleri için daha az baskı olduğu söylenebilir. 17. yüzyılda Ralph Josensslin'in aile yaşamından söz ederken Mc Farlein'in de (1970, sf 9) belirttiği gibi: "Çocukları dışarı gönderme sistemi onları evliliğe sığınmaya zorlanmadan alçak gönüllü bir özgürlük tanıyarak daha geç evlenmelerine olanak tanıyordu... O zamanlar evlenmek için hiçbir özel telaş yokmuş gibi gözüküyor.." Sonuç olarak hem erkek hem de kadınlar için evlilik yaşı yüksekti. (Başkaları bunun yalnızca toprağın kıt olmasının bir göstergesi saymışlardır.) Hiç evlenmeyenlerin oranı da şimdikinden çok daha yüksekti ve toplam nüfusun yüzde 20'si civarında değişiyordu.

Ücretli işçiliğin yaygın olduğu bölgelerde evlilik yaşı dikat çeke-

cek kadar düşüktü ve nüfusun çok daha fazla bir bölümü evleniyordu. Bazıları bunu ebeveyn kontrolünc ve toprağa daha az bağımlı olmanın bunlara paralel olarak aşkın ve seksin "keşfinin" göstergesi olarak görmüşlerdir (Shorter 1975). Yatılı çiftlik hizmetkarlığının azalması ve çocukların ücretine daha çok bağımlı kalınması çocukların eskisinden daha uzun süre evde yaşamalarına sebep olmuştur. Bu aile kaynaklarının yer ve işgücü açısından daha dikatle dengelenmesi anlamına gelir. Küçük çocuklar işgücü piyasasına girebildikleri için ve yeni bebekler geldikçe ev kalabalıklaşacağından büyük çocukların evlenip kendi evlerini kurmaları daha kolay hatta istenir bir durumdu.

Çoğu şey ailenin yaş yapısına ve cinsiyet kompozisyonuna bağlıydı. Eğer ailede yalnız kız çocuklar varsa -erkek çocukların kazanabileceklerinin yarısını kazanan- evlenmemeleri için baskı yapılırdı. Eğer birçok erkek çocuk ve dolayısıyla büyük bir gelir potansiyeli varsa büyük erkek ve kız çocuklar erken evlenebilir hatta buna teşvik edilirlerdi. Benzer biçimde babanın iyi ücretli güvenilir bir işi varsa karısını ücretli işçilik yapması için sebep olmayacak ve çocuklar evden daha kolay ayrılacaklardır. Diğer yandan dul bir kadının durumu çok daha güvensiz olacak ve sadece hayatta kalabilmek için bütün çocuklarının gelirine muhtaç olacaktır.

Uzun süre ideal durumun bu olduğu düşünülmesine rağmen evlilik otomatik olarak ayrı bir ev kurulmasıyla sonuçlanmadı ve sonuçlanmıyor. Mülk sahipleri arasında evlenince yeni bir ev kurmak yaygın bir uygulamayken durumu daha kötü olanlar için uygulamalar değişkenlik gösteriyordu. Dahası ayrı bir ev tanımının kendisi çok belirsizdi ve bir çocukla eşi ayrı bir evde otursa bile bu çoğu kez çok yakınlarında hatta ebeveynlerin evinin bir bölümünde olurdu ve hanehalkları arasındaki iletişim ve yardımlaşma çok büyüktü. Chaytor'un söylediği gibi (1980 sf 48) "Aileler teknik olarak ayrı üretim, üreme ve tüketim birimleri olmakla birlikte sabit ve izole edilmiş yapılar değillerdir. Aralarındaki sınırlar ve içlerindeki hiyerarşiler, evlilikler ve ölümler insanları hareket ettirdikçe sürekli bozulur ve statülerini ve aralarındaki ilişkileri yeniden tanımlamaya zorlardı." Mal, para, hizmet, işgücü ve hatta insanlar sürekli takas edilir ve böyle bir sistemde evliliğe yüklenen anlam bugün bizim kullandığımız anlamda oldukça farklı olabilir.

Ancak aileler arası güçlü şebeke sistemleri geçmişte kalan tuhaf bir gelenek değildir. Daha çok zaman ve yere bağlı olmaksızın güvencede olmayan kişilerin hayatta kalmak için kullandıkları önemli

bir ekonomik yöntemdir. 1960'ların sonunda ABD'deki bir orta batı şehrindeki yoksul siyahların bulunduğu bir bölgede Carol Stack'ın yaptığı bir araştırma (The Flats) bunu açıkça ortaya koymaktadır. Stack'ın bulguları "Birbirlerini koruyan ve birbirlerinden etkilenen akrabalar ve arkadaşlar aralarında şebekeler kurmuşlardı... Sosyal ve ekonomik yaşamları o denli içiçe geçmişti ki bir alışverişin karşılığını ödememek bir başkasının çocuğunun aç kalacağı anlamına geliyordu." (1974 sf.25) Stack her seferinde "çocukların yiyeceği, bakımı, giyeceği, kalacak yer ve toplumsallaştırılması sorumluluğu şebeke içindeki birkaç aileye yayılmıştır" gözleminde bulundu. (a.g.e. sf 90)

Aşırı ekonomik güvensizlik ve kocasıyla birlikte oturan kadınların ödeneğini kesen sosyal güvenlik sistemi akrabalık ve evlilik bağları arasında bir çekişmeye ve belirsiz evlilik ilişkilerine neden oldu. Stack bir erkek gelir elde ettiğinde akrabalarının tepkilerini şöyle anlatıyor: "Çok kıskanıyorlardı ve kazandığı her kuruş için rekabet ediyorlardı. Kaynaklarını kız arkadaşları ve çocuklarıyla paylaşmasını önlemeye çalışıyorlardı. Kadın ve erkeklerin akrabalara karşı sorumlulukları kısa süreli cinsel ilişkileri körüklüyordu. " (A.g.e. sf 113) Sonuç olarak akrabalar evliliğin kadın ve çocuklar için bir risk ve kendileri için bir tehdit olarak görüyorlardı.

Ellen Rose mahalle fakirleştikçe kadın yönetimindeki ailelerin sayısının arttığı benzer şebekelere 19. yüzyıl Londra'sında rastladı. Aynı zamanda evlilik ve akrabalık bağlarının çelişen taleplerini de ortaya çıkardı. Dahası evlilik "yeni bir ünite yaratmak olarak görülmüyordu bir tarafta kadın ve çocuklar diğer tarafta kocanın bulunduğu bölünmüş evlikiler 20. yüzyılın ortalarına kadar Cockney evliliklerinin benimsenmiş bir parçasıydı. (1983 sf 7) Bu sebeple fakir kesimler için evlilik birçok ekonomik yaşam biçiminden sadece bir tanesi ve akraba ile komşular arasında kurulacak şebekelerden daha az güvenilir ve bağımlı bir biçimdir. Zaman içindeki farklı evlilik türlerinin de tarihi dönemlere göre değil ailenin ya da sosyal sınıfın ekonomik durumuna göre değiştiği gerçeği göz önüne alınmalıdır. Lawrence Stone sıkı akraba şebekelerinin önemli bir dayanışma biçimi olduğunu ve modern dönemin başında öldüğünü öne sürüyor. Bu zenginler için geçerliyse de daha fakir sınıflar için geçerli değildir.

Evlilik uzun süre kilise ve devlet tarafından teşvik edilmiştir. Bunun sebebinin ahlaki değerler olduğu söylense de gerçek sebep ekonomiktir. İngiltere'de kilise ve reformdan sonra devlet fakirlerden sorumlu başlıca kurumlar haline gelmiştir. Kadınların iş gücü piyasasındaki

dezavantajlı konumları gayrimeşru çocuk doğurmanın zaten zor olan geçimi imkansızlaştırması anlamına geliyordu. Kilise ve devlet yardımına en muhtaç olanlar gayrimeşru çocuk sahibi kadınlardı. Kilise ve devlet kadının bu dezavantajlı ekonomik durumunu sorgulamak yerine onun bir erkeğe bağımlı olması gerektiği yolundaki patriarkal varsayımı kullanarak gayri meşruluk konusunda Elizabeth döneminden beri sert politikalar yürütmüştür.

Sorun devletin ve kilisenin evli olmayan annelere mali destek sağlamak konusundaki gönülsüzlüğüdür. Elizabet kanunları kadını, çocuğunun babasını açıklamaya ve 19. yüzyıla kadar -erkekleri çocuklarını taşıyan kadınla evlenmeye zorlardı. Evlilik sayesinde kilise, kadın ve çocukların erkeğe bağımlı olduğunu varsayarak mali sorumluluklarından kurtulmuştur. Böylelikle evlilik bağımlıların sorumluluğunun kime ait olduğunu tanımlamakta kullanılmıştır: "Kilise ('3'üncü yüzyıldan beri) ve devlet (18'inci yüzyıldan beri) evlilik dışı ilişkileri ve akrabalık görevlerini yerine getirmeyenleri tespit edip cezalandırabilmek için kamuya açık bir evlilik töreni zorunlu kılmıştır." (Leonard 1980, sf 10)

18. yüzyıldan önce evlilik ile ilgili kanunlar çok gevşekti. Kilisenin eşlerin özgür rızasının önemini vurgulaması birçokları için -ama özellikle mülkü ve miras sorunu olmayanlar için -cinsel ilişki ve beraber yaşama evlilik anlamına geliyordu. Bu tür evlilikler aynı kolaylıkla bozulabiliyordu ve genelde bozulurdu. Galler'de ve ABD'nin bazı bölgelerinde yaygın olan "Süpürge evliliklerin" de evliliğin kurulması için çiftin kapıya dayalı bir süpürgenin üstünden atlanması yetiyordu. Süpürgenin üstünden dışarı doğru atlamak da geçerli bir boşanmaydı. Bu yüzden daha kolay evlenip boşanılabiliyordu ama bunların kanıtlanması yetkililer için ciddi bir sorun oluşturuyordu.

16. yüzyılda başlayan sosyo-ekonomik ilişkiler yoksulluğun ve serserilerin türemesine yol açtı. Dolayısıyla yerel yönetimler mali sorumluluklarından kurtulmak için daha çok uğraşmak zorunda kaldı. Çiftlerin evlenmesi için yapılan baskılar arttı. Bu baskılar İngiltere Kilisesi'nde resmi evlilik yapılması zorunluluğu getiren 1753 Lord Hardwicke Kanunu'yla doruk noktasına ulaştı. Her ne kadar bu yasa görünürde gizli olan evlilikleri önlemek üzere çıkartılmışsa da özellikle mülk sahibi sınıflardan olan aşıkların ailelerinin rızasını almadan resmen evlenmelerine yaradı. Ayrıca toplumun öteki kesimlerinde de etkisini gösterdi. Herşeyden önce yüzyıllardır yoksullar arasında geçerli sayılan geleneksel evlilikleri bağlayıcı olmaktan çıkardı. Bu durum ki-

lise evliliklerine hücum edilmesiyle sonuçlanmamıştır. Ancak bu dönemde yasadışı ilişkilerin artması tesadüf değildir. İnsanlar, bazılarının[5] iddia ettiklerinin aksine alışkanlık ve geleneklerini kolay değiştirmiyorlardı. Sadece nüfus memurları gayrimeşruluğu eskisinden daha dar bir tanımla ele almak zorunda kalmıştır. Bu yasadışı ilişkilerinin atamasının tek nedeni değildi ama kesinlikle önemli bir faktördü. 1832 Gayrimeşru Çocuk Kanunu evilik düzenlemelerini sıkılaştırmak ve böylece hem yasadışı ilişkileri hem de devletin yoksullara yardım harcamalarını azaltmak için çıkarılmıştır. Komisyon üyeleri, gayrimeşru çocukların "tanrının da takdir ettiği gibi annenin ebeveynleriyle bile paylaşamayacağı yükü" haline gelene kadar yasadışı ilişkilerin azalmayacağına karar verdiler. (Henriquez 1967, sf. 109) Bu şimdiye kadar görülen en kadın düşmanı yasadır ve sonradan birçok maddesi değiştirilmiş ya da iptal edilmiştir. Yine de bu ekonomik "rasyonelleşmenin" kadına, çocuk doğurmaya ve evliliğe karşı patriarkal tutumların ne denli şiddetlendiğine iyi bir örnek oluşturmaktadır. Kadınlar artık çocukların babasını açıklamaya teşvik edilmiyor "ahlaksızlıkları" yüzünden mahkum ediliyorlardı. Erkekler ise hemen hiç cezalandırılmıyordu. Böylece evlilik kadınlar için gitgide önem kazanırken erkekler için önemi azaldı.

Evlilik hem zenginler için mülk edinmenin hem de devletin fakirlere yardım harcamalarından kurtulmasının bir yoluydu. Bu yüzden çok destek görüyordu. Ancak evliliğin ekonomik önemının bulunmadığı toplumlarda teşvik edilmiyor aksine engelleniyordu. İç savaştan önce Güney Amerika'daki köle çiftliklerinde köle sahipleri kadın kölelerı mümkün olduğu kadar çok çocuk doğurmaya (böylelikle sahiplerinin servetini arttırmaya) teşvik ediyordu ama köle evlilikleri değer taşımıyordu. Eş ve çocukları satmak köle sahibinin ekonomik çıkarlarına daha uygundu. Gutmann (1976, sf. 148), Carleston'lu bir köle olan Suzan Hamilton'un şu sözlerinden alıntı yapar: "Bir sabah bir çift evlendi ve ertesi sabah patron kadını sattı. Kaynana sokağa fırlayıp beyaz kadına bildiği tüm küfürleri sıraladı" Anna sonunda kendisini Carleston Islah Evi'nde buldu ve Hamilton onun şu sözlerini hatırlıyordu "O soluk yüzlü piç daha dün gece evlenmiş olan kızımı sattı."

Eskiden insanların evliliğin ekonomik yönünü benimsemiş olduğu görülmektedir, oysa çağdaş toplumda bu ya küçümsenmekte ya da tamamen reddedilmektedir. (Çiftler evlenerek vergi durumlarını düzelteceklerine dair şakalar yapsa bile) Aşk, romans, cinsel çekicilik ve

5. Özellikle, Shorter ve Stearns gibi "modernleşme" teorisyenleri.

dostluk kavramlarına çağdaş toplumda eskiden olduğundan daha fazla önem verilmektedir. Ama tabii aşk ve romans yeni kavramlar değillerdir. Eski Yunanlılar, erkekler arasındaki homoseksüel aşkı romansı övmüş ve uygulamıştır. Ortaçağda tanım gereği evlilikle ilişkisi olmayan şövalye aşklarına büyük önem verilmişti. Demek ki değişen, ideal aşk ilişkilerinin-ebeveyn aşkı hariç- heteroseksüel olduğu ve yalnız evlilikte uygulanabileceği görüşüdür.

Eskiden aşk ve dostluk evliliğin sadece bir parçasıydı ve daha pratik sorunlar karşısında değeri dikkatle tartılırdı. 18. yüzyılda burjuvazinin doğuşuyla aşkın ve romansın önemi artmış ve bu durum romantik hikaye ve şiirlerdeki patlamayla körüklenmiştir. Ancak bunların çoğu aşkı, "uygun" eşler yani aynı sınıftan kişiler arasında gerçekleşmiyorsa övmemişlerdir. Orta sınıf aile yaşamının yapısı kız çocukların kendilerine uygun görülen erkekler dışındakilerle sosyal ilişkiye girmelerini engelliyordu. 19. yüzyılın sonlarına kadar orta sınıf kız çocukları okula gönderilmez evde bir mürebbiye veya anneleri tarafından eğitilirlerdi. Eve gelen erkek ziyaretçiler babalarının iş arkadaşları kuzenler ya da abilerinin okuldan ve işten arkadaşlarıydı. Katıldıkları sosyal etkinlikler titizlikle denetlenir ve yanlarına refakatçı verilirdi. Bu durumda bir orta sınıf kadını erkekleri ve evliliği romantik biçimde düşlese de olası evliliği tüm seçenekler dikkatle incelendiğinden ailesince ayarlanmış bir evlilikti.

Bunun önemli sonuçlarından biri kuzenlerle veya babanın ve abinin iş arkadaşlarıyla evlenmenin orta sınıf içinde çok yaygın olmasıydı. Bu kapitalin tek elde toplanmasını sağlamış ve iş arkadaşları arasında akrabalık bağları da yaratmıştır. Davidoff ve Hall (1982, sf. 12) 18. yüzyılın sonlarından ve 19. yüzyılın başlarında "akrabalık olarak başlayan ilişkiler örneğin, ablasının kocası işe ortak olunca ekonomik ilişkilere dönerdi. Aynı zamanda kızkardeşler de genellikle abilerin ortaklarıyla evlenirdi..." Bu "çok yanlı" evlilikler üretimin kurumsal biçimden çıktığı bu dönemin belirgin özelliklerindendir. Bu uygulama 19. yüzyılın sonlarında hem ekonomik değişikliklerin hem de ailelerin küçülmesi sonucu kardeş ve kuzen havuzunun daralması yüzünden ortadan kalkmıştır.

Evlilik kadın için hem ekonomik güvence hem de statü kazanmak açısından gerekli olmasına rağmen patriarkal ideoloji kadını erkek tavlama konusunda pasif olmaya zorlamaktadır. Kur yapma insiyatifi tamamen erkeğe aitti, hâlâ da böyledir bu yüzden bir ebeveyn kızını kolaylıkla evlilik piyasasının dışında tutabilirdi. Sosyal derece düştük-

çe ebeveyn(ler)in özellikle de kızları çalışıyor ve işyerinde erkeklerle ilişkiye giriyorsa kontrol edebilme olanağını yitiriyorlardı.

Eğer bir işçi sınıfı ebeveyni kızının evlenmeyip evde kalmasını istiyorsa ya da buna ihtiyacı varsa çoğunlukla diğer çocuklarını işe sokup kızını oya işi gibi evde yapılabilecek bir işte eğitme yoluna giderdi. Sık sıkta kızlarına evlenmek için çok "zayıf" hasta olduğu fikrini - yaşlı ebeveynlerine ve hanehalkına bakamayacak kadar zayıf ya da hasta oldukları düşünülmezdi- aşılamaya çalışırlardı. Böylelikle birçok kız çocuk -özellikle de en küçüğü- hem evlilik hem de işgücü piyasasından uzakta tutulur ve zamanını ebeveynlerine bakarak ve evi yöneterek gerçirmeye zorlanırdı. Bazen bir kadın 45-50 yaşına kadar böyle yaşardı. Ebeveynleri zengin değilse ve ona mülk bırakmamışsa sonraki hayatını diğer akrabaları ile birlikte ve onlar için çalışarak geçirir ya da kendi kazancıyla yalnız başına geçinmeye çalışırdı. Bazıları kilise yardımına başvurmak zorunda kalırdı. Çok az bir bölümü de geç yaşta evlenirdi.

Evlilik yalnızca cinsel çekicilik, aşk ve romans düşüncelerinin etkisi altındaki ekonomik bir ilişki ya da iş sözleşmesi değildir. Aynı zamanda hem kadın hem de erkek için önemli bir statü değişikliğidir. İnsana yetişkin statüsü kazandırır. Bir erkek için bağımsızlık ve başkalarının sorumluluğunu kazanma anlamlarını taşırken, kadın için yeni bir bağımlılık biçimi ve hanehalkının sorumluluğunu üstlenme anlamına gelir. Kadın için birisinin çocuğu olmaktan birisinin karısı olmak yarıbağımlı konumuna geçişi temsil eder. Şüphesiz bu statü değişikliği kadın ve erkeklerin evlenmek istemelerinin önemli sebeplerinden biridir.

Evlilik modern sanayi toplumlarındaki genç kadın ve erkekler için eskiden olduğundan daha önemlidir. Bekarlığın belli bir statüsü ve çekiciliği bulunmakla birlikte bu sadece ergenlik döneminin sonuyla yirmilerin başına kadar süren kısa bir statüdür. (Özellikle de kadınlar için) bu dönem eğlenceyle, "gözalıcı" bir yaşam tarzıyla ve sorumsuzlukla özdeşleşmiştir. Ancak 25 yaşına gelinmesiyle birlikte akran grubunun gitgide daha çok üyesi evlenip çoluk çocuğa karışınca gözalıcılık solar. Hâlâ bekar kalanlar yanlızlığı zor ve sıkıcı bulmaya başlarlar. Kiralık oda veya apartman dairelerinde yaşayanlar da daha çok alan ve rahatı özler hale gelir. Şüphesiz pek çoğu sofanın üstünde veya arabada sevişmekten bıkmıştır.[6] İnsanların -ama özellikle kadıla-

6. Çağdaş toplumda evlilik ve eşleşme kalıpları konusunda daha detaylı bilgi için bkz., Leonard (1980).

rın- evlenme nedenlerinden biri ebeveynlerinden ve çoğunlukla şiddetin hüküm sürdüğü ebeveyn evinden kaçma isteğidir. Rubin'in (1976, sf. 34) Amerikan beyaz işçi aileleri üzerinde yaptığı çalışmasında 35 yaşındaki bir kadın evlilik sebebini şöyle açıklar:

> "Birbirimizle geçinemezdik; abilerimle korkunç kavgalar ederdik. Ve üvey babamla da geçinemezdik Çok içerdi.. Ve sonra bana sarkıntılık ederdi ve ben buna dayanamazdım. Ondan nefret ederdim ve bu duruma seyirci kaldığı için annemden de nefret ederdim.. .Sonunda hepimiz dağıldık. Büyük abim orduya yazıldı; ben ve küçük abim ise sürekli evden kaçmaya başladık. Her kaçışımda beni yakalayıp ıslahevine kapatırlardı... tek düşünebildiğim evden uzaklaşmaktı. 18 yaşıma basar basmaz evlendim. Hepsinden uzaklaşmam gerekiyordu -ailemden, polisten, hepsinden; bunun tek yolu da evlenmekti"

İnsanlar özellikle de kadınlar yaşlandıkça bekar kalmaları güçleşir 24 ya da 25 yaşından sonra (erkekler için 35 ya da 40 yaşından sonra) bekar kalmak "kenara atılmış", "tuhaf", olası homoseksüel ya da genel olarak yaşamında kalmış bir kişi olarak görülmeye yol açar. Evlilikteki bu yaş sınırı süreç içinde katılaşmıştır. "19. yüzyılda erkeklerin % 80'inin evlenmesi 15 yıl ya da daha uzun zaman alırdı aynı oranda kadının evliliğe adım atması ise 12 ya da 13 yıl almaktadır... (şimdi) 1925-34 doğumlular yaş grubu erkeklerinin % 80'i bu geçişi 8.6 yılda kadınlarsa daha kısa sürede tamamlamıştır" (Modell ve Furstenberg, 1978, sf. 126).

Günümüzde herkesin evlenmesi üstelik genç yaşta evlenmesi beklenmektedir. Evli çiftin temiz döşeli kendilerine ait bir evde yaşayıp delice aşık olması ve dopdolu heyecan verici bir cinsel yaşam sürdürmeleri bekleniyor. 20. yüzyıl evlilikleri eşlerin birbirlerine duygusal destek sağladığı, birbirlerinin zevk ve uğraşlarını paylaştığı ve çocuk sahibi olduğu bir kooperatif olarak görülmektedir.

Kuşkusuz böyle bir ideal çok ender gerçekleşir. Ev kredisi almak zordur, kiralar yüksektir ve çiftler en azından bir süre ebeveynleriyle oturmak zorunda kalabilir. Örneğin Amerika'da İkinci Dünya Savaşı sonrasında ebeveynleriyle oturanların oranı 1880'lerde olduğundan yüksekti. (a.g.e. sf. 132) Çiftler kendi evlerini kurduklarında ise bir çocukları olabilir ve yaşamlarının "düzenli ev" idealiyle uyuşmadığını görebilirler. Kadın çocuğun doğumuyla işten ayrılmış olabilir bu da

gelirlerinin azalması anlamına gelir. Uykusuz geceler, romansı ve tatmin edici bir cinsel yaşamı harebeye çevirebilir. Kadın, yakında kocası erkek arkadaşlarıyla çıkarken çocuğa bakmak zorunda kalmaktan bıkabilir. Adam kadının gitgide gevşekleşen alışkanlıklarından bıkabilir ve bunun gibi. Kısacası eşlere sunulan evlilik ideali o kadar gerçek dışıdır ki bu kadar çok evliliğin boşanmayla sonuçlanmasına şaşmamak gerekir. Dahası kadın ve erkeğin kaynaklara ve yaşam şansına ulaşmaları arasında bu kadar fark olan bir toplumda evlilik içinde eşitlik gerçekleştirmek imkansızdır.

1961'de İngiltere ve Galler'de 32 bin boşanma olayı oldu ve 1971'de (Boşanma Reformu Yasası'nın yürürlüğe girdiği yıl) 111 bin boşanma gerçekleşti, 1981'de bu sayı 170 bin'e ulaştı.[7] İnsanlar eskisinden daha erken boşanıyorlar, 1961'de boşanmaların yüzde 11'i evliliğin ilk dört yılında gerçekleşmişken 1981'de bu oran yüzde 20'ye çıktı. 1980'de ortalama evlilik süresi 10.1 yıldı, çocuklu çiftler için 11.2 yıl, çocuksuzlar içinse 7.8 yıldı.[8] Son 10 yılda boşanmak yasal olarak kolaylaşmıştır. Ancak kadın ve erkeklerin -evlilik gibi- boşanma tecrübeleri değiştiyse de, duygusal, ekonomik ve sosyal açıdan hiç de kolaylaşmamıştır.

Yakın zamana kadar boşanma, sadece iyi halli olanların parasının yetebeği bir lükstü. Evlilik Davaları Kanunu yeni bir Boşanma Mahkemesi kurmuş ve boşanma prosedürünü değiştirmiştir. Ama "erkeğin dilekçesinde sadece zina yeterliyken kadın sadece zina değil, terk, şiddet, ensest, tecavüz, cinsel sapıklık vahşilik eylemlerini kanıtlamak zorundaydı" (Mc Gregor 1957 sf 18) 1878'de Lord Penzance'ın Evlilik Davaları Kanunu fakirlerin de yasal olarak ayrılması olanağını getirmiştir. Ancak yine de boşanma nüfusun çoğunluğu için mali açıdan ulaşılmazdı. Ayrılma -ister legal ister değil- yaygındı bu da nafaka almak çok güç olduğundan (ve hâlâ öyle) ayrılmış işçi sınıfı kadınını çok güvencesiz bir ekonomik pozisyona sokuyordu. Boşanma Kanunu'ndaki yeni reform ve fakirlerin yasal yardım alabilmesi boşanma oranının artmasının başlıca sebebidir. De facto olan boşanmanın de jure boşanmaya dönüşmesi sadece, eskiden de yaygın olan bir fenomenin eskisinin aksine istatistiklere geçmesi anlamını taşımıştır.

Kadının bağımlılığı görüşü boşanmadan sonra da korunmuştur. Çalışmayan ve çocuklarının vesayetini almış bir kadın tekrar evlenirse evlenen kadın eski kocası tarafından bakılırdı. Ödediği meblağ hayli

7. "Sosyal Trendler", (1983), HMSO, s. 31.
8. A.g.e.

büyük olabilir ve gelirini önemli ölçüde azaltabilir, diğer yandan artık kocasının gelirinin bir kısmını aldığı için kadının yaşam standartının düşmesi anlamına gelir. Ancak orta sınıf koca, aile sorumluluklarından görece özgür kalarak mesleğinde ilerleyip gelirini yükseltebilir, işçi sınıfı koca da fazla mesai yapmak için daha özgür kalabilir. Ancak hem işçi sınıfı hem de orta sınıf boşanmış kadınlar tamamen kendilerine verilen nafakaya bağımlıdırlar. Dahası çok az koca nafaka verme sorumluluğunu yerine getirir. Kadınların çoğunluğunun çocuklarının vesayitini alması, bu şüphesiz istenilen bir durum olmasına rağmen kocanın bağımsızlığı artarken kadının bağımlılığının ve başkalarına hizmet etme gerekliliğinin korunması anlamını taşır.

Bozulan ekonomik koşullar altında çocuklarına bakmaya mahkum edilmiş boşanmış kadın genellikle sosyal uğraşılarının kısıtlanması ve sosyal statüsünün değişmesinin tecrübelerini yaşar. (Bk. Hart 1976). Evlenmeden önce ve evlilik sırasında tadını çıkardığı sosyal uğraşlara katılma özgürlüğü çocuk bakımı sorumluluğu ve ekonomik kısıtlamalarla ciddi biçimde engellenir. Evlilik günlerinden kalan eski arkadaşlarının çifttir ve kendisi artık bir çiftin parçası olmadığından çiftlerin hakim olduğu sosyal faaliyetlerden tamamen dışlanması mümkündür. Boşanmış kadınlar çoğunlukla diğer kadınların kocaları için "tehlikeli" bulunurlar bu da toplumsal yalıtlanmalarını artırır. Yeni bir potansiyel koca ile tanışma olasılığı başka kadınların kocaları veya boşanmış ya da dul erkeklerle sınırlıdır. Sonuncusu çok daha yaşlıdır. Modern toplumun gençliğe ve genç görünüşe verdiği önem kadını daha da dezavantajlı bir konuma sokar. Başka bir erkeğin çocuklarının sorumluluğunu taşıyor olmakta diğer erkeklerin gözünde boşanmış kadının çekiciliğini azaltır. Bütün bunlara rağmen kadınların yeniden evleniyor olması evliliğin bir aşk kurumu olduğunun değil boşanmış kadınların yüz yüze kaldıkları sosyal ve ekonomik koşulların kanıtıdır. Yeniden sosyal yaşamın içine girmek yeniden evlenmeye bağlıdır.

Diğer yandan boşanmış erkekler aynı sorunlarla karşılaşmazlar. Hafta sonları ve tatiller dışında çocuk bakma sorumlulukları olmadığı için görece daha kayıtsız ve bağımsızdırlar. Her şeyden önce sosyal değerler yaşlı erkekleri karşı cinsin gözünde çekici kılmaktadır. 40 ya da 45 yaşındaki bir erkek 25 veya benzer yaştaki kadınlar için "iyi bir av" olarak görülür. Oysa 45 yaşındaki 25 yaşındaki bir erkekle evlenen veya ilişkiye giren bir kadını "beşikteki çocuğu kaçırmış" gibi görülür. Boşanmış ekekler boşanmış kadınlar gibi tehlikeli bulunmazlar.

Genç ve bekar kadınlara da ulaşabildiklerinden potansiyel yeni eş "havuz"ları genişletir. Kendi geliri olan genç bir kadın çift gelirli bir aile kurarak eski ekonomik konumuna dönmesini sağlayacağından boşanmış erkeğin gözünde çok çekicidir.

Bu durumda boşandıktan sonra yeniden evlenen erkeklerin sayısının kadınlardan fazla olması şaşırtıcı değildir. 1961'de 184 bin boşanmış kadın bir daha evlenememişken yanlız 101 bin erkeğin evlenmediği tespit edilmiştir. 1981'de bu sayı erkekler için 584 bin iken kadınlar için 783 bin olmuştur[9], boşanmış kadınlar yeniden evlenme piyasasında erkeklerden çok daha dezavantajlı konumdadırlar. Bu yüzden herhangi bir şey bulabilirlerse "bulduğuyla yetinmek" durumundadırlar. Elbette bir çokları da bulduğu ile yetinmek istemez ancak özellikle de bağımlı çocukları olanlar için evlenmezlerse hayat çok güçleşmektedir. Diğer yandan ikinci evliliklerinde % 40'nın boşanmayla sona eriyor olması onlar için bir teselli kaynağı olabilir. Bir ya da her iki ebeveynin önceki evliliğinden çocuları olduğu durumlarda ikinci evlilikler oldukça karmaşık bir aile yapısıyla sonuçlanır. Kadının hafta içinde evde kalan hafta sonları ya da bir babalarına giden iki çocuğu olabilir. Kocanın hafta sonu ve tatilleri eve gelen iki çocuğu olabilir. Böylelikle evde zaman zaman değişik ailelerden gelen değişik bağımlılıkları, yetiştirilme tarzları beklenti ve sorunları olan kişiler bulunacaktır. Bu tür aileler eskiden de çok yaygındı ancak onları bozan bir araya getiren boşanma değil ölümdü. Dahası çağdaş ve güçlü mutlu çekirdek aile inancı günümüzde o kadar belirgindir ki bu "melez aileler" değişik bağlılıkların beraberinde getirdiği gerilim ve çelişkilerden daha çok etkilenebilirler. Bu yüzden idealle realite arasındaki fark ilk evlilikte olduğundan daha belirgin ve boşanmayla sonuçlanma şansı daha yüksek olabilir. Dahası özellikle erkekler yeni evliliklerine geçmişlerinden iki ayrı aileyi de getirebilirler.

Ne yazık ki çağdaş toplumda romans ve romantik aşk idealleri o kadar güçlü ve yaygındır ki çok az kişi evlilik ilacının şekerinin altındaki acı tadın farkına varabilmektedir. Herkes diğerleriyle sevgi ve anlayış ile yüklü bir ilişki kurmak ister ancak, aile ideolojisi bunu başarmanın tek yolunun heterosüksüel evlilik olduğunu vaazetmektedir. Elbette sevgi ve anlayışa dayalı bir ilişki evlilik dışında ve/veya aynı cinsten bireyler arasında da kurulabilir. Şüphesiz ideal ile realite arasındaki bu uçurum hayal kırıklıklarının, acıların ve boşanmaların bu

9. "Sosyal Trendler", sy. 31.

denli yaygın olmasının sebeplerinden biridir. Çağdaş aile ideolojisi evliliği birbirini seven bir kadın ile bir erkek arasındaki eşit ortaklık olarak sunmaktadır. Ancak modern sanayi toplumunun sosyal, siyasi ve ekonomik yapısı evlilikte eşlerin eşit konumda olmalarına nadiren olanak tanır. Tanım gereği eşitsiz bir ilişkiyi ifade eden kadın ve erkek görev ve sorumluluklarını belirleyen patriarkal ideolojinin üzerine kurulmuştur.

İNSANLAR NEDEN ÇOCUK SAHİBİ OLURLAR?

Batı toplumundaki patriarkal ideolojiyi nasıl ki evlilik konusundaki uygun davranışları belirleyip bunun dışında kalanları yasaklamışsa aynılarını üreme içinde yapmıştır. Çocuk doğurmak -ve bunu büyük acılar çekerek yapmak- sözde Tanrı'nın günahlarından dolayı Havvayı lanetlemesinin göstergesidir. Meryem Tanrı'nın isteklerine pasifçe boyun eğerek, bakire hamilelik yoluyla İsa'yı doğurup insanlığın kurtarılışında önemsiz bir rol oynayabilmesidir. Cinsellik Yahudi-Hıristiyan sembol sisteminde gerekli ama kötü bir eylem olarak sunulur. Bu kötülükten cinselliği heteroseksüellikle, evlilikle ve üreme amacıyla sınırlayarak kurtulunabilir. Bu sebeple kadın ile erkek arasındaki uygun ilişki ve davranışları belirleyen batı patriarkal kurallar içinde heteroseksüelliğin, evliliğin ve çocuk sahibi olmanın önemi büyüktür. Hepsini kabul etmeden sadece birini uygulamak her zaman kınanmıştır.

Ancak sık sık gördüğümüz gibi bu konuda da kurallar kadın ve erkek için aynı değildir. Patriarkanın laikleşmesi sürecinde bilim erkeğin biyolojik "ihtiyaçları" ve "doğal içgüdüleri" olduğuna karar vermiştir. Kadın ve erkeğin üreme olgusuyla ilişkileri biribirini etkilese de çok farklıdır. Erkeğin biyolojik ilişkisi anlıkken kadınınki dokuz aylık bir sürece yayılmıştır. Dahası kadınlar için çocuk doğurmak tehlikeli bir olayken, erkekler için hamile bırakmanın hiçbir tehlikesi bulunmamaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi bazı toplumlarda heteroseksüel ilişki ile babalık arasındaki ilişki kabul edilmez. Ama annelik her toplumda kabul görür. Bütün anneler çocuklarını emzirmese ya da emziremese de çocuğun beslenme ihtiyacı biyolojik olarak anne tarafından karşılanır. Tabii erkeklerin böyle bir kapasitesi yoktur. Bir erkek tecavüz yoluyla kurbanını hamile bırakabilir, ama bir kadın bir erkeği kendisini

hamile bırakmaya zorlayamaz. Kadının ve erkeğin üremeyle bağıntılı temel biyolojik yapıları farklıdır ve bu fark cinsellik ve üreme konularında oluşturulan patriarkal kurallara yansımıştır.

Anneliğin anlamıyla ilgili görüşler çok değişik ve değişkendir kocası çalışan meslek sahibi kocasıyla birlikte oturan ve ortalama 2.4 çocuğunu büyüme çağına kadar bakan kadın imajı o kadar popülerdir ki başka türlü bir anne ve annelik biçimini hayal bile edemeyiz. Ancak daha öncede belirtildiği gibi biyolojik ve sosyal anne herzaman aynı kişi olmayabilir. Birçok erkek baba olduğunun farkında bile değildir ya da bunu hiç önemsemez. Birçok kadın ve erkek ise hiç çocuk sahibi olamamayı seçer.

Günümüzde olduğu gibi geçmişte de bir çok kadın geçinebilmek için evlenmek zorunda olduğundan, çocuk doğurmanın bu ekonomik güvenceye karşılık ödenen bedel olduğu iddia edilebilir. Kilise uzun süre evliliğin doğal sonucunun çocuk sahibi olmak olduğunu iddia etmiştir. Benzer biçimde bir çok kadın heteroseksüel ilişkiyi çocuk sahibi olmanın bedeli erkeklerse düzgün bir seks hayatının doğal sonucu olarak görmüş olabilirler.

Sosyolog ve tarihçiler geçmişte çocukların ekonomik bir gereklilik olduğunu ama modern toplumda bu gerekliliğin ortadan kalktığını iddia etmişlerdir. Şüphesiz çocukların ekonomik faydası olmuştur, genellikle çocuklar üç ve ya dört yaşından itibaren aile ekonomisine katkıda bulunmaya başlamışlardır. Modern toplumdaki fakir sınıflar için- özellikle 3. Dünya ülkelerinde- çocuğun hâlâ ekonomik değeri bulunmaktadır. Günümüzde ve geçmişte özellikle kız çocukların ücretsiz eviçi emeği çok önemli sayılmıştır. Ancak geçmişte çocuk sahibi olmanın bedeli daha büyüktü. Doğum sık sık annenin bazen de çocuğun ölümüyle sonuçlanırdı ve bu durum ailenin ciddi bir ekonomik krize girmesine neden olabilirdi. Yüksek ölüm oranı hanehalkının işgücü arzı için sürekli bir tehdit oluşturuyordu.

Ekonomik konumlarını mümkün olduğunca düzeltmek isteyen rasyonel bir 16. yüzyıl çifti için yatılı hizmetkarlara veya akrabaların emeğinden yararlanmak, çocuk sahibi olmaktan daha karlıydı. Birçokları da bunu yapmıştı. Ancak çoğunlukla çocuksuz bir çift değil kardeşler birarada yaşayıp çalışırdı. Eğer ekonomik koşullar bozulursa hizmetkarlar kovulabilirdi ama çocukları kovmak olanaksızdı. Bir hizmetkar öldüğünde hemen bir yenisi tutulabilirdi. Ama çocuklar için bu geçerli değildi. Küçük çocuklar annenin üretim için ayırdığı değerli zamanı kısıtlardı, anne doğum sırasında ölürse bu zaman tamamen yo-

kolabilirdi de. Çocukların ekonomik önemi gözardı edilmemelidir ancak çocukların en güvenilir işgücü arzını oluşturmadıkları ve çoğunlukla önemli bir sorumluluk aldıkları da unutulmamalıdır. Bu yüzden insanların eskiden sadece ekonomik sebeplerle çocuk sahibi olmayı istemeleri pek olası değildir. Engels insanların bir varise duyduğu ihtiyaçtan dolayı çocuk istediklerini ve dolayısıyla özel mülkiyete dayalı toplumlarda evliliğin ve çocukların meşruluğunun gerekli olduğunu iddia eder. Ancak bu tamamen bir erkek sorunudur çünkü sadece erkekler mülk sahibi olabiliyordu (dullar hariç) Şüphesiz mülkiyet aileleri ve çocukları üzerindeki güçlerini arttırıyordu.

> Ortaçağ'da vesaret yoluyla toprak mülkiyetinin kontrol edilebilinmesi aile reisini yaşam boyu kiracı konumunda tutuyordu... 15. yüzyılın sonunda avukatlar fazla sorun çıkarmadan veraset hakkını zayıflatmanın yolunu buldular. Bu aile reisinin mülkünü istediği gibi dağıtmasını sağladı ama varislerinin aynı biçimde davranmasını engellemesini sağlayamadı... (bu) çocukları cezalandırma ve ödüllendirme imkanı yarattı. Çocukların babaya ve onlar evlenmeden mirası alırsa büyük abilerine itiat etmek zorunda bıraktı. (Stone, 1977 sf. 156)

Bir erkeğin mülkü arttıkça varis sahibi olmasının önemi de artmıştır. Tabii asiller ve monarşi için ve politik bir içeriği de vardır. 8. Henry bir erkek varis sahibi olmak için ümitsizce altı evlilik yapmış hatta Roma Katolik Kilisesi'yle arasını bozmayı bile göze almıştır. Mülk azaldıkça bu konuların önemi de azalıyordu. Yinede hiç mülkü olmayanların bile çocuğu vardı.

Vasiyet konusunu sadece mülkiyet bağlamında ele almak konuya çok dar bir açıdan bakmaktır. Kadın ve erkekler çocuklarına başka şeylerde bırakmak isteyebilirler -beceri, değer, gelenek, inanç gibi- "Çocuklarımıza vurduğumuz damga, dünyaya vurduğumz damgadır." (Dowrick ve Grundberg, 1980, sf. 7) Yeni doğmuş bir bebeği gördüklerinde akraba ve arkadaşlar "senin saçını almış" "aynı babasının ağzı", "sanki Ada halasının burnundan düşmüş" gibi tepkiler gösterirler. Çocuk sahibi olmak kendisinden bir parça yaratarak ve böylelikle sonsuzluğu yakalamak ve ailenin sürekliliğini sağlamak anlamına geliyordu. Melba Wilson'un söylediği gibi "geriye kendimden bir şeylerin kalmasını istedim" (a.g.e. sf. 112) Laikliğin doğuşu ve ölümden sonra yaşama inancın azalması ile birlikte insanların çocuk sahibi olma is-

tekleri artmış olabilir.

Çocuk sahibi olmak aynı zamanda statü kazandırır. Küçük yaştan beri kadınlığı annelikle özdeş görecek biçimde yetiştirilmiş kadınlar için anne olmak çok önemli bir statü değişikliğidir. Bu kadının "gerçek" bir kadın statüsüne yükselmesini sağlayan evlilikten bile önemlidir.. Kadın artık hayatının "gerçek" amacına ulaşmıştır. Sara Matland şunları hatırlıyor: "Annemin sevgisini yeniden kazanmıştım. Bir çocuğum olacaktı. Bu onun için artık iyi bir kız ve iyi bir kadın olduğum anlamına geliyordu. 15 yaşımdan beri beni bu gözle görmemişti." (a.g.e. sf. 83) Bir erkek karısı ya da kız arkadaşı doğum yaptığında bu tür bir statü değişimi yaşamaz. Erkekler için temel statü değişikliği emek ordusuna katılıp yaptıkları iş çerçevesinde "gerçek" erkek olarak tanımlanmaya başladıklarında gerçekleşir. Kadınların meslek sahibi olması ise tanımlanmalarını değiştirmez. Mesleklerini potansiyel eş ve anneler olarak sürdürürler. Çocukları varsa ücret karşılığı yaptıkları işler eş/anne görevlerinin yanında ikinci sınıf sayılır.

Bu sebeple bir erkek çocuk sahibi olarak erkekliğini kanıtlayıp statü sahibi olmaz ama bir kadın için dünyaya "gerçek" bir kadın olduğunu göstermenin tek yolu çocuk doğurmaktır. Çocuksuz bir erkek statüsünü korur ama bir kadın çocuk sahibi olana kadar statü kazanamaz. Bir kadının sosyal statü kazanmasının tek yolunun annelik olduğunu savunan görüş patriarkal ideolojinin temel taşıdır ve günümüzde de eskisi kadar geçerlidir.

Bir çok kadın için sürekli ve sevgi dolu bir ilişki kurmanın tek yolu çocuk doğurmaktır. "Kan sudan ağırdır" atasözü aile ideolojisindeki önemli yerini korumaktadır.

> "Bu, yanlız aile ve çocukların bir amaç, yer, onur, sevgi ve huzur verebileceği varsayımıyla sürekli güçlenen bir mittir. Küçük yaştan itibaren kan bağının sonsuz bir sevgi kaynağı ve unutulmamanın tek garantisi olduğu öğretilir bize. Bu mit ve geleneksel aileyi kuşatan diğer birçokları kadınların çocuk sahibi olamama fikrini ürkütücü ve acı bulmalarına sebep olmaktadır". (a.g.e. sf. 18)

Reform'dan ve evlenmeme yemininin değerini yitirmesinden sonra bu görüşün öneminin artığı öne sürülebilir.

Çocuk sahibi olmak yeni güç ilişkileri doğurur? -Anne ile çocuk, baba ile çocuk, ebeveynler ve kardeşler arasında- 19. yüzyılın sonlarına kadar kadınlar gibi çocuklar da babanın malı sayılırlardı. Bir kaç istis-

na dışında baba çocuklarına istediğini yapabilirdi. Altı ya da yedi yaşına gelince çalışmaya zorlayabilir ve dövebilirdi. Annenin kendisi de benzer bir konumda olduğundan bunların hiçbirine engel olamazdı. Bir çift boşandığında, baba otomatik olarak çocuklar üstündeki tüm haklara sahip olurdu. Bu durum 1839 çocukların vesayeti kanunuyla ilk kez değiştirildi. Kanun anneye zina yapmaması koşuluyla 7 yaşından küçük çocuklarının vesayetini ve diğer çocuklarını mahkeme kararıyla görme iznini verdi. Bunu izleyen kanunlarda her ne kadar bunu annenin doğal hakkı (perse) olarak değil çocuğun iyiliği düşüncesiyle tanımlasalar da kadınların çocukları üzerindeki haklarını artırmışlardır:

Annenin çocukları üzerinde sahip olduğu iktidar hukuk sisteminde yer almamıştır .Yine de kadınlar çocuğun günlük bakımını ve toplumsallaştırması yükünü omuzladıklarından onun davranışlarını ve eğitimini etkileyecek büyük bir potansiyel güce sahiptirler. Annenin bu gücü babanın varlığına sınıf konumuna ve çocuklarının cinsiyetine bağlıdır. Ailenin merkezini babanın oluşturduğu orta sınıf ailelerde annenin gücü babanın ve çocuk bakıcılarının kontrolü altında tutulur. Viktoryen dönemi ortasınıf erkekleri sekiz veya oniki yaşında yatılı okula gönderilerek tamamen annenin denetiminden çıkarılırlardı. Öte yandan kız çocukları hiç okula gitmez evlenene kadar evde annelerinin denetimi altında tutulurdu. Ancak hem anne hem de kız çocuklar sonuç olarak baba/kocanın kontrolü altındayd.

İşçi sınıfı kadınları ise hem kız hem de erkek çocukları üstünde toplumsallaştırılmasında daha çok güce sahipti. Çoğu kez ablalar, teyzeler ve komşular da bu süreçte önemli bir rol üstlenirlerdi. -Annelik kavramı orta sınıftaki bir tek kişiye özel değildi. Özellikle işçi sınıfının yoksul kesimlerinde babalar çocuklarıyla çok az ya da hiç ilgilenmezler. Arthur Harding bu konuda şunları söylemektedir:

"Küçükken babamızı pek sık görmezdik. Evde fazla oturmazdı. Eve geldiği zamanda yoluna çıkmamaya çalışırdık. Yalnız kendisi için yaşardı... babama hiç saygı duymadım- hiç bir duygu beslemedim ona karşı 9 ya da 10 yaşıma geldiğimde müzmin ve umursamaz bir serseri olmuştu... Birkaç yıl sonra onu dışarı attık ve kızkardeşinin yanında yaşamaya başladı... Evin erkeği annemdi sözleri kanun sayılırdı. Kazandığımız her kuruşu ona verirdik sonra o bölüştürürdü. (Samuel, 1981, sf. 28, 30,61) 14 yaşına geldiğinde babası aniden onunla ilgilenmeye başlamış. Belki de çocuk sahibi olmanın ekonomik sebepleri erkeklere özgüdür.

Modern sanayi toplumunda da babaların çoğu günün önemli bir bölümünde evde değildir. (Baştan varoldukları varsayılarak) ve bu yüzden çocuklarını çok kısa zaman dilimlerinde görebilirler. Hangi sınıftan olursa olsun çocuk doğurmanın kadınlara başka hiçbir yolla elde edemeyecekleri bir güç sağladığı şüphe götürmez. Hayatlarını ebeveynlerin veya kardeşlerinin evinde tam ya da yarı bağımlı ya da az bir ücretle kıt kanaat geçinmek zorunda olanların gözünde kendi evi ve çocukları üzerinde güç sahibi olmanın -en azından görece- çekiciliği tahmin edilebilir.

İnsanların özellikle de geçmişte çocukları yaşlılıkları için bir güvence olarak gördükleri için istedikleri ileri sürülür. Bazıları ailenin küçülmüş olmasının temel sebebinin emeklilik kurumunun yaygınlaşması olduğunu ileri sürüyorlar[1]. -İnsanların 'sigorta' olarak çocuk ya da en azından bu kadar çocuk sahibi olmaları gerekmiyor. Daha öncede anlatıldığı gibi çocuklardan biri -genellikle de en küçük kız çocuğun- yaşlandıklarında ebeveynlerine bakması beklenirdi. Bu yüzden birçok kız büyük kardeşlerinden daha sıkı bir kontrol altında tutulmuştur, çalışmasına izin verilmemiştir ve kendilerini evlenemeyecek kadar zayıf, utangaç ya da itici görmeleri sağlanmıştır. Bu kalıbın işçi sınıfında çok yaygın olduğunu gösteren sözlü kanıtlar vardır, orta sınıfta yaygın olması mümkündür.

Eskiden birçok ebeveynin yaşlılık dönemiyle ilgili kaygı duydukları şüphe gözürmez bir gerçektir.-Özelliklede darülacezeye gitmek zorunda kalacaklarından duydukları dehşet. Ancak çocuklarından sadece ekonomik destek değil bakım da bekledikleri söylenebilir. Modern sanayi toplumlarında darülacezeler kalmadığı ve bir çeşit emeklilik sistemi olduğu halde yaşlılar hala yurduna (çoğu zaten darülacezenin değiştirilmiş biçimi olan) ya da hastaneye kapatılmaktan korkuyorlar. Eskiden olduğu gibi bugün de kendine bakamayacak durumdaki yaşlılara kız çoçukları bakmaktadır. İnsanlar çocukları özellikle kız çocukları yaşlılığa karşı bir güvence, kurumlaşmaya karşı bir sığınak, sevgi ve destek kaynağı ve yanlızlığa karşı son kaleleri olarak görmektedir. Çocuk sahibi olmamayı seçenlere Klepfisz bu tür korkularını şöyle dile getiriyor: "Sonunda yapayalnız bağlantısız, kimseye ait ve bakacak kimsesi olmayan, unutulmuş, istenmeyen ve önemsiz biri olup çıkacağımdan, hayatımın harcanıp bitmiş olacağın-

[1] Ailenin küçülmesi konusunda daha detaylı bilgi için bakınız J. Banks (1954) 'Saadet ve Ebeveynlik", D. Gittens (1982) "Adil seks: Aile Büyüklüğü ve Yapısı (1900-1939)"

dan korkuyorum. Bu dehşet içinde ancak yalnızlık ve acı dolu bir yaşlılık ve huzursuz bir ölüm bekliyebiliyorum. (Dowrick ve Grundbergden, 1980, sf. 12)

Bu tür duyguların zamanı olmaz. Günümüzde bireylerin daha az ekonomik kaygıları olsa da, eskiden olduğundan daha uzun yaşama olasılıkları olduğundan yalnızlık, izolasyon ve huzursuz bir ölümden duydukları korkular artmış olabilir. Kadınlar erkeklerden daha uzun yaşadıklarından onların korkuları daha derin olabilir, erkekler yaşlılıklarında eşlerinin onlara bakacağını düşünürler. Yine de çocuklar ölebilir, evlenebilir, göç edebilir ve sık sık ebeveynleriyle darılabilirler. Bu durumda çocuk sahibi olmanın otomatik olarak yaşlılık dönemi için ekonomik ve duygusal bir güvence oluşturacağını varsaymak doğru değildir.

Küçük çocukların ebeveynlerine besledikleri sevginin hem kadın hem de erkeklere çok çekici geldiği ortadadır. Küçük ve bağımlı bir çocuğun beceriksiz sevgi gösterileri, yetişkin hayatında benzeri bulunmayan bir olaydır. Genellikle tek benzerlik insanların kendi çocukluklarından hatırladıkları aynı tür sevgidir. Ancak kadınlar hamilelik anından itibaren bebekle çok doğrudan bir ilişki içine girdiklerinden babaların hissedebildiğinden daha büyük bir yakınlık hissederler. Doğum ve hemen ardından gelen emzirme olayları yanlız kadınların anlayabileceği yoğun tecrübelerdir. Elbette bazı kadınların doğum tecrübeleri acı verici olmaktadır. Bazı kadınlarda çocuklarını emziremez ya da emzirmek istemez. Ancak yaşanılan acı verici bile olsa, çok yoğun ve yakın bir deneyimdir. Çocuk sahibi olmanın bu yönü erkeklere kapalıdır. Erkeklerin çocuklarına karşı sevgisi fiziksel olmayan başka yollardan gelişmek zorundadır. Babanın yeni doğan çocuğunu ve annesinin ona kaşı sevgisini kıskanması çok görülen bir olaydır.

Bu ana kadar insanların çocuk sahibi olup olmamak konusunda seçim hakları olduğu varsayıldı. Birçokları yakın geçmişe kadar seçim hakkının çok kısıtlı olduğunu idia edebilir. İnsanların evlilik ve cinsel ilişki sonucu kaçınılmaz olarak çocuk sahibi oldukları ve üremeyi kontrol yeteneğinin yeni bir fenomen olduğu görüşü yaygındır. Bir veya iki asır önce kadınların ortalama olarak çok daha fazla çocuk doğurdukları kesindir. Yine de bu gerçek doğum kontrol yöntemlerinden tamamen habersiz olduklarına inanmamızı gerektirmez. Eskiden kullanılan doğum kontrol yöntemlerinin kapsamını tam olarak bilmemiz mümkün değilse de, bazı yöntemlerin rahim ağzına konan lastik halkalar, ilkel prezervatifler, düşük yaptıran bitkiler, geri çekilme, kürtaj,

cinsel perhiz, yeni doğmuş bebeleri öldürme- Eski Mısırda bile bilindiğini ortaya çıkarmış bulunuyoruz. (Himes, 1931) Ertelenmiş evliliklerde kadın yaşlandıkça doğurganlığı düştüğünden bir çeşit doğum kontrol yöntemi sayılırdı.

Wringley'in 16. ve 19. yüzyıllarda Clayto, Deon üzerine yaptığı araştırmalar doğurganlık kalıplarında meydana gelen dikkat çekici değişiklikleri ortaya koyar: 1647, 1719 yılları arasında 30'undan önce evlenip doğurgan oldukları dönem boyunca hayatta kalan kadınların sadece % 18'inin altı ya da daha çok çocuğu vardı... Bu oranı 1560-1629 döneminde % 55, 1720-69 döneminde % 48 ve 1770, 1837'e % 60 idi. Diğer yandan çok geniş aileler Clayton'da herzaman ender görülen bir olgu olmuştur. Bu üç yüzyıl boyunca görülen en büyük aile 13 kişiden oluşuyordu. Başka toplumlar üzerine yapılan araştırmalarda doğurganlık oranı ile aile büyüklüğü arasında benzer bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Örneğin 1730-1850 dönemi için John Fulton'un bulguları şunlardır: "Tamamlanmış ailelerin doğurganlık oranıyla ilgili en dikkat çekici nokta 120 yıllık dönemde çocukların ortalama sayısındaki düşüştür. 1730-59 dönemindeki evliliklerde 8.8 gibi yüksek bir sayıdan 3.5'e düşmüştür 1820-39 dönemi evliliklerinde ise 5.3'e düşmüştür." (1978, sf. 483).

Doğurganlık ve aile büyüklüğünde meydana gelen değişikliklerin sebebi çocuk sahibi olmayı isteyip istememenin sebepleri kadar karmaşıktır. Ekonomik değişikliklerin - bolluk ya da yokluk dönemleri, ücretli işçiliğe geçiş, göç olayları, evlilik ve doğurganlık oranlarına büyük etkisi olmuştur. Politik istikrarsızlık ve idcolojik değişikliklerinde- İngiliz İç Savaşı, Fransız İhtilali, ABD'de kadınlara oy verme hakı hareketi, Rus Devrimi- insanların evlilik kalıplarını ve ailelerin büyüklüğünü etkilemiştir. Ölüm oranı da tamamlanmış ailelerin büyüklüğünün ve doğurganlığın önemli bir belirleyicisidir. 18. yüzyılda ölüm oranı yavaş yavaş düşmeye başlayınca insanların çocuklarını kaybetme korkusu da azalmaya başlamıştır. Ancak ölüm oranı sınıflar arasında değişim gösterir ve fakir sınıflarda çok yüksektir. -Bu kesim çok çocuk sahibi olma kalıbını en uzun süre devam ettirmiş olan sınıftır.

Doğum kontrol yöntemlerinin eskiden beri biliniyor olması gerçeği birçoklarının herkesin bu yöntemlerden haberdar olduğu anlamına gelmez. Doğum kontrolü ile gilgili bilgilerin çoğu batıl inançlardan oluşuyordu. Örneğin kadın cinsel ilişkinin hemen ardından oturur ya da işerse hamile kalmayacağına inanılıyordu. Eskiden kadınlar bir ya

da iki yıl bebeklerini emzirirler ve laktasyon sınırlı da olsa hamileliği önleme gücüne sahiptir. Düşük yaptırıcı baharatlar ile ilgili bilgi de oldukça yaygındı. 19. yüzyılın ortalarına kadar en güvenilir yöntemler geri çekilme kürtaj ve doğan çocuğu öldürmekti. Lastiğin ebonitleştirilmesiyle birlikte daha güvenilir yöntemler bulundu -rahim ağzına yerleştirilen halkalar ve diaframlar- Ancak bu yöntemleri 20. yüzyılın ortalarına kadar nüfusun sadece küçük bir kısmının ve daha çok orta sınıfın kullandığını gösteren deliller vardır.

İçinde bulunduğumuz yüzyıla kadar en yaygın doğum kontrol yöntemini hâlâ çağdaş toplumda da kullanılan, bir erkek yöntem olan ve erkeğe çocuk sahibi olma konusunda büyük bir güç veren geri çekilme olduğu konusunda görüş birliğine varılmıştır. Çok yaygın olan diğer bir yöntem kürtajın ve kadının kontrolü altındadır (ne var ki çok daha tehlikeli bir yöntemdir) kocanın haberi olmadan gerçekleştirilebilir. (bakınız Gittins, 1982, Himes, 1931) 20. yüzyıldan önce kürtaj yapanların çoğu aynı zamanda ebeydi. Ancak her mahallede kürtaj yaptığı bilinen bir kadın da olurdu.: "Kürtaj çalışan kadınların doğum kontrol yöntemiydi. Kadının kendi bedenini denetlemesine olanak tanırdı. Eşinin işadamı tavırlı ölçülü yardımı olmaksızın gerçekleştirilebiliyordu... Kararın doğuma daha yakın bir tarihe kadar ertelenmesine olanak vererek, kadına yeni bir çocuğa bakıp bakamayacağına karar verecek zaman bırakıyordu. (Mc. Laren, 1977, sf. 4)

Erkek ve kadınların çocuk isteyip istememek konusundaki nedenleri çok farklı olduğu için eşlerden hangisinin doğum kontrol konusunda bilgi sahibi olduğu ve bu yöntemlerle ulaşabildiği çok önemli bir konudur. Eşlerden birinin bilgilerini kendine saklayarak ve karşısındakine danışmadan sorumluluğu üstlenerek kendi tercihlerini zorla uygulaması olasıdır. Bu tür güç ilişkileri evlilik kurumuna nüfuz etmiştir. Ve ailedeki bireyler üzerinde önemli sonuçlar doğurmuştur.

18. yüzyılın sonunda nüfus ve doğum kontrolü ulusal politika konuları haline geldi. Fransız İhtilali, büyüyen sınıf bilinci ve kutuplaşması gibi olaylar sonucu ortaya çıkan genel karışıklık ve hızlı ekonomik değişiklikler, "aile" "ahlak" cinsiyet ve ulusal bir kaynak olarak nüfus konularına ilgi duyulmasıyla aynı döneme rastlar hatta bunları hızlandırdığı söylenebilir. Üreme gittikçe önemli bir siyaset konusu haline gelmiştir. Çünkü bu konunun işgücü arza, askerlik görevi, sosyal sınıfların göreli büyüklüğü kadınların bağımlılığı veya bağımsızlığı gibi sorunları direkt olarak etkilemektedir. Sınıf ilişkileri ve patriarkal otorite ile ilgili kaygılar bu konuların etrafında gelişmektedir.

19. yüzyılın başlarında "Çocuklarını aldırmak isteyen fabrika işçisi kadınlar üzerine raporlar yazılmaktaydı... Orta sınıf gözlemciler, kürtaj ve doğan bebeğin öldürülmesi uygulamalarını (kamuoyu bu ikisini birbirine karıştırıyordu). Fabrikadaki çalışma hayatının kadınlar üzerindeki gayri ahlaki etkilerinin en korkunç delili olarak sunmuşlardır" (a.g.e., sf.X I) Kürtaj yasaları sertleştirilmiştir. 1803'e kadar kürtaj sadece geleneklere aykırı kabul edilirken bu tarihten sonra yasaya aykırı hale gelmiştir. Daha önce sadece kürtaj yapanlar cezalandırılırken 1828, 1837 ve 1861 tarihlerinde çıkarılan yasalarla kürtaj yaptıran kadınlar da cezalandırılmaya başlanmıştır. Elbette kürtaj kadınlar için çok tehlikeli olabilir. Ancak kürtajın yasaklanmasını isteyen orta sınıf kadının kendi vücudunu ve üremesini kontrol edebilmesinden kaynaklanan korkuyla olayın ahlaki yönüne karşı çıkmışlardır. Günümüzde kürtaja karşı çıkanlarda aynı korkuyla hareket etmektedir ve patriarkanın kalıcılığını ispatlamaktadırlar.

Birçok orta sınıf reformistin işçi sınıfındaki kürtaj uygulamalarına karşı çıktığı dönemde Malthus'un yazılarında (1966) özetlenen işçi sınıfının hızla üremesi konusundaki kaygılarda orta sınıfta yaygınlaşmaktaydı. Place, Carlic, ve Knowlton gibi daha radikal orta sınıf reformistler işçi sınıfı kadınlarını kürtajdan daha emin doğum kontrol yöntemlerini öğretmeye çalışmıştır ancak konservatif reformistlerin direnişiyle karşılaşmışlardır. Yine de 19. yüzyılın ikinci yarısında bizzat orta sınıf aile büyüklüğünü sınırlamaya başlamıştı. Bunu tamamen erkeklere özgü yöntemlerle -geri çekilme gibi- başarıyor olmaları önemli bir noktadır. Banks (1954) orta sınıf ailelerinin küçülmesinin temel nedeninin eğitimin öneminin ve masrafının arttığı bir dönemde yaşam standartını ve sınıfsal konumu koruma kaygısı olduğunu idia eder.

İşçi sınıfı aileleri aralarında belirgin farklar olmasına rağmen 20. yüzyıla kadar oldukça büyük kalmışlardır. Tekstil işçilerinin doğurganlık oranı 19. yüzyıl boyunca düşmüştür. Büyük aileler işçi sınıfının büyük çoğunluğu için ekonomik değerini korumuştur. İşçi sınıfında evlilik yaşı düşüktü ve bir çoğu doğum kontrol yöntemleri konusunda bilgisizdi. Ancak aynı zamanda ölüm oranı genel olarak düşse de işçi sınıfı için yüksek kalmıştır. Bu durum da doğurganlığı etkilemiş olabilir. İşçi sınıfı ailelerinin ekonomik yapısını bilmeyen orta sınıf bu durumu kurulu sosyal politik, ekonomik ve patriarkal düzene karşı ayaklanmaya hazır sınıfların ülkeyi istila etmesi anlamına geliyordu. Bu geçerli korkuları koruyucu kanunların, devlet eğitim sisteminin ve

sendikaların aile ücreti taleplerinin kabul edilmesinde önemli rol oynamışlardır. Sonunda aile (orta sınıf idealine uygun olan) "sorumsuz" üremeye ve siyasi istikrarsızlığa karşı panzehir olarak sunulmaya başlandı.

Üreme her zaman sosyal bir konu olduğundan, doğum kontrolü de daima -açık veya gizli biçimde- siyasi bir konu olmuştur. İşgücü arzı, siyasi ve sosyal istikrar, ordu büyüklüğü ve kalitesi konularına ilgi duyan hükümetler bir çok değişik nüfus politikası oluşturmuştur: Rus Devrimi'nin hemen ardından yürürlüğe konulan liberal evlilik, kürtaj ve doğum kontrol yasaları doğum oranının düşmesi işgücü arzı ve ordunun küçülmesi sonucu kaldırılmıştır (bakınız Schlesinger, 1949) Batı Avrupa ülkeleri arasında doğurganlık oranı en erken düşmeye başlayan ülke olan Fransa'da büyük aileler vergi kesintileri ve ikramiye vermek gibi tedbirlerle doğuranlık oranını yükseltmeye çalışmıştır. Ancak başarılı olamamıştır. Nüfus sorunu daha ciddi ekonomik sorunların gizlenmesi için kullanılmıştır.

ABD Üçüncü Dünya ülkelerinin ekonomik sistemlerinin çarpıklığını ve bizzat ABD'ye bağımlı oluşu ve sömürülüşünün yarattığı problemleri çözmek yerine özellikle 1960'larda bu ülkelerde uygulanan doğum kontrolü ve kısırlaştırma programlarına para akıtmıştır. Doğum kontrol hapı üzerinde tıbbi kaygılar oluşmaya başlayınca ilaç sanayi sağlık yönetmelikleri hemen Üçüncü Dünya ülkeleri pazarına yönelmiştir. Nüfus politikalarının ve doğum kontrol kampanyalarının çok azı başarı kazanabilmiştir. Çünkü insanların asıl sorunu doğum kontrolü değildir. Asıl konu insanların çocuk sahibi olmak istemeleri ve bunun nedenleridir. Çocuk sahibi olmak istemeyenler için bunu sağlayacak bir yöntem her zaman bulunabilir.

Günümüzde olduğu gibi geçmişte de çocuk istemeyenler bulunmuştur. Ancak son birkaç yüzyıldır insanlar -ve özellikle- kadınların evliliğin ve çocuk sahibi olmanın statü, güç, güvence elde etmenin tek yolu olduğuna inanmalarına neden olan baskılar artmıştır. Dini inziva, çıraklık ve yatılı hizmetkarlık kurumlarının varolmadığı bir toplumda kadınların tek başına yaşaması güçleşmiştir. Sterotipleşme ve homoseksüelliğin aşağılanması aynı cinsiyete sahip kişilerin birarada yaşamasını güçleştirmiştir. Çocuk sahibi olmayı istememe sebepleri isteme sebepleri kadar çeşitlidir. İnsanlar çocuk sahibi olmanın getirdiği ekonomik sorumlulukları yüklenmek istemeyebilirler. Bağımsız olmak ve kendilerini mesleklerine adamak isteyen kadınlar çocuk sahibi olunca bu amaçlarına ulaşamama açmazıyla karşı karşıya kalmakta-

dır. Bazıları heteroseksüel ilişkilere girmek istemez, diğerleri de çocuklardan hoşlanmaz.

Çocuk sahibi olmak istememenin ya da sadece bir veya iki çocuk istemenin en yaygın sebeplerinden biri kadınların kardeşlerine annelik yapmak zorunda kalmalarıdır. Özellikle büyük ailelerdeki kız çocukları böyle düşünmektedir.

> "Ben dokuz çocuğun en büyükleriyim. Annem 18 yıl boyunca iki senede bir çocuk doğurup onlarla sadece bir iki yıl ilgilendi. Sonra bakımlarını ben ve annesine bıraktı... En büyükleri olarak kız ve erkek kardeşlerime yardım etmem gerekiyordu. 12 yaşına geldikten sonra saçlarını taramalarını, yataklarını düzeltmelerini ve evişlerini tamamlamalarını sağlamak görevi bana verildi... Ergenlik döneminin sonuna geldiğimde artık. 'Anne olmaktan nasibimi almıştım'" (Dowrick ve Grundberg, 1980, sf. 106)

Telaşlanan ebeveynlerine "annelik" yapmak zorunda kalan kadınlar da benzer duygulara kapılmış olabilir.

Kendi çocuğu olsun olmasın başkalarına annelik yapmak kadın olmanın bir parçası sayılır. Patriarka, kadınlık kavramının erkeklerden asla beklenmeyen bir biçimde kendini başkalarına hizmet etmeye adamak idealiyle özdeşleştirmiştir. Babalık kavramı annelik kavramının tersine sadece meydana getirmek ya da en fazla biyolojik çocuklarına karşı -asla başkalarına değil- belirsiz bir sosyal ve ekonomik sorumluluk anlamını içerir. Ama kadınlardan medeni hali ve yaşı ne olursa olsun çocuk, teyze, abla yeğen ya da torun olarak akraba ve yakınlarına annelik etmeleri beklenir.

Sekreterlerden patronlarına kahve yapmaları, onların taksilerini çağırmaları, sosyal etkinliklerini düzenlemeleri, eş ve çocuklarına verecekleri hediyeleri almaları kısaca onlar için çalışmakla kalmayıp onlara "bakmaları" beklenir. İlkokullarda küçük sınıfların öğretmenleri herzaman kadınlardır. Kadın polis memurlarına genellikle başkalarına bakmayı gerektiren işler verilir. -Sorunu olan kadınları ve kaybolmuş çocukları yatıştırmak, okullarda yol güvenliği dersleri vermek- Bir kaza ya da hastalık durumunda bağımlı/hastaya bakmak için her zaman bir kadın akraba çağırılır. Eğer böyle biri yoksa devlet kurumları erkek akrabaları bu sorumluluktan kurtarmak için ellerinden geleni yaparlar. Çocuğu olsun olmasın bir kadının annelik yapması beklenir. Bu durumda bazı kadınlar toplumun talebinin hiç değilse kendi çocuk-

ları üzerinde yerine getirmek isterler. Bazıları içinse çocuk sahibi olmanın büyüsü bozulur ve talepleri asgari düzeyde tutabilmek için çocuk sahibi olmamayı seçerler. Erkekler böyle çelişkiler yaşamazlar.

Patriarka kadının "doğal kaderinin " anne olmak olduğunu iddia edip garimeşru çocuğu olan kadınları doğal bulmaması ironiktir. Bu bile anneliğin sosyal bir kavram olduğunu kanıtlamaya yeter. Bazı Afrika toplumlarında gayrimeşru ilişkilere kötü gözle bakılmaz:" Biyolojide anne babanın önemi yoktur. Toplumun tüm bireyleri çocuğu kendilerine ait kabul ettiğinden Avrupai anlamda gayrimeşruluk olanaksızdır." (Macfarlane, 1980, sf. 74-5) Batı toplumlarında da gayrimeşruluk her zaman damgalanmamıştır. İşçi sınıfının fakir kesimlerinde bu bir sorun olarak görülmez. -Otoriteler bunu bir sorun olarak görse bile (Stack 1974, sf. 47) 1960'lar Amerikası'ndaki durumu şöyle anlatır: "Siyah kadınlar çocuk doğurmak konusunda bir kısıtlamayla karşılaşmazlardı. İster genç ister yaşlı olsun bekar kadınlar çocuk doğurabiliyordu... Ergenlik yaşında doğum yapan bir kız genellikle ilk çocuğuna bakmazdı. Bebeği ile aynı odayı ya da evi paylaşsa da çocuğa annesi, teyzesi, veya ablası bakar ve çocuğun "ana"sı olurdu.

Daha öncede belirtildiği gibi Batı Avrupa'da gayrimeşru çocukların kötü gözle bakılmasının temel sebebi ekonomiktir. Kilise de devlette babası bilinmeyen çocukların maddi sorumluluğunu yüklenmek istememiştir ve bu yüzden bekar annelere çok katı davranmıştır. Babayı ailenin reisi ve bağımlıların sorumlusu olarak patriarkal düşünce kadına çocuk doğurmadan önce bir erkek "bulma" sorumluluğunu yüklemiştir. Ancak günümüzde olduğu gibi geçmişte de evlilik öncesi cinsel ilişki çok yaygındı. Flört'ün sonunda evlilikle sonuçlanacağı düşünüldüğünden bu doğal karşılanırdı. Ancak hem geçmişte hem de günümüzde bir çok çift ekonomik koşullar yüzünden evliliği ertelemek zorunda kalmıştır. Çağdaş toplumda evlenmenin ayrı bir ev kurmak anlamına geldiğinin düşünülmesi yüzünden bu duruma daha sık rastlanmaktadır.

Evlilik öncesi cinsel ilişki hamilelik riski taşır. Erkeğin beklenmeyen ölümü, iş aramak için başka bir yere gitmesi, işsizlik partnerinden duyduğu hayalkırıklığı gibi olası durumlar evlilik sözünün yerine getirilmesini engelleyebilir ve kadın gayrimeşru bir çocuk sahibi olma tehlikesiyle başbaşa kalabilir. Shorter ve Stearns gibi Cisie Fairchilds da (1978) 18. yüzyılın sonlarında gayrimeşru çocuk oranında görülen artışın sebebinin "cinsel devrim" değil "tatminsiz" evlilikler olduğunu iddia eder. Şüphesiz gayrimeşru çocuk doğurmanın başka sebepleri de

olmuştur. -Tecavüz, evlilik sözü olmaksızın girişilen kısa süreli cinsel ilişkiler, hizmetkarlarla patronları arasındaki cinsel ilişkiler- (Gillis, 1981) ama kanıtlar bunların azınlıkta kaldığını göstermektedir. Kadınların cinsel ilişkiye girmeyi kabul ederken "evlilik pazarlığı" yaptıkları iddia edilebilir. Ancak bu bir çeşit kumardır. Ekonomik koşulların bozulması ve gayrimeşru çocuklarla ilgili kadın düşmanı diye nitelendirilebilecek yasaların çıkarılması bunu çok riskli bir pazarlık haline getirmiştir. Gayrimeşru çocuk doğuran kadınların maddi durumu bozulur, damgalanırlar, çoğu zaman çocukları ellerinden alınır ya da fahişelik yapmak veya darülacezeye sığınmak zorunda kalırlar.

Gayrimeşru çocukların sayısı bölgeler arasında büyük farklılıklar bulunmasına rağmen genelde 19. yüzyılın ortalarından başlayıp 20. yüzyılın ortalarına kadar süren dönemde azalmıştır. Bu, kadınların evlilik pazarlığı sırasında gayrimeşru çocuk doğurma riskini göze almaktan kaçındıklarının göstergesi olabilir. Ya da nüfusun daha büyük bir bölümünün ekonomik güvenceye kavuştuğunu veya evlilik öncesi cinsel ilişkiye girenlerin daha büyük bir bölümünün doğum kontrol yöntemlerinden haberdar olduğunu gösterebilir.

Ancak son zamanlarda gayrimeşru çocuk oranları 1961'de % 6'dan 1981'de % 12'ye çıkarak önemli bir artış göstermiştir.[2] Bu ekonomik durgunlukla birlikte tatminsiz evliliklerin artmasının sonucu olabilir. Ayrıca bu artık gayrimeşru ilişkilerin eskisi gibi damgalanıp cezalandırılmadığını da gösteriyor olabilir. Boşanma oranındaki hızlı artıştan dolayı ilgi "tek ebeveynler" -hem bir zamanlar evli olanları hem de hiç evlenmemiş olanları içeren bir kategori- sorununda yoğunlaşmıştır. Bu grubun ekonomik koşulları eski dönemlerde yaşayan evlenmemiş kadınların tam tersidir ama medeni hal çerçevesinde etkilenme olasılıkları azalamamıştır.

Bu noktaya kadar tartışma çocuk sahibi olup olmamak konusunda yoğunlaştı erkek ve kız çocuklardan ayrı ayrı sözedilmedi. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de kadın ve erkeklerin çocuklarının cinsiyetine önem verdiklerini gösteren bir çok kanıt vardır bu da dolaylı olarak ailenin büyüklüğünü etkilemektedir. Çoğu toplumda özellikle erkekler, erkek çocukları kız çocuklara tercih etmişlerdir: "Elbette babalar, varis, çiftlikte yardımcı asker, makinelere destek, kendi imajlarının uzantısı ve ölümsüzlükleri olduklarını düşündükleri erkek çocukları tercih etmişlerdir. Kız çocuklarının öldürüldüğü toplumlarda kadınların da sonunda işe yaramayacak bir ürün için dokuz ay hamile kalmak

2. "Sosyal Trendler"

istemeyeceklerine göre erkek çocuk tercih etmeleri anlaşılabilir. Ancak erkeklerin saldırganlığ ve organize olmuş teratoryeller düşünüldüğünde erkek çocuk doğuran kadınlar aslında fiilen ordu için çalışmaktardır." (Rich, 1977)

Mülkiyetin hayati önemi olduğu gruplarda erkek çocuklar hem mülkün hem de "ismin" varisi olarak istenilirken evlendirilebilmeleri için çeyize ihtiyacı olan kız çocuklar tercih edilmezdi. Bu her açıdan daha çok erkeklerin tercihidir. Kadınlar ev işlerinde yardımcı, veya duygusal açıdan destek olacaklarını düşünerek kız çocuk veya çocuklar istemiş olabilirler. Ayrıca hem kadın hem de erkeklerin yaşlılıklarında kendilerine bakacak bir kız çocuk istemiş olmaları da olasıdır. Bu durum özellikle yaşlandıklarında hizmetkarlara, hemşirelere ve bakıcılar tutmaya parası yetişmeyecek yoksul kesimler için daha da önemlidir.

Kadının çalışmasının aile geçimi açısından hayati önemi olduğu ve erkeklerin işlerinin kıt bulunduğu bölgelerde kız çocuklar erkek çocuklara tercih edilmiştir. Birincil sanayi bölgeleri ve toplumlarında veya tekstil kasabaları gibi proleterleşmenin işgücünün kadınlaşmasıyla sonuçlandığı yörelerde kız çocuklarının ekonomik değeri daha fazlaydı. Erkeklerin iş aramak için göç etmek zorunda kalması ve eve para yollamaması olasıydı. Patriarkal değerler erkek çocukların çıraklık veya eğitim yoluyla beceri kazandırılmasını şart koşuyordu, bu da yoksul bir aile için ağır bir yük olabiliyordu. Bu durumda oğulların kızlara tercih edilip edilmemesi sosyal sınıfa, yerel ekonomik koşullara ve ailenin yaş ve cins yapısına bağlıdır. Ancak bunlardan daha önemlisi patriarkal toplumda erkeklerin daha yüksek statü ve değere layık görüldüğünden erkek çocuklar her koşulda tercih edilirdi.

Küçük yaştan itibaren farklı cinsten çocuklar farklı muamele görür. Sanayi öncesi toplumlarda tüm bebekler önce kundaklanmaktaysa da bundan sonraki giysileri önemli farklar içerir: "Eğer engel olunmazsa bebeklerin kulaklarını koparacakları, gözlerini oyacakları ya da bacaklarını kıracakları inancı yaygındı... Kundak sargılarından kurtulan erkek çocuklar bundan sonra serbest bırakılırdı ama kızlar vücutlarını genel geçer yetişkin modasına uygun biçimlenebilsin diye demirlerle ve balina kemiği ile sağlamlaştırılmış korse ve yeleklere sokulurdu." (Stone, 1977, sf. 162) Çocukluk ve çocuk yetiştirme kavramları zamanla çok değişmiştir. (bkz. Aries ,1973, Gillis 1981) 18. yüzyılda çocukların kötü olduğu inancından temelde saf ve suçsuz oldukları görüşüne geçilmesi genelde eskisine oranla çocuklara daha

yumuşak davranılmaya başlanması demektir. Çocukça saflık özellikle kız çocuklara ama aynı zamanda da orta sınıf kadınlara yakıştırılırdı. Ancak, çocukça saflık ile kadınlığı özdeşleştirmenin yarattığı bazı sorunlar vardı. "Kadınsı saflık ideali aseksüeldir öyleyse bu eş ve annenin görevlerinin bir parçası olan aktif seksüellikle nasıl bağdaşacaktır? (Bu sorun) kız çocukların kadınsılığı üzerinde yoğunlaşmasıyla çözülmüştür.. Bir kız çocuğu evdeki melek rolünü annesinden daha başarılı biçimde oynayabilirdi." (Gornam, 1982, sf. 7).

Bütün çocukların saf ve aseksüel olduğu görüşünden etkilenen Viktorya dönemi insanları eski geleneklerden farklı biçimde eski geleneklerin aksine kız ve erkek çocuklara farklı davranmadılar. İlk birkaç yıl her iki cinsten, çocuklar da kız gibi giydirildi ve bol bol egzersiz yapmaya özendirilirdi. Ancak kızlara küçük yaştan itibaren kendini feda etme ve hizmet idealleri aşılanırken erkekler kendilerini daha bağımsız görecekleri biçimde yetiştirilirdi. Orta sınıfın kapalı yapısı, çocukların yasal olarak babalarının malı olması ve patriarkal ideolojinin genel doktrinleri kız çocuklarını baba ve ağabeylerinin ensest kurbanları durumuna sokuyordu. Yine de artık çocukların babalarının malı sayılmadığı ve ensestin yasadışı olduğu çağdaş toplumda ensest hala yaygındır. Bu olayları belirlemek yargılamak ve dolayısıyla gerçek sayısına tespit etmek çok zordur. Yine de ABD'de toplam nüfusun % 5'i ile % 30'u arasında bir oranın başından bir ensest olayı geçtiği saptanmıştır. (Forward ve Buck, 1981 sf. 20) Ayrıca "Kayıtlara geçmiş ensest olaylarında kız çocuk kurbanlar erkek çocuk kurbanlardan yedide bir oranında daha fazladır." (a.g.e. sf. 3) Ensest patriarkayı en iyi ortaya koyan örneklerden biridir çünkü hem yaş hem cins açısından baskı uygulaması içerir. Güç kullanma tehdidine dayanan baba otoritesinin nadiren gerçek bir şiddet kullanılmasını gerektirecek kadar güçlü olduğunu da kanıtlamaktadır.

Viktorya dönemi orta sınıf kız ve erkek çocuklarına karşı davranışlar ergenlik döneminde dramatik bir biçimde değişir. Kız ve erkek çocuklar birbirinden ayrı tutulur kızların fiziksel egzersiz yapmasına izin verilmez daha çok dinlenmeleri ve daha kısıtlı giyinmeye zorlanırlardı. Hatta eğitimleri de tamamen sona ererdi. Hatta adet dönemlerinde kız çocukları piyano çalmasının bile çok yorucu olduğuna inanılırdı. Diğer yandan erkekler bütünüyle erkeklere ayrılmış olan iş ve okul dünyasına ayak basarlardı. Fiziksel ve entelektüel uğraşları artar her zamankinden fazla aktif ve bağımsız olmaya özendirilirlerdi.

Çağdaş toplumda hala kız ve erkek çocuklara daha doğum anından

farklı davranılmaya başlanmaktadır. Erkek çocuklarla daha saldırgan biçimde oynarken özellikle babalar kız çocuklarını "kucaklamak" ile yetinirler: "Hem pisiko analitik klinik raporları hem de sosyal pisikolojik araştırmalar babaların annelerden daha bilinçli biçimde çocuklarını toplumsal cinsiyet rolleri doğrultusunda tipledikleri ve kız çocuklarındaki kadınsı heteroseksüel davranışları özendirdiklerini ortaya koymaktadır." (Chodorow, 1978, sf. 118) Evde bir baba olmasa bile çocuklar küçük yaşta kitaplar, oyuncaklar medya ve eğitim sistemi yoluyla toplumsal cinsiyet tipleriyle karşılaşmaktadırlar. Anne kız ve erkek çocuklarını ayırmasa da akrabalar, dostlar ve komşular ayrım yapmaktadır. Çocuğun cinsiyetine verilen önem doğumdan sonra ilk olarak cinsiyetinin sorulması gerçeğiyle ortaya çıkmaktadır. Annenin ve çocuğun sağlığı ile ilgil sorular herzaman daha sonra gelir. Bebeğin cinsiyetine bu doğrudan ilginin bebeğin toplumdaki yerinin ne olacağına ona nasıl davranılacağına duyulan kaygıyı yansıtmaktadır. Cinsiyet insanların kategorize edilmesinin ve onlara karşı tavırlarının belirlenmesinin temel yolu olmaya devam etmektedir.

Kadın ve erkeklerin neden çocuk istedikleri veya neden kız veya erkek çocukları tercih ettikleri konusunu açıklığa kavuşturmaya çalışırken birkaç karmaşık etken göz önüne alınmalıdır. Çocuk sahibi olmak istemenin doğal olduğunu veya evliliğin hatta cinsel ilişkinin sonucu ya da nedeni olduğunu varsayamayız. Çocuk sahibi olmak aile ile ilgili kültürel değerler ile o kadar yakından ilişkilidir ki sanki yalnız çocuk sahibi olunca aile kurulabilirmiş gibi akraba ve dostlar çocuksuz çiftlere "ne zaman bir aile kurmayı düşünüyorsunuz" diye sormaktadırlar. Mülk ve kişilik mirası, ekonomik ve siyasal dürtüler statü tutkusu, yanlızlık korkusu, sevgi ihtiyacı ve "normal" kabul edilme isteği gibi patriarkal değerlerin hepsi insanların çocuk sahibi olma isteklerine etki ederler.

Çağdaş toplumda bir çok insanın az sayıda ya da hiç çocuğu olmaması bir veya iki çocuk sahibi olanlara daha çok sorumluluk yüklenmesine neden olmuştur. Çocuklara eğitim, istek, duygusal talep ve korku çerçevesinde daha çok "yatırım" yapılmaktadır. Eskiden büyük ailelerde değişik çocuklar ebeveynlerinin değişik beklenti ve ihtiyaçlarını karşılarken -örneğin biri varis ve temel ekonomik kaynak olma görevini üstlenirken başka bir çocuk "bakıcılık" sorumluluğunu üzerine alabilir. Biri ebeveynlerinden bir tanesiyle yakın bir duygusal bağ kurarken diğerleri ev işi sorumluluklarını payaşabilir- şimdi bu talepler bir ya da iki çocuğun üzerine yüklenmektedir. Bir çocuk hem varis

hem bakıcı hem de duygusal destek olmak durumunda kalabilir. Patriarkal değerlerin önemi sürerken çocukların ekomik değerinin azalmış olması bu talep ve "ihtiyaçların" daha çok kız çocuk ve gelinlere yöneltilmesine sebep olmaktadır. Aile çerçevesinde (bağımsızlık çerçevesinde değil) kız çocuklarından hayatları boyunca daha çok şey beklenmektedir. Bu bir çok kadının ebeveynlerinin onlara yüklediği ağır duygusal taleplerden kurtulmak için daha bağımsız olacaklarını düşündükleri kendi ailelerini kurmaya yönelmiş olabilir? Böylelikle aynı talep sorun kısır döngüsünü kurmuş olurlar.

NEDEN KADINLARIN İŞİ HİÇ BİTMEZ?

Gün doğumundan gün batımına kadar çalışan çiftçinin ekonomiyle karısı ve kızlarından daha doğrudan bir ilişkisi vardır. Erkeğin açıkça tanımlanmış bir işi varken kadınların çoğunlukla iki işi vardır. Çağdaş toplumda "iş" kelimesi ücretli işle özdeş hale gelmiştir, yine de toplumda yapıla gelen işlerin çoğu ücretsizdir. Çocuk bakımı, temizlik, alışveriş, yemek yapma, çamaşır, hasta ve yaşlılara bakma, evi çekip çevirme işlerinin hepsi çok zaman ve gayret gerektiren uğraşlardır ve bu yüzden bir iş oluştururlar. Yine de bunlar toplumun çoğu üyesi ve hatta bizzat bu işleri yapanlar tarafından bile böyle algılanmaz. Tam gün bir ev kadınına çalışıp çalışmadığı sorulduğunda 12 ya da 15 saat ev işi yapıyor olsa bile genelde olumsuz bir cevap alınır. Ancak tam gün çalışan ev kadınları da tipik kadınlar değildir, geçmişte olduğu gibi günümüzde de birçok kadın ücretli işin yanında evde ücretsiz işleri de yapmaktadır.

Son on yıldır ev işinin kapitalist ekonomiyle bağıntısı konusundaki çelişkili görüşler ileri sürülmüştür. Özellikle Marksistler ev işini genel Marksist teori çerçevesinde açıklamanın yollarını aramışlardır. Wally Seccumbe evişinin sermayeyle doğrudan ilişkisi olmasa da ve böylece artı değer üretmese de yine de işgücü arzı üretmek şimdiki ve gelecekteki erkek ücretliler ve hizmet etmek yoluyla değer yarattığı tezini ileri sürmektedir. "Hizmet edilen" işgücü, işgücü piyasasında ücretle değiştirilir. Böylelikle eviçi emeği, işgücü üretmek yoluyla artı değere dolaylı olarak katkıda bulunur. (Coulson etal. 1980)

Ancak evişinin ürünleri değişebilir değer değil kullanılır değerdir, ev işinin hizmet ve ürünleri hanehalkının tüketimi içindir. Seccombe'nin teorisi kadının ekonomi ile çifte ilişkisini açıklamaz. Çoğunluğun hem ücretli işçi hem de domestik işçi olarak çalıştığı gerçeğini, model aynı zamanda herkesin çekirdek aile tipi hanehalkı içinde yaşa-

dığını varsayar ki bunun doğru olmadığını gördük. Aynı zamanda evişi ve çocuk bakımının asla piyasaya girmeyen özel ve ücretsiz işler olduğunu varsayar. Buna da karşı çıkılabilir. Dahası evişinin doğası ve içeriği zaman içinde değişmiştir ve toplumun değişik katmanlarında farklılık gösterir.

Ortaçağda ve birçokları için modern dönemin ortalarına kadar üretim ve tüketim ayrılmaz biçimde bağıntılıydı. Kadınlar şimdiki gibi ücret almadan çocuk yetiştirir, yemek pişirir ve çamaşır yıkardı. Ama aynı zamanda fırıncılık yapar, içki yapar, kümes hayvanlarına bakar, çeşitli zanaatlarda uğraşır, süt ürünleri üretir, yün eğirir ve örgü örerlerdi. Bütün bu işler hanehalkının yaşamı için bir gerekliliktir. Eğer herhangi bir artık varsa pazarda satılabilirdi ama genelde ailedeki tüm bireylerin kullanımı ve tüketimi için üretilirlerdi. Erkeklerin tarladaki, zanaattaki, balıkçılık ve benzer işlerinin çoğu da hemen tüketilmeye yönelikti. Kadınlarda tarlada ve zanaatte çalışıyordu ama erkekler asla çocuk bakımı ve yemek yapımı işlerini üzerlerine almazlardı. Eğer eş ölürse kız çocuk ya da abla bunu üstlenirse ya da giderse kadının birlikte oturduğu çocuklarıyla birlikte kocasının işlerini üstlenirdi. Cinsel işbölümü bölgeler ve aileler arasında değişkenlik gösteriyordu ama varolduğu su götürmez bir gerçekti ve bunun en önemli yönü kadınların -eş olması zorunlu değil- çocuk bakımı ve yiyecek hazırlanması sorumluluğunu yüklenmeleridir.

Köylü kadınlar köylü erkeklerin mülkiyet veya hukuki haklarına sahip değildiler. Ancak ekonomik olarak yaptıkları iş çok gerekliydi. Hepsi ev kadını değildi, aileler şimdikinden daha büyüktü ve bazı zamanlar evlenmemiş ya da dul ablaları, kız çocukları ve kadın-erkek hizmetkarları da kapsardı. Hanehalkının görece büyüklüğü ve kaynakları- işgücü kapasitesi, toprak, oturanların yaş yapısı- hangi işi yaptığını belirlerdi. Büyük kız ya da kızkardeş yemek yapma ve küçük çocuklara bakma işini üstlenirken diğer kadınlar süt ürünleri yapımı, yün eğirme, madencilik ya da tarlada çalışma işlerini bölüşebilirlerdi. Bazıları başka evlerde yaşamaya, çalışmaya gidebilirlerdi. Bizim düşündüğümüz anlamda ev işi yemek hazırlığı hariç minimum düzeydeydi. Ev genellikle kaba ve kalabalıktı ve mobilyalar seyrekti. Temizlik standartlarımızdan daha düşüktü, toprak taban temizlik gerektirmezdi, tüm hanehalkı bir ya da iki yatakta hatta yerde samanların üstünde yatarlardı. Tüm evde sadece bir ya da iki oda olurdu, yünlü giysiler çok ender ya da hiç temizlenmezdi, yiyecek kapları çok azdı ve 2 ya da 3 yaşından itibaren çocuklar genel hanehalkına dahil edilir ve tarlada ça-

lışır artık gözetime ihtiyaç duymazlardı. Becerebilen herkes bir şekilde üretime katılırdı. Üretilenler genellikle hemen tüketilerek kullanım değerine sahipti. Yine de aynı zamanda derebeyine toprak kullanımı ve koruması için yapılan ödemeler -işgücü veya mal biçimindeyoluyla takas değeri de üretirdi. Catherine Hall'un belirttiği gibi köylü kadınlar erkeklerle eşit şekilde sömürülmeye açıktı. (1980, sf. 46).

Aristokrasi için olduğu kadar olmasa da evlilik köylüler içinde önemli ekonomik bir iştir. Bir kadının hanehalkına katacağı beceri ve çeyiz çok önemlidir, benzer biçimde erkeğin toprak üzerinde daha çok hak sahibi olması hayati öneme sahiptir. Yine de tüm aileler evli bir çifti içermez. Sık sık kız ve erkek kardeşler birarada yaşayarak evi ve toprakları birlikte yönetirdi. Bu dönemde birçok kadın ve erkek hiç evlenmezdi tek başına yaşamak neredeyse imkansız olmasına rağmen evlenmeden ekonomik olarak hayatta kalabilmenin yolları vardı. Orta çağda bekar kalmak günümüzdeki gibi patolojik bir kişilik bozukluğu olarak değil bir fazilet olarak görülürdü.

Aristokrasinin yaşamı köylü yaşamından görülür biçimde farklıydı. Toprağın çok önemli olduğu feodal ekonomide aristokrat eşler ve kadınlar hemen hiçbir zaman toprak sahibi olamaz ve onu kontrol edemezdi. Kadınlar politik birleşmeler ve evlilik yoluyla servet sahibi olma konularında çok önemliydiler ama evlilik çoğunlukla iki ebeveyn grubu arasındaki bir anlaşmaydı. Feodal malikanelerin çoğu çiftlik evinin aksine erkek egemen kurumlardı. Lord eşi ve çocukları erkek vasallar, uşaklar, nedimler, danışmanlar, askerlerden oluşan büyük heyette küçük ama önemli bir gruptu. Bu erkeklerin çoğu tek olurdu ve eğer evliyseler eşleri malikanenin dışında yaşardı. Malikanenin hanımı malikanenin idaresinde, çocukların eğitiminde ve benzer işlerde önemli role sahipti ama malikanenin dışındaki siyasi ve ekonomik dünyadan dışlanırdı.

Kadın kocası yokken malikanenin tüm yönetimini üstlense de savaş tamamen bir erkek fenomeniydi. Paston Mektupları bize erkekler sık sık Londra'ya ya da yurtdışına gittiklerinde kadınların çok nadir olarak dışarı çıktıklarını göstermektedir. Aristokrat kadınlar denetleme görevleri dışında eğirme ve dokumayla da uğraşırlardı ama asıl değerleri evlilk kontratının bir parçası olarak siyasi ve ekonomik birleşmeleri sağlamakta yatıyordu. Patriarkal ideolojide ve Yahudi Hıristiyan teolojideki birçok fikir feodal Aristokrasinin aile ilişkilerinde bir araya gelmişti.

15. yüzyıldan başlayarak ücretli işçiliğin yavaş yavaş artması ev

rutinini ve insanların yaptığı işleri aniden değiştirmemiştir. Toprak sahiplerine mal olarak değil nakit olarak ödeme yapma alışkanlığını arttırmıştır, tarım ve giysi yapımından elde edilen fazlalıkların pazarda nakit karşılığı satılması da artmıştır. Yine de iş kalıpları ve iş bölümü aynı kalmıştır, iş ev içinde ve çevresinde kadın, erkek ve çocukların hepsinin üretimin çeşitli yönlerine katılmasıyla yapılıyordu. Aileler hem kulanım hem de takas değeri üretiyordu. Ancak yavaş yavaş toprağın tek elde toplanması ve istimlak edilmesi git gide daha çok aileyi yalnız ücretli işgücüne bağımlı bırakmıştır.

Bu durumun meydana geldiği yerlerde -ve bu bölgeye göre çok değişiyordu- takas değerinin üretimine daha çok dayanmak zorunda kalınıyordu ve daha çok ev ürünü nakitle değiştiriliyordu. Topraktan ayrılmak ücretli işçilerin bir zamanlar kendi evlerinde üretirken malları piyasadan satın almak zorunda bıraktı. Bu durum kapitalist teşebbüslerin piyasaya mal üretmesini hızlandırdı. Özellikle 17.yüzyılla bilikte bir zamanlar evde kadınların yaptığı mal ve servislerin üretiminde dikkate değer bir artış, profesyonelleşme ve merkezileşme meydana gelmiştir.

Ücretlerin düşük olması ailedeki tüm yetişkin ve çocukların ücretli işçilik yapmasını gerekli kılıyordu. Buna tabii kadınlarda dahildi. Ücret karşılığı yapabilecekleri işler artan biçimde uzmanlaştı, tüm hanehalkı dokuma eğirme ya da tarım işiyle uğraşır hale geldi. Ama bu bira yapımı ya da mum yapımı gibi diğer işlere daha az zaman ayırılabileceği anlamına geliyordu. Bu tür malların üretiminin kapitalistlerin eline geçmesi kapitalist atılımcıların servetinin aniden artmasına ve ücretli işçilerin her zamankinden daha çok kendi işgücü kapasitelerine bağımlı olmalarına neden oldu. Ancak yemek hazırlamak ve çocuk bakmak gibi işler genellikle ücret ödenmeyen evişleri olarak kaldı. Uzun süredir kadın işleri olarak tanımlandıklarından bu işleri kadınlar yapmayı sürdürdü ve böylece ücretli işler için harcayabilecekleri saatleri azaltıldı.

Bazı durumlarda bu işler nakit veya hizmet karşılığı başkalarınca üstlenilirdi. Bir büyük anne ya da evlenmemiş bir kızkardeş yatacak ve yiyecek karşılığı evişlerini üstlenirlerdi. Komşular aileler arasında evişini ve çocuk bakımını paylaşırlardı. Bu uygulama yoksul topluluklarda yüzyıllardır böyle süregelmiştir ve hala 20. yüzyılda da görülebilir. Fırıncılar çok küçük bir ücret karşılığı insanların yemeğini pişirirdi. Geçen yüzyılın sonunda Doven tekstil kasabasında büyüyen bir adamın sözlerine bakalım: "O sıralarda akşam yemeği diye bir zaman

yoktu. Yemekleri fırından alırdık. Onlar pişişirdi yani. Sonra eve giderken uğrar onları alırdınız eve götürürdünüz. Bir peni ücret öderdiniz. Yemek için bir peni"[1].

Ev işinin bir piyasa değeri vardı -ve vardır- modern toplumda birçok kadın kendileri işteyken küçük çocuklarına bakmaları için çocuk bakıcısı tutar. Hafta içinde "take away" yemekler aile dietinin temelini oluşturur. Daha zengin kadınlar evlerini temizlemek ve çamaşırlarını yıkatmak için başka kadınlara (daha az zengin) para verir. Daha az parası olan kadınlar aynı işleri kendileri için yapsınlar diye bir anneyi ya da yakındaki bir komşuyu ayarlarlar. Çoğu ev işini piyasadan geçmese de geçebilir bazen geçiyordu. Evişinin piyasasının gayri resmi ve kadınlara özgü bir piyasa olduğu söylenebilir. Aynı zamanda bireyler arasında olduğu kadar aileler arasında işleyen bir piyasadır. Ev işleri ideolojik olarak kadının işi ve kadının evlilik kontratına eklenmiş bir görevi olarak görüldüğünden takas değeri olduğu ya da organize iş dünyasında gerçek bir yeri olduğu düşünülmez.

Evişi alanı patriarkal nosyonlarda kadınlık eşlik ve bağımlılıkla o kadar içiçe geçmiştir ki, çok az kişi bu tür işlerin bir takas değeri olduğunu algılayabilir. Zenginler çocuklarına bakmak için dadılara ve evişlerini yaptırmak için aşçı ve hizmetçilere iş verirler, bu bir takastır ve nakit muamelesi içerir. Hangi sınıftan olursa olsun, bir erkek bu işleri yapacak kadından mahrum kalırsa hemen bir ev bakıcısı tutar (eğer buna parası yetiyorsa) ya da bir kızkardeşten kız çocuktan, anneden bunları onun için yapmasını talep eder. Kocasız kadınların çocukları olsun olmasın, ücretli işçilik yapsın yapmasın böyle bir yardıma ihtiyaç duyacakları düşünülemez. Çünkü kadınlar, tanım gereği koşulları ne olursa olsun bu işlerden sorumludurlar.

Patriarka kapitalizm doğmadan önce yeşermiştir ve kapitalizm geliştikçe güçlenmesini sürdürmüştür. Bazı bakımlardan kapitalizm patriarkanın bazı öğretilerini güçlendirmiş ve arttırmıştır. Ücretli işçiliğin gelişimi kapitalin konsolidasyonuyla işçilerin çalışma süreci, hızı, kalite ve miktarı üzerindeki denetimlerini kaybettiler. Bu ailenin sadece ücretlere bağımlılığı ne kadar artarsa işgücü ve ürünlerini alan kapasitelerin hadleri de o kadar artıyordu. Bu güçlerle mücadele etmek için işçiler haksız sömürü olarak gördüklerine karşı kendilerini ve mesleklerini organize etmeye çalıştılar.

Tüm mesleklerin temeli hanehalkı ve hanehalkının işgücü olmasına rağmen ailelerin reisi olarak erkekler uzun süredir kadınlardan da-

1. Essex Sözlü Tarih Arşivi'ndeki bir röportaj

ha fazla statü ve yasal hakka sahip sayılıyordu. Sonuç olarak işçiler organize olmaya çalışınca bu organizasyonlar da erkekler tarafından oluşturuldu. Loncalar, dernekler ve sonra sendikalar erkek egemenliğinin çok fazla görüldüğü, erkeklere özel organizasyonlardır. Eşler ve kızlar iş sürecinde her zaman değeri ölçülemez asistanlardı. Ama işte yalnız böyle görülürlerdi -asistanlar bu varsayım ücret sisteminin entegre bir parçası haline geldi. Bağımlı olan ya da olması gereken asistanlara daha az ücret ödenir. Bu kapitalistler için bulunmaz bir nimetti. Ama aynı zamanda erkek işçiler için bir tehdit oluşturuyordu.

Eşlerinin ve kızlarının ucuz işgücü daha yüksek ücret talep etme şanslarını azaltıyordu.

Önce kalfa sonra usta statüsü kazandıran eski çıraklık sistemi 17. .yüzyıldan itibaren kapitalizmin gelişimiyle tehdit altında kalmıştır. Alice Clark'ın belirttiği gibi:

> "Aile sanayisi düzeninde her ustanın eşi locaya girme ve işini paylaşma hakkına sahipti. Ama zanaatler kapitalize olunca kalfalar asla usta olamadılar ve şirketlerin bir kenarına itildiler. Çıraklar ustalarına karşı pozisyonlarını korumak için çırak sayısını kısıtlamaya çalışmışlar ve organizasyonlar kurmuşlardır. Çıraklar ustalarının denetiminde çalıştıklarından eşleri işlerini paylaşamaz hale geldi ve çıraklık bir ticarete girmenin tek yolu haline geldi". (Clark, 1968 sf. 10)

Bu durumun gerçekleştiği yerlerde kadınlar beceri kazanma ve bu becerilerini aile atölyelerinde uygulama olanağını kaybettiler. Eğer çalışmak zorundaysalar -çoğunluğun olduğu gibi- hiçbir eğitim gerektirmeyen vasıfsız işlerde çalışmaya zorlandılar.

Bu değişiklikler düzenli biçimde gelişmemiştir. Bazı mesleklerde ve bölgelerde 16.yüzyıl gibi erken bir tarihte başlarken bazılarında 19.yüzyıl'ın ikinci yarısına hatta daha sonraya kadar görülmedi. Günümüzde bile küçük manav dükkanları ve Çin lokantaları gibi aile emeği kullanılarak yürütülen küçük iş ve atölyeler vardır. Bu değişiklikler oluştuğunda erkekler kendi konum ve becerilerini korumak için organize oldular, bu genellikle kadın ve çocukları -ucuz iş gücü- zanaatlerinden dışlamaya çalışmak anlamına geliyordu.

Bazı meslekleri hala aile emeğine dayandığı için bu çabaları her zaman başarılı olamıyordu. Ivy Pinchbek (1981 sf. 276) bunun 18. yüzyıldan beri kadınların çalıştığı eğe-kesim sanayisinde nasıl gerçek-

leştiğini anlatıyor.

> 1847'de bu meslekteki 200 kadın ve kızı işten çıkarmaya çalıştılar. Eğe-demircileri birliği dul ve yetimlerin çalışmasını kısıtlayan yeni kurallar getirdi. Ayrıca karısı veya kızının çalışmasına izin veya herhangi bir kadına alet veren üyelere 3 pound para cezası koydular. Ancak bu yeni yönetmelikleri uygulamaya koymak mümkün olmadı çünkü çalışan kadınların dörtte üçü ege-demircilerinin eş ve çocuklarıydı. Sonuç olarak kadınların sınırlı bazı iş kollarında çalışmasına karar verildi. Sonraları zaanatlar kapitalist güçlerle, ucuz emek ve vasıfsızlaşmanın tehditleriyle mücadele etmek için ya kendi zanaatlarında kadınların çalışmasını yasaklamışlar ya da kadınları zanat içindeki belli işlerde çalışmaya zorlamışlardır ve böylece bunlar daha vasıfsız işler olarak tanımlanmıştır.[2]

İşçi kadınlar da bazen kendi birliklerini ve sendikalarını kurmaya çalıştılar. 1799 ve 1824 yılları arasında sendikaları yasaklayan Birlikler Kanunu yürürlükteyken kadın ve erkekler hem ilkel sigorta ajantaları hem de bir çeşit gayri resmi sendika olan "Dostluk Toplulukları" kurdular. ABD'deki New England tekstil kasabasında. Kadınlar kendi işçi birliklerini kurmuşlardır ancak Bagley'in Lowell Kadın Reform Birliği örneğinde olduğu gibi bu çabalar genelde yöresel ya da bölgesel düzeyde kalmıştır ve çok azı uzun zaman sürdürülebilmiştir. (Baxandall, 1976 sf 259). Kadın örgütlenmeleri kaynak darlığı -düşük ücretlerin sonucu- erkeklerin düşmanlıkları ve en çok kadınların eviçi yükümlülükleri yüzünden örgütlenmeye zaman ayıramamaları sonucu zayıflamıştır. Yine kadınların grev yaptığı olmuştur örneğin 1832'de Peep Green Yorkshide'da 1500 kadın kart satıcısı erkeklerle eşit ücret için greve gitmiştir. (Mackie ve Pattollo, 1977 sf. 163)

1874'de Emma Paterson daha sonraları Kadın Sendikaları Birliğine dönüşen Kadın Koruma ve Tedbir Birliğini kurmuştur.

Bu sırada erkek sendikaları tanım gereği kadının emek ordusuna katılmaması gerektiğini öne süren "aile ücreti" için baskı yapıyorlardı. Bu yüzden çalışan kadınlar sık sık işçi sınıfı erkeklerinin düşmanca tavırlarıyla karşılaşıyorlardı. 1877'de TUC şu açıklamayı yaptı: Şartları belirlemek erkek ve kocaların görevidir. Eşleri yaşam kavgasına atılıp büyük ve güçlü erkek dünyasıyla rekabet etmeye çalışacaklarına

2. Bu konunun gazete sanayisi boyutu konusunda bilgi için bakınız C. Cockburn (1983) "Erkek kardeşler" Pluto Press, Londra.

onlara uygun olanı yapıp evde oturmalıdırlar (a.g.y. sf 163) 19.yüzyıl boyunca kadınların fiilen sendikaların dışına itilmesi işçi sınıfı içerisindeki kadın erkek eşitsizliğini güçlendirdi.

Ancak 19.yüzyıl sonunda Britanya'da sanayi kesiminde -zanaat yerine ünlü 1889 kibritçi kızlar greviyle alevlenen yeni bir sendikalaşma akımına şahit oldu. Bu sendikalarda kadınlarla erkekler eşit haklara sahipti. 4 yıl süren I. Dünya Savaşı sırasında Britanya sendikalarındaki kadın üye sayısı üç katına çıktı. (a.g.e. sf. 163) Diğer yandan ABD'de sanayi sendikaları 1930'lara kadar kurulamadı ve kadınların üye sayısını arttırmakla birlikte hem kadınların sendikalara katılımı hem de genelde Amerikan işçi hareketi zayıf ve bölünmüş olarak kaldı.

Patriarkal ideoloji erkeklerin kadınların çalışmasına karşı tavırlarını etkilemiştir ve kadınların kendi yaptıklarını daha değersiz görmelerine neden olmuştur. Bu durumda mekanize ve polarize olan ilk sanayilerin kadın egemenliğindeki sanayiler ve özellikle tekstil sanayi olması tesadüf değildir. Tabii bir kapitalist işçilerine ne kadar az ücret ödeyebilirse karı o kadar artar. Uzun zamandan beri erkeklerden daha az para alan kadın ve çocuklar da bu yüzden ideal bir kâr kaynağıdır. Kapitalistler kırsal kesimde değirmenler kurarak loncaların şehirlerde çıraklık ve ucuz emeği kısıtlama uygulamalarının önüne geçmişlerdir. Böylece loncaların gücünü azaltmış ve sonunda onları yoketmişlerdir. Hem Britanya'da hem de ABD'deki ilk endüstriyel proleterya kadınlardan oluşuyordu. ABD'deki ilk değirmenleri anlattığı yazısında Keszsler - Harrisin'in belirttiği gibi: Yeni ortaya çıkmaya başlayan sanayiciler çocuk ve kadınlara iş vermenin avantajlarını çabuk keşfettiler (özellikle toprakla bağı olmayan bir minimum masrafla elde edilebilecek-) En bağımlı emek nüfusunu oluşturan dullar özellikle tercih ediliyordu. (1982, sf. 23)

Kadınlara tanınmayan toplumsal devingenlik imkanları erkeklerin kendileri için mobilite sağlamalarının yollarından biriydi. Bir kadının yaşam standartlarını korumasının veya yükseltmesinin tek yolunun iyi bir evlilik yapmak olduğu varsayılıyordu. Bu varsayım günümüzde de büyük ölçüde geçerlidir. Ve işverenlerin kadınlara terfi ve mobilite şansı tanımamalarının temel nedenidir. Aynı zamanda oğullarına daha iyi eğitim olanakları tanıyan ve meslekte ilerlemeye teşvik eden ebeveynlerinde yaygın varsayımları budur. Bir kadın evlenmemişse, işsiz kocasını ya da bağımlı çocuklarını geçindirmek için çalışmak zorundaysa, ayrılmış, boşanmış ya da dulsa birkaç istisna dışında hala eko-

nominin en güvensiz, organize olmamış ve en az ücret ödenen sektörlerinde çalışmak zorundadır. Buna ek olarak evde ücretsiz işçiliği yapmakla yükümlüdür.

Ev işi emeğinin talepleri değişkendir -Maden bölgelerinde işten sonra evde erkek madencilerin çamaşırları yıkamak gibi güç bir iş zaten ağır olan çocuk bakımı, yemek hazırlama ve temizliğin üstüne eklenirdi. (Bu genellikle uzak bir yerden büyük miktarda su taşımak ve ısıtmak anlamına geliyordu.) Ailenin büyüklüğü de evişi emeğini etkiler. Büyük aileler daha büyük bir potansiyel gelir ve eviçi emeği için daha büyük bir havuz oluşturmasına rağmen yemek yapmak, çamaşır ve çocuk bakımı bağlamında da daha çok iş yaratırdı. Birçok 19. yüzyıl işçi sınıfı ailesinde kız çocuklar 8 yaşından itibaren tam gün ev içinde çalışır ve böylelikle ailenin yapısı koşullarına bağlı olarak ya annelerine ücretli iş için zaman yaratır ya da onların ev işi emeğini hafifletirlerdi. Eğer yakın yaşta birkaç kız çocuğu varsa diğerleri emek ordusuna katılırken bu evde tutulurdu. Birçok abisi olan bir kız ailesi emek piyasasına girerken evde tutulabilir- bazen evde elbise dikmek gibi part time işler yaparak- ve evişi sorumluluklarına yardım ederler ya da hepsini üstlenirdi.

Ailenin durumu iyileştikçe daha çok evişi yapmak gerekirdi. Belirsiz ama hayati saygıdeğerlik kavramını kanıtlamaya yönelik davranış kalıplarında sosyal sınıf ile temizliğin özdeşliği kadınlıkla temizliğin özdeşliğinden daha önemliydi. (Davidoff 1976). Günümüzde ve geçmişteki aileler standartlarını, statülerini ve sınıfsal durumlarını yaşadıkları yerle buranın temizlik derecesiyle ve bakımıyla tanımlamışlardır. Aile üyeleri de benzer biçimde dış görünüşleri, giyiniş biçimleri ve temizlikleriyle değerlendirilirler. Evin büyümesi ve mobilyaların artması daha çok ev işi yaratır. Her zaman olduğu gibi ev işi kadınlara özel bir iş olarak tanımlandığı için daha yüksek statü ve sınıf kadınının ücretli işlere girme gerekliliğini azaltırken ücretsiz ev işini de arttırmaktadır.

Orta sınıfın serveti ve gücü büyüdükçe evleri daha özenli, büyük, daha iyi döşenmiş ve yaş, cins ve sınıfa göre dikkatle ayrılmış bir biçim alıyordu. Çocuk odaları evin merkezinden uzaklaştırılır, hizmetkarların bölümleri ve bazen ayrı giriş ve merdivenleri, kız ve erkek çocukların, kadın ve erkeklerin ayrı uyuma bölümleri olurdu. Vasıflı işçi sınıfı erkekleri aile ücreti almaya başladıklarında eş ve çocuklarını bağımlı tutmaktan büyük gurur duyarlar ve bu sayede statü kazanırlardı. Daha "saygı değer" mahallelerde yaşamaya çalışır ve eşlerini

bozulmaz bir düzenle bakacağı daha geniş evler tutmaya büyük özen gösterirlerdi. Tertemiz döşenmiş ve parlatılmış bir salon sahibi olmak -çok az kullanılsa bile- saygınlığın sembolüydü. Evde hiçkimse çalmasa da piyano almak da böyle bir semboldü. Fakir kesimlerde statü ve saygınlık evin perdeleri olup olmadığına evin önünün hergün süpürülüp süpürülmediğine ve çocukların ayakkabı giyip giymediğine göre ölçülürdü. Bu yüzden değişik kesimlerin sınıf, statü ve saygınlık bağlamında kendilerini tanımlamaları yaşadıkları evlere, bakımına ve içinde yaşama biçimlerine bağlıydı.

Refahın artması yapılan evişinin miktarı ve çeşidi üstünde doğrudan sonuçlar doğurur. 20.yüzyıl ev aletlerinde -kendileri de statü sembolü olan- meydana gelen devrim evişi yükünü hafifletici aletler olarak sunulmuştur. Birçoğunun aslında ağırlaştırdığı iddia edilebilir. Elektrik süpürgesiyle özgür kılındığı iddia edilen yerleri temizleme işi haftada bir yapılan bir işten günde bir hatta iki kere yapılan bir işe dönüşmüştür. Yeşeren reklam sanayi ile desteklenen tüketici sanayisi bu yüzyılın başında tüketici malları piyasasında evin potansiyelini fark etmiş ve iki sanayi sürekli temiz ev düşünce ve idealini ve bunu gerçekleştirmenin yolu olarak daha çok ev aleti almak gerektiği fikrini beslemişlerdir.

Durum ironiktir çünkü yaşam standartlarını yükseltmek isteyen ve bu baskı altında kalan insan sayısı arttıkça daha çok aile birden fazla gelir sahibine ihtiyaç duymaya başlamıştır. Kocasının yanı sıra eşi de çalışırsa yeni bir araba, bulaşık makinesi ya da kurutma makinesi rüyasının gerçekleşme olasılığı artar. Ancak sonunda gelir sahibi eşin de evi sürekli düzenli tutacak zamanı azalır. İşinin ve evkadını, anneliğin talepleri arasında bölünmüş anne için ev işini hafifletecek yeni bir makine dayanılmaz çekiciliktedir. Bu durum kapitalist ekonomi için avantajlıdır. Bir yandan tüketici sanayini körüklerken diğer yandan ucuz emek havuzu yaratmaktadır- tam gün ya da yarım gün hemen her işi yapmaya hazır kadınlar. Dahası zamanlarının kısıtlı olması organize olup daha iyi koşul ve ücretler için baskı yapmalarını engeller.

Birçok kadın ailedeki tek gelir kaynağıdır ya da kocalarının düşük/düzensiz gelirini desteklemek için çalışmak zorundadır. Böyle aileler için bulaşık makinesi sürekli ve hiçbir zaman gerçekleşmeyen bir rüyadır.. Aslında bu durumda olan kadınlar emek ordusunun büyük bir kısmını oluşturur. Hilary Land (1976, sf 119) 1971'de emeklilik yaşının altındaki 2 milyona yakın kadının ailelerinin başlıca gelir kaynağı olduğunu ortaya koyar ve 1970 dec DHSS babanın tüm gün çalıştığı

iki ebeveynli fakir ailelerin eğer babanın geliri kadınınkiyle desteklenmese 3 katına çıkacağı belirlenmiştir. Genel olarak bu durumdaki kadınlar emek piyasasındaki en kötü işte çalışır ve en ağır evişi yükünü omuzlar.

19.yüzyılda domestik mutluluk müjdesini, kutsal aileyi ve kadının yerinin ev olduğunu, temizlik , hijyenite ve dikkatli çocuk bakımının önemini şiddetle vaaz eden yeni orta sınıfın kendi ev işi yükünün çoğunu işçi sınıfı hizmetkarlarının omuzlarına yüklenmiş olması ironiktir. Kadınlıkları aile ve evlerinin koruyucusu olmaya ve doğa gereği anneye yakışır davranmaya bağlı olan orta sınıf "ev melekleri" en ağır ve sıkıcı ev işlerini başkalarına yüklemenin ahlaki yönünü sorgulamadılar. İşleri temel olarak -kocalarının görece zenginliğine bağlı- evi, çocukları ve hizmetkarları desteklemekti.

Bu yüzden daha zengin orta sınıf kadınlarının arkadaş ve akrabalarına gidecek hatırı sayılır boş zamanları oluyordu -ancak bu tamamen iş- dışı uğraşlar değildir, bu ziyaretleri amacı kocaları için yararlı iş ilişkileri kurmak ve çocukları için avantajlı evlilikler yaratmaktı. Bir çoğu aynı zamanda hayır, din ve eğitim işleriyle de uğraşırdı. Bunlar "özel" uğraşlar değil gönüllü ve ücretsiz işlerdi. Bu sebeple çoğu zaman iş ve evlilik birliğini sağlama da dolaylı önemine rağmen "iş" olarak görülmezdi.

Birçok orta sınıf kadını bu yolla önemli şebekeler kurup baskı grupları biçiminde organize olabilmekteydi. Kampanyaları değişkendi ve fabrikalarda çalışan işçi sınıfı kadın ve kızlarıyla ilgili koruyucu yasalarının arttırılması ve dini eğitimin düzeltilmesinden doğum kontrolü, oy hakkı ve kadınlara daha iyi eğitim imkanları sağlanması gibi daha tartışmalı konulara kadar uzanıyordu. Bu tür kampanyalara katılabilmeleri genellikle kampanyasını yaptıkları kişilerin -kadın hizmetkarların- zararına gerçekleşiyordu. Böylece orta sınıfın daha yüksek bir yaşam standartına kavuşmasını sağlayan kapital, emek piyasasında işçi sınıfı erkek kadın ve çocuklarının sömürülmesiyle elde ediliyor ve yaşam standartının korunması da hizmetkar olarak çalışan işçi-sınıfı kız ve kadınlarının benzer biçimde sömürülmesiyle sağlanıyordu.

19. yüzyıl sonunda okur yazarlığın ve zorunlu eğitimin artması büro işleri sektörünün gelişmesi ve savaş arası dönem ve sonrasında hafif sanayinin büyümesi daha az işçi sınıfı kadınının hizmetkar olarak çalışmayı seçmesi ya da zorunlu olması anlamına geliyordu. Bu yüzyılda ama özelikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra yatılı hizmetkarları oranı önemli ölçüde de düştü. Bu bazı orta sınıf kadınları için özellik-

le de kendileri de işçi sınıfından kız kardeşlerinin uzun zamandan beri bildiği çifte yükü taşımaya başladıklarından siyasi aktiviteler için gerekli zamanı ciddi biçimde azalması anlamına geliyordu.

Herşeye rağmen orta sınıf kadınının eğitiminin ve iş olanakları işçi sınıfı kadınından fazla olduğu ve kocalarının geliri de daha yüksek olduğundan orta sınıflar işçi sınıflarından daha çok hizmet, boş zaman ve rahatlık satın alabilmişlerdir. Birçoğu günlük bazda yardımcı tutabilir, daha çok ev aleti alabilirler ve çocukları yatılı okula yollayarak ev işini hafifletirler. Orta sınıf kadınlarının ev işi ve çocuk bakımı için kocalarından yardım talebiyle baskı yapmalarının bu hizmetkarların azalmasıyla aynı zamana düşmesi tesadüf değildir.

Belirgin sınıf farklılıklarına rağmen genelde kadınların boş zamanlarını değerlendirdikleri uğraşlar erkeklerinkinden azdır. Daha çok erkek klüplere gider, kadınlardan daha çok erkek sporla ilgilenir. Bunun başlıca sebebi hem işçi sınıfı hem de orta sınıf kadınının çifte yüküdür. Bir başka neden de yalnız başına çıkan özellikle klüp ve barlara giden kadınların damgalanmasıdır. Çocuklu çiftler için birlikte çıkmak bir bakıcı bulmak ve ona para ödemek anlamına gelir, çoğunlukla koca çıkarken eşin evde kalmasıyla "İktisat" edilmektedir. Buna kadınların boş zamanı değerlendirmeleriyle ilgili bir geleneğin bulunmaması sebep olmaktadır -bingo istisnası hariç-. Uzun süre kadınlar için hobi olarak tanımlanan uğraşların çoğu temelli olmuştur, dikiş , nakış örgü -çoğunun hobi değil iş olduğu iddia edilebilir- piyano çalmak, okumak, yazmak, TV seyretmek -ancak birçok kadının kendileride sürekli nakış ya da örgü yapıyorlarsa TV seyretme hakkını görürler. Erkekler böyle kısıtlamalar hissetmezler.

Yine de Viktorya döneminde işçi sınıfı kadınlarının barlara gitmesi yaygın ve birçoğu içerdi. 19. yüzyılın sonunda Londra'da fakir mahallelerde dikkate değer bir kadın kültürü vardı... Her yaştan kadın 1908 Çocuk Kanununa girmelerini yasaklayana kadar çocuklarını da alarak bara giderdi... Bazı barlar kadınlara özeldi. Londra çamaşırcılık işinde yavaş bir gün olan Pazartesileri çamaşırcı kadınlar barlarda toplanırdı (Ross, 1983, sf. 10 11) Orta sınıf Viktoryan ahlakı saygınlık tanımında içkiyi önemli görürdü sarhoşluk, özellikle de kadınlar için lanetliydi. Yine de evde az miktarda kabul edilir bir davranıştı- Viktoryanların asıl çirkin buldukları şey herkesin ortasında içmekti. Son zamanlarda kadınların barlarda içki içmesi daha kabul edilir olmuştur. Bir erkek ya da en azından bir grup kadınla birlikte olduğu ve asla aşırı içmediği takdirde. Kadınların sadece çeyrek litre bira içebileceklerinde ısrar

ederek yarım litre bira servisi yapmayı reddedenlerle ilgili birçok örnek yazılmıştır.

19.yüzyıl boyunca ota-sınıf domestik ideoloji sonucunda evin özel olduğu ve burada yalnız kan bağı olanların oturabileceği görüşü kuvvetlenmiştir. Ücretli işçiliğin artması ve beraberinde eskiden gençlerin yaygın tecrübesi, olan başka evlerde yaşama ve çalışmanın (işçi sınıfı kızları hariç) azalması erkeğin karısı ve çocuklarına karşı sorumluluğu ile ilgili devlet politikaları gayrimeşruluk yasaları ve daha sonraki ev edinme politikalarınca güçlendirilmiştir. Buna rağmen sadece çekirdek ailenin yaşadığı özel ve bakımlı ev birçok işçi sınıfı için ulaşılmaz olarak kalmıştır. İşçi sınıfı aileleri birden fazla gelir sahibine ihtiyaç duymaya devam etmiştir. İşsizlik ve gizli işsizlik birçok kadının hizmet ve mal değiş tokuşunda da mahalle şebekelerine bağımlı olmaya devam edeceği anlamına geliyordu. Şebekeler sık sık akrabalığı da içeriyordu. Londra'nın birçok bölgelerinde komşuluk ile akrabalık çakışırdı... 1902'deki ölümünden önce bir Mrs. Spooner'in caddede 34 çocuğu ve 42 torunu vardı. (a.g.y. sf 9)

Kadınlar mahalledeki çocukların sorumluluğunu birlikte üstlenirlerdi, birbirlerine borç verirler ve hastalıkta, loğusalıkta birbirlerine yardım ederlerdi. Aynı zamanda aile içinde geliri olanların sadece oda ve yatacak yer için değil ekstra hizmetler içinde ücret ödemeleri yaygındı: Çalışan erkek çocukların ayakkabılarını boyatmak ya da diğer küçük işlerini yaptırmak için küçük kardeşlerine para verirlerdi. Hatta Huxtonlu bir adam evine yakın bir işe atanınca karısına evde öğle yemeği vermesi için para vermişti. (a.g.y. sf 12)

Ev işi ve çocuk bakımı herzaman piyasa ekonomisi dışında özel ücretsiz işler değildi ve değildir. Tersine aileler arasında iş ve kaynakları paylaşan yoksulların gayriresmi bir ekonomi kurdukları söylenebilir. Yine de 20. yüzyılda eğitim ve meslek olanakları arttıkça gitgide daha çok işçi sınıfı ailesi bu çevrelerden kaçmaya çalışmışlardır. Hem Ross hem de Stack bu gayriresmi ekonominin servet ya da mal (birikimin ve yaşam standartını yükseltmeye) engel olduğunu göstermektedir. Chaytor (1980) ise aynı ekonominin sanayi öncesi İngiltere'sinde ne kadar gerekli olduğunu göstermektedir. Yatay komşuluk ilişkileri aynı zamanda evliliğin dikey ve hiyerarşik bağlarını tehdit etmektedir. Erkekler sonunda aile ücreti talep edecek duruma geldiklerinde gayriresmi ekonomiyle (eşlerine hatırı sayılır bir güç sağlamış olan) aralarındaki bağları koparmak, eş ve çocuklarını dahi kocalara güç sağlayan, izole ve özel bir çevrede bağımlı tutmak istemişlerdir.

Arthur Harding, I. Dünya Savaşı'ın ardından da yeterli geliri olan işi garanti altına alınca karısı ve çocuklarını büyüdüğü mahalleden uzağa götürmek için ne kadar hevesli olduğunu anlatıyor: Leyton'a taşındık ama abimin ailesi orada kaldı. Leyton'a taşındıktan sonra benim çocuklarım onlarla hiç ilişki kurmadı... (kuzenlerden biri) hâlâ biraz haindir. Sık sık kendi kendime düşünürüm, eğer Benthal Greenden taşınmasaydık benim çocuklarım da ergeç böyle olacaklardı. (Samuel 1981 sf 247) Görece refah dönemlerinde resmi ekonomi yoluyla ekonomik durumlarını düzeltenler gayriresmi ekonomiyle -ve sık sık akrabalarıyla- bağlarını kopardılar ve böylelikle evlerini özelleştirip ev işi ve çocuk bakımını kadına ve gelir getirmeyi de kocaya özel bir sorumluluk haline getirdiler. Bu tür değişikliklerin koca ve eşi arasındaki güç ilişkileri üzerinde de dramatik etkileri olduğu açıktır. Daha yüksek bir yaşam standartı yani kocanın daha güvenilir iş sahibi olması, eşinin ev ve topluluk içindeki görece bağımsızlığını yitirmesi pahasına gerekleşmektedir.

Gayriresmi ekonomi yüzyıllardır yoksulluğun bulunduğu her yerde varolmuştur. Genel olarak kadınların ekonomisidir ve aileler arasında işler, para, mal ve bazen de çocuklar takas edilir.. Bunun gayriresmi ve görece "görünmez" bir organizasyon olması ev işinin her çeşidinin takas değeri olduğu ve dahası ev işinin ne tek bir kadına ne de tek bir aileye ait olmadığı gerçeğini gizleyemediyse de kadınlara özel olmayı sürdürmektedir.

Hâlâ birçok erkeğin aile ücreti alamamış olması, her sınıftan birçok kadının bekar, dul ya da boşanmış olması ve devletin hukuk ile sendika politikası kadınların resmi ekonomide hayatlarını kazanmalarını güçleştirmiş ve bunun dışında geçim yolları aramalarına sebep olmuştur. Patriarkal ideolojinin gücü birçok kadının ev içinde iş bulup çalışmasına neden oldu. Ya kendi ya da başkalarının evinde çocuk bakıcısı hizmetçi, çamaşırcı dışarıya iş yapan kadın ya da fahişe olarak çalışmışlardır. 19. yüzyılda birçok kadın evde kamış kaplamacılığı, dantel ya da kibrit yapımıyla geçinmeye çalışırken aynı şekilde modern sanayi toplumunda da kadınlar benzer koşullarda düşük ücretle çalışmaktadır. -Gallerdeki izole edilmiş çiftlik evleri de elbise dikmek, çok uluslu şirketler için evde parça birleştirmek ya da arkadaş ve komşulara mutfak eşyası satmak.

Kadınların ev işi rolleriyle geçimlerini sağlamayı birleştirdikleri en yaygın yollardan biri pansiyoner almaktır. Yatılı çıraklığın azalması, şehirleşme ve coğrafi mobilitenin artmasıyla her işi yapan köksüz in-

sanlar için ciddi bir kalacak yer ihtiyacı doğdu. Anderson'un (1971) da gösterdiği gibi birçoğu barınak ve bakım için akrabalarına güveniyordu ama bu her zaman mümkün ya da tercih edilir olmayabilirdi. Pansiyoner almak birçok kadına değerli bir geçim kaynağı sağlamıştır: "Pansiyonerlere yatacak ve yiyecek sağlamak geçinmeye ancak yetecek bir işü, birbirleriyle yan yana hatta aynı kişi tarafından yapılan işin birçok çeşidinden biri geçinme yolu olduğu kadar bir yaşam biçimi, (Davidoff, 1979 sf. 67)

Ancak Viktoryen orta sınıfı için pansiyoner almak ailenin gizliliği ve kutsallığı düşüncesinden sapma olarak görülüyordu. Aynı zamanda özellikle kadın pansiyonerler için cinsel yönden tehlikeli bulunuyordu. 1850'lerin Toplu Barınaklar Kanunu görünürde aşırı kalabalıklaşmayı kontrol etme amacındaydı ama asıl "ahlak" sorunu yüzünden ve özellikle Viktorya döneminde kurumlarının en kutsalı olan aileye yönelik bir tehdit oluşturduğu kaygısıyla çıkarılmıştı. Bu tür yasalar hem ev sahipleri hem de pansiyonerleri orta sınıf çekirdek aile idealine uyum sağlamaları için baskı yapıı ama bunu başarmak çoğu için olanaksızdı.

Pansiyonların sayısı azalmasına rağmen özel evlere pansiyoner alma uygulaması sürdü. Ev sahipleri zaten düzenli yaşarlardı ve işlerinin çoğunluğunu pansiyonerlere hizmet etmek oluşturuyordu temizlik, yemek hazırlamak, çamaşır. Bu patriarkal aile düşüncesinin bir eşiydi ancak cinsel yönü yoktu, evin reisi genellikle kadındı ve en önemlisi paraya dayalı bir ilişkiydi ve takas değeri üretiyordu. Patriarkal aile idcolojisinin hem bir kopyasıydı hem de onu bozuyordu. Birçok kadının geçimini sağlamakla birlikte gayriresmi ekonominin bir parçasıydı yapı kooperatifleri ve ev sahiplerince kullanılmayan evlerin ortaya çıkması, sadece çekirdek ailelere uygun olan evlerin yapılmasına sebep olan konut politikaları (şimdi bile birçok kira kontratı pansiyoner alınmamasını şart koşar) ve her insanın evlenmesi ailelerinde çekirdek aile ve özel olması gerektiği fikrinin yaygınlığı bu uygulamanın azalmasına sebep olmuştur.

Hala hem kentlerde hem turistik bölgelerde pansiyoner almak ve yatak, kahvaltı sağlamak hem seyahat edenlere ve geçici olarak konaklayanlara yararlı bir hizmet sağlamakta hem de resmi ekonomi yoluyla yeterli gelir elde edemeyen birçok aile ve yanlış kadınlar için önemli bir gelir kaynağıdır. Pansiyonculuk her şeyden önce ekonomiyle hanehalkının içiçe oluşuna ve bunların ekonomik ilişki yaratıp takas değeri ürettiğini ya da üretebileceğine iyi bir örnektir.

Böylece birçokları orta sınıfın evin özelliği ve evişinin ekonomik olmadığı doğası fikirlerine zorunlu oldukları için gayriresmi ve üstü kapalı biçimde karşı çıkmıştır. Diğerleriyse aynı şeyi daha açık biçimde siyasi ve resmi yollardan yapmışlardır. Kadınların eşitsiz konumunun ancak evişi ve çocuk bakımının sosyalizasyonuyla yok edilebileceği fikrinin iki öncüsü Robert Owen ve Charles Fourier'dir. Hayde'in (1982 sf 33) söylediği gibi: "İzole edilmiş aileye karşı yürüttükleri kampanyalar sadece daha geniş sosyal ve ekonomik amaçların bir parçasıdır.." Kurulu çevrenin daha egaliteryan üretim ve tüketim biçimine dönüştürülmesi gerekliliğine olan inançları geleneksel konut biçimi ve ev yaşamının eleştirilmesinin önemini fark etmelerine yolaçmıştır. İkisi de kollektif evişi ve çocuk bakımını savunmuştur ve 1813'te Owen kolektif mutfak, çocuk ve yemek odası olan sosyalist komünler için planlarını yayınlamıştır.

Owen ve Fourier'in ve daha sonraki nesillerdeki feministlerin yazı ve planları 1820'lerden başlayarak ve çoğunluğu ABD'de oluşan birkaç deneysel komünün kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Bunlar organizasyon ve yapı olarak birçok farklılıklar gösterir. Örneğin ABD'deki Shaker komünü yetim çocukları evlat edinmiş bekarlardan oluşuyordu. Diğer yandan John Noyes tarafından kurulan Oneida komünü özgür aşka inanıyordu ve bunu uyguluyordu, hepsi çekirdek ailelere ve özel evişi ve çocuk bakımına karşıydı ve bunları herkes için eşitlik ilkelerine ve komünün refahına bir engel oluştuğunu düşünüyorlardı. Herşeye rağmen bu deneysel komünlerde evişleri gerçekten sosyalize edilmişse de kadınların işi olarak kalmıştır. Aynı şey İsrail kibutzlarında kollektif evişi içinde geçerlidir.

1869'larla birlikte bazı Amerikalı feministler bir grup ev hanımının bütün ev işlerini kolektif olarak yapıp hizmetleri karşılığında kocalardan para almasını öngören ve kolektif ev bakımı olarak adlandırdıkları bir sistem planlamaya ve teşvik etmeye başladılar. Bundan sonra yemek pişirme, çamaşır yıkama, dikiş dikme ve benzer işlerin kolektif biçimde yapılabileceği komünal binalar satın alabileceklerini umdular. Ne yazık ki erkekler buna yanaşmadılar. Charlotte Perkins Gilman gibi başka feministler de benzer şeyleri savundular. Ancak aralarında bazı anlaşmazlıklar vardı. Bazıları evliliğin yeni bir biçimde sürdürülmesi gerektiğini, bazıları serbest aşkın uygulanmasını bazıları da bekarlığı savunuyordu. Kolektif evişi projelerini finanse etmek, özellikle de kocalar ve babalar bunları çılgınca ya da tehdit edici buldukları için, -ya da ikisi birden- aşırı zordu. Kadınlar doğrudan patriarkal

ideolojiyi ve kapitalizmin bazı doktirinlerine karşı çıkmakta oldukları için bu hiç de şaşırtıcı değildir. Bu projelerin çok azı uygulanabildi ve uygulananlar da kısa sürede birçok sorunla karşılaştı.

Eşitliğin sağlanması için özel ev işi emeğinin kaldırılmasının gerekliliğini vurgulayarak patriarkaya ve kapitalizme karşı çıkılması önemli bir gelişmedir. Aynı zamanda kutsal ve dokunulmaz orta sınıf çekirdek ailesine karşı yeni alternatifler sunulmuştur. Ancak belki de en önemli gelişme evişinin ücretsiz de olsa bir iş olduğu ve bir karşılık hak ettiği gerçeğine dikkat çekilmiş olmasıdır.

Bu yüzyılın başından sonra bu fikir ve komünlerin yok olmasına 1960'lara kadar bir daha görülmemesine -birçok değişik faktör etki etmiştir. Patriarkaya doğrudan bir meydan okuma olduğu için her sınıftan erkekliğin düşmanlığıyla karşılanılmıştır. Ayrıca o tamamen patriarkal ideali benimsemiş kadınlar da düşmanca davranmıştır. Kapitalist ekonomiye karşı çıktığı için de fikirler ne kadar egzantrik görülürse görülsün sonunda sanayicilerin girişimcilerin ve politikacıların gazabından kurtulamamıştır. Çok az işçi sınıfı erkeği ya da sendikacı bu fikirlere yakınlık duyabilmiştir. Çünkü bu fikir hem erkek otoritelerini tehdit ediyordu hem de aile ücreti isteklerine ters düşüyordu.

19. yüzyılın ortalarından beri Marks'ın çalışmaları radikal siyasette Fourier veya Owen'ınkilerden çok daha etkili olmuştur ve Marks'ın işçi teorisi ücreti evişi konusuna çok az değinmektedir. Çalışmaları cinsler arası değil sınıflar arası eşitsizliklerle ilgilidir. Marks için aile burjuva kurumlarından bir tanesidir ve burjuvazinin devrilmesiyle yok olacaktır -ya da yok olabilir- ve bir kere aile yok olunca cinsel eşitsizliğin de yok olacağını iddia etmiştir. Hiçbir zaman komünist toplumda kimin ev işlerini yapacağını ciddi bir biçimde düşünmek zahmetine katlanmamıştır. Sonraki birçok teorisyenler böyle soruları sınıf ve resmi ekonomi içinde ücreti işçilik gibi daha önemli -ve erkek- sorunun yanında marjinal ya da önemsiz bulmuşlardır.

Kadının işinin neden hiç bitmediğini anlamak öncelikle kadınlar için "işin" çifte doğasını kabul etmektir. Çok uzun zamandır kadınlık ve gitgide karılık -fikri kadının çocuk bakımı ve evişlerine karşı "doğal" sorumluluğuyla özdeşleştirmiştir. Bir toplum ya da aile nasıl organize olursa olsun her zaman ev işinin tanım gereği kadın işi olduğu varsayılmıştır. Bu durum kadının ücretli işi olup olmamasını, evli bekar, dul ya da boşanmış, genç ya da yaşlı olmasını göz önüne almaz. Erkekler için eşdeğer bir varsayım yoktur, bir erkek çöpü dökebilir, çocuğun bezini veya bulaşıkları yıkayabilir ya da yerleri süpürebilir

ama bunları yapmayı istemezse bir çoğunun yaptığı ve yapmaya devam ettiği -hiçbir biçimde toplumsal ve ekonomik olarak dışlanmaz ya da cezalandırılmaz -erkekler için evişine katılım her zaman gönüllüdür.

Eğer bir kadın evi temiz tutmayı ve çocuklarına gerektiğince bakmayı seçerse "kötü" anne ya da kötü eş olarak etkilenme tehlikesiyle karşılaşır -boşanabilir, devlet çocuklarını elinden alabilir. Ev işi ve çocuk bakımı çağdaş toplumdaki evli kadınlar için eğer sınıfsal konumları bu sorumlulukları başkalarına yüklemesine yetecek mali kaynağı sağlamıyorsa gönüllü işler değildir. Ama yine de onların sorumluluğu olarak görülürler.

Eviçi emeğinin sadece kullanım değerinden daha fazla değeri vardır. Alınabilir, değiş tokuş edilebilir ve satılabilir ve bunlar da sık sık yapılır. Evişi evlilik kontratının entegral ve üstü kapalı bir parçası olmakla birlikte sadece evli kadınlara özel değildir -tek annelerde çocukları için eşit derecede sorumludur. Yetişin kız çocuklarının da yaşlı ebeveyn(lerine) bakmak gibi özel bir sorumluluğu olduğu düşünülür. Evişi ücretli iş olarak elc alınmalıdır. Her çeşit iş gibi o da sosyalize edilebilir. Ancak bunun gerçekleşmesi için toplumun ciddi biçimde sosyal, politik, ekonomik ve ideolojik açıdan yeniden yapılandırılması gereklidir..

DEVLET AİLE DAYANIŞMASINI YARATIR MI, YOK MU EDER?

Devlet ile ailenin ilişkisi hakkında süregelen bir tartışma vardır. Sol ve sağ görüşlü, feminist ve antifeminist teorisyenler çelişkili ve akıl karıştıran bakış açılarıyla tartışmaktadırlar. Anlaşmazlık devletin ve özellikle sosyal devletin gelişiminin ailenin önemini ve aile "birliğini" güçlendirdi mi yoksa eskiden daha güçlü olan aile birliği ve dayanışmanın çözülüşünü hızlandırdı mı sorusu üzerinde yoğunlaştırmaktadır. Her iki tarafta kalıplaşmış "devlet" ve "aile" yorumlarından sıkıntıya düşmektedir.

18. yüzyıldan beri ailenin kriz halinde olduğu ya da çökmekte olduğu korkusuyla panik yaratılmaktadır. Aslında tartışma burjuva "aile" kavramının kurulmasıyla başlamıştır. Aileler ile ilgili kaygılar da en çok ekonomik ve politik kriz dönemlerinde dikkat çekecek hale gelmiştir. Sanayileşme, kentleşme, sosyalizm ve devletin büyümesinin değişik zamanlarda ailenin sözde çöküşünün sebebi olarak öne sürülmüştür. 1930'lar da Hitler Ari kadınları gelecekteki savaşçıları yetiştirmek olan "doğal" işlerine geri dönmeye teşvik edip kadının evdeki yerini yüceltirken Adorno ve Horkheimer gibi sol kanat eleştirel sosyologları modern sanayi toplumunun rasyonelleşmesini faşizmin ve özellikle devletin güçlenmesini aile bağlarının zayıflamasının sonucu olarak görüyorlardı.

Parsons ve Murdock gibi işlevselci sosyologlar 1940'larda ve 1950'lerde eskiden ailenin "işlevleri" olan üretim ve eğitimin devletçe üstlenilmesinden sonra ailelerin sadece sosyalizasyon, duygusal ihtiyaçlar ve karşılıklı dayanışma için kurulan daha uzmanlaşmış bir kuruma dönüştüğünü ileri sürdüler. Bu teoriler de bağımlı eş ve çocuklarına bakan karşılığında eş anneye duygusal destek veren gelir sahibi erkek düşüncesi gizlidir. 1960'larda Britanya ve ABD'de bazı femi-

nistler aile kurumunun kadının toplumda ve iş yerindeki eşitsiz konumlarının kaynağı olduğunu iddia ettiler. Ancak bazıları da kadının doğal yerinin ev olduğunu, toplum ve devlet tarafından daha çok ilgi görmesi gerektiğini ileri sürdü.

Son zamanlarda Chritopher Lasch Marksist bir bakış açısıyla "kalpsiz bir dünyada cennet" (1977) de kapitalist devletin güçlenmesi "Bilimsel idarenin" artması ve profesyonel tıp ve sosyal güzellik uzmanlarının çoğalmasının ailelerin özel güvenliğini ve yakınlığını yok ettiğini ileri sürmüştür. Benzer bir görüş sağ kanat bakış açısıyla "Yıkıcı Aile" (1982) de Ferdianand Mount tarafından dile getirilmiştir. Kitap aile dünyasını devlet müdahalesine karşı son kale, devletin her işe burnunu sokan politikalarına karşı gelebilecek bireysel gelişme ve genişleme diyarı olarak görülür. Hem Lasch hem de Mount belli bir gerçeklikle ailenin başta devlet müdahalesi olmak üzere bazı soyut sosyal ve ekonomik güçlerin pasif alıcısı değil insanlığın ürünü olarak görülmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Onlar için aile bireyin git gide zalim ve mücadeleci bir biçime bürünen sosyal ve siyasi sisteme karşı son savunmasıdır.

Daha özenle incelenmiş ancak benzer bir görüş Jacquez Donzolot'un "Ailelerin Siyaseti"nde bulunabilir. Donzolet aileler nasıl çeşitli biçimlerde sosyo-ekonomik ve politik güçlerden etkileniyorsa toplumun da ailelerden etkilendiğini ileri sürmüştür. Onun aile tanımı daha önceki teorisyenlerinkinden daha geniştir: Ailenin şöyle ele alınması gerektiğini ileri sürer: "Bir ayrılma noktası açık bir gerçek olarak değil, hareket halindeki bir sonuç, ancak sosyo politik düzeydeki ilişkiler sisteminin incelenmesi ile anlaşılır hale gelebilecek bir belirsizlik olarak görülmelidir" (1979, sf. 25) Kapitalist sanayi toplumunun, hijyenik tekniklerin, tıbbi teknolojik ve benzerliklerinin gelişimi aile kurumunu zayıflattıysa aynı biçimde toplum Gaile idealinden etkilenerek git gide aileleşmiştir. Bu güçlü ve inandırıcı bir argumandır ama tarihi kanıtlar karşısında daha dikkatli bir biçimde incelenmesi gerekir.

Donzolet'in öne sürdüğü bir çok ikna edici ve körükeyici düşüncelere rağmen (bazı gereksiz derecede karmaşık argumanın yanında) teorilerinin çoğu işlevselci varsayımlara dayanmaktadır. Özellikle aynı işlevselciler gibi sık sık toplumun ihtiyaçlarından dem vurur. Bu ihtiyaçlar nelerdir? Bir toplum bu yöntemle gerçekten anlaşılabilir mi? Dahası nadiren yasa ve politikaların kadın, erkek, yetişkin, çocuk ve evli ile bekarların üzerinde farklı etkiler bıraktığının farkına varabilmiştir. Kısacası aile kavramının birkaç önemli yönünü yeniden kurma-

ya çalışmışsa da argumanlarının çoğu sadece sosyal sınıf bağlamında değiştiğine inandığı taşlaşmış bir aile tipine dayanmaktadır.

Aynı zamanda Mount, Lasch ve birçok diğerlerinin çalışmalarında olduğu gibi onunkilerde de üstü kapalı bir varsayım bulunmaktadır: Bir zamanlar varolmuş ve modern sanayi toplumunun güçlerince yok edilmiş bir gerçek aile olduğu varsayımı ve bu üzücü bir kalıp olarak ortaya konmaktadır. Yeniden canlanan bu "kayıp aile" teması 19. yüzyıldan beri kaygıya sebep olan "gerçek toplumun" kaybolduğu temasına benzer. Aile ve toplum kavramlarını tanımlamak ve sorgulanabilir kılmak o kadar zordur ki belki de bu temalarla asıl kastedilen aile ve toplum ile sembolize edilen bir değişim ve kayıp duygusudur.

Bütün bu kuramcılar aile ile devlet ilişkisinin kavranmasında toplumsal cinsiyet kavramının önemini görmezden gelmişlerdir. Son zamanlarda feministler bu konuyu ele almışlardır. Heidi Hartman (1979), Ehrenreice English (1979) ve Hilary Land (1976) gibi teorisyenler sosyal devletin kadın ve çocukların bağımlı olduğu -veya olması gerektiği- varsayımının üzerine kurulu olduğunu dolayısıyla aile ile ilgili kanunların çekirdek aileyi hem ideal olarak yücelttiğini hem de yaşamsal bir zorunluluk haline getirdiğini öne sürmüşlerdir. Hartman kadın ve çocuklarla ilgili koruyucu kanunların hem kadınları iyi ücretli ve vasıflı işlerin dışında tutmak hem de eş ve anne olarak bağımlılık ve hizmetlerinden yararlanma konusunda çıkar birliği bulunan kapitalistlerle işçi sınıfı erkekleri arasındaki anlaşmaya dayandığını belirtmiştir. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse patriarkanın sınıf kadar önemli bir etken olduğunu öne sürmüşlerdir. Ancak aileler ve koruma kanunlarının bir çoğunun kadınlar -sık sık feministler- talep etmişlerdir. Çağdaş kadın hareketi bedava doğum kontrolü, kürtaj ve devlet yuvalarının kurulmasını talep ederek devlet müdahalesini arttırmıştır. Evişi için ücret talep etmekte devletin ailelere müdahale etme gücünü arttırmaktadır. Devlet ile aileler arasındaki gerçek ilişki nedir? Bu bütünüyle cevaplandırılması mümkün olmayan karmaşık bir sorudur. Ancak bazı yasaların incelenmesi konuya açıklık kazandırabilir.

Toplumda varolmuş ve varolan aile yapılarının ne kadar çeşitli olduğunu tekrarlamak ve hatırlamakta yarar vardır "Aile"ye yönelik bir yasanın bütün aileleri veya aile içindeki bütün bireyleri aynı biçimde etkilediğini varsayamayız. Bir ailenin güvenliğini ve birliğini güçlendiren bir olgu bir diğerininkini zayıflatabilir. Aslında yasaların çok az bir bölümü ailelere yöneliktir daha çok aileler içindeki değişik katogorilere yönelikürler. -Örneğin çocuklar, evli kadınlar, boşanmış kadın-

lar ve benzerleri. Bazı durumlarda bütün aile bunlardan etkilenebilir yine de bu eşit biçimde olmaz.

"Devlet"i değişmez tek görüşlü bir kurum olarak ele almak da yanıltıcı olabilir. Reform istekleri çok radikal değişiklikler isteyen radikal gruplardan gelebilir ama bunlar da devlete hizmet raporları ve araştırmaları meclis tartışmaları ve yerel uygulamalar yoluyla ilerlemeler oldukça (olursa) ortaya başta amaçlanandan çok farklı bir biçim ve sonuç çıkabilir. Bir hükümetin ulusal politika olarak ortaya koydukları yöresel düzende çok değişik biçimde ya da hiç uygulanmayabilir. Belli gruplara imtiyaz sağlamak için hazırlanmış bir yasa o gruba veya başka gruplara baskı yapmak için kullanılabilir. Dahası devletin her zaman belli bir sınıfın veya cinsin çıkarına göre hareket ettiği varsayılamaz.[1] Bu durumda aile içindeki ve dışındaki bireylere etkilerini incelemeden önce devletin ve devlet kurumlarının gelişimini kısaca ele almak yararlı olacaktır.

15. yüzyılda güçlerin savaşı sonucu derebeylerinin gücünün zayıflaması ve merkantilist kapitalizmin gelişimi 16. yüzyıl Tudor kralların derebeylerinin kontrolündeki bir çok alanı ulusal düzeyde ele geçirmelerini sağlamıştır. Manastırların kapanması kilisenin servet ve gücü azaltırken devletinkini artırmıştır. Savunma ve adalet yerel uygulamalara dayansa da merkezileşmiştir. Kilise ulusallaştırılmıştır. Sosyal ve siyasi olaylar git gide ulusal sorun ve politikalar olarak görülmeye başlanmıştır.

16. yüzyıl devletinin yüz yüze kaldığı sorunlar günümüzde süregelen sorunların aynısıdır. -yoksulluk ve işsizlik. İstimlak, ücretli işçiliğin gelişimi feodal ve kilise yardımlarının azalması gibi etkenler bu ikiz sorunları artırmıştır. Bazı bölgelerde ekonomik koşullarda ve iş olanaklarında meydana gelen hızlı değişim coğrafi mobilitenin (serserilik) artması ile sonuçlanmıştır. Toprağa ulaşmak git gide zorlaşmaktaydı ve nüfusun büyük bölümü topraksız kalmıştı. Ücretler düşük ve istikrarsızdı. Eskiden toprağa ulaşıp küçük mülkleri ile geçinebilen dul, terk edimiş ya da bekar kadınlar bu haklardan men edilmiş ve toplumun en yoksul kesimini oluşturmuşlardı. Kilise yardım ve hibeleri yok olmuştu ve daha öncede belirtildiği gibi toplumdaki yardımlaşma anlayışı değişmekteydi. Özellikle gayrimeşru çocuğu olan kadınların ekonomik koşulları belirsizdi.

1. Devlet ile sosyal sınıf arasındaki ilişki üzerine klasik bir arguman için bakınız. K. Marx "Louis Bonaparte'ın 18. Brumiarei"

Tudor yoksulluk yasaları çalışabilen ama çalışmayan ve bu yüzden cezalandırılmayı hak edenlerle çalışmak isteyen ama çalışamayan ve yardımı hak edenleri birbirlerinden ayırarak bu sorunları çözmeye çalıştı. Günümüzdeki gibi geçmişte de iş sahibi olmanın yoksulluğun çaresi olduğu düşünülüyordu. Ancak günümüzdekinden farklı biçimde Tudor yasaları devleti işsizlere iş bulmak ya da iş yaratmakla yükümlü kılıyordu. Yetim çocuklar barınak, yiyecek ihtiyaçlarını karşılayıp beceri kazanabilecekleri böylelikle sonunda bağımsızlıklarını elde edebilecekleri evlere çırak olarak veriliyorlardı. Bu uygulama bazı bölgelerde -özellikle Devonshire'da- 19. yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür. Çalışamayacak kadar hasta ve yaşlı olanlara akrabaları bakardı ancak kendilerine bakacak kimsesi olmayanlar devlet yardımı alabilirdi. Hamile ve bekar kadınlar babanın adını açıklamalı ve onu evlenmeye zorlamalıydılar. Başka bir deyişle yoksulluğun çaresi önce akrabalarda aranmalı ancak bu olanaksızsa topluma ve devlete başvurulmalıydı.

Akrabaları bağımlılardan sorumlu tutan Tudor yoksulluk yasaları patriarkal hizmet, bağımlılık ve aile sorumluluğu düşüncelerini tekrarlamış ve güçlendirmiştir. Bütün bu yasalara katı bir iş ahlakı prensibi de eklenmiştir. Patriarkal bir ailenin dışında kötü koşullarda yaşayanlar zamana, yere ve akrabalık bağlarına bakılmaksızın başkalarının aileleri içinde yaşamaya zorlanıyorlardı Hanehalkı kavramı iş edinme yoluyla ekonomik bağımsızlık ve buna paralel olarak bağımlıları geçindirme ve/veya eğitme sorumluluğuyla özdeşleştirilmekteydi. Akrabaların ve hanehalkının bağımlılara bakma sorumluluğu vurgulanarak diğer bağımlılar için kullanılacak bir tasarruf sağlanıyordu. Bütün bireylerin birbirinden bağımsız aileler içinde yaşaması toplumun ekonomik çıkarları açısından yararlıydı. Bu zorunluluk (ekonomik bir zorunluluk) genellikle dini ve ahlaki bir çerçevede dile getirilirdi.

Çağdaş politikaları da etkilemeye devam eden bu genel ilkeler hükümetlerin sosyal ve siyasi düzeni sağlama konusundaki sorunlarının ayrılmaz parçasıydı. Çalışıp emirlere itaat etmedikleri takdirde bir ev dolusu bağımlının açlıktan öleceğini bilenlere nazaran sorumlulukları olmayanların daha kolay sorun çıkarıp isyan edebileceği düşünülüyordu - ve hala düşünülüyor. Örneğin 20. yüzyıl Britanyası'nda aile ücreti ve işsizlik sigortası ile ilgili tartışmaların odağını bağımlılara yardım etmenin teorik olarak onlardan sorumlu olanların çalışma isteğini azaltacağı fikri oluşturuyordu. Başkaları için ve özellikle akrabalar için çalışmak ve onların sorumluluğunu yüklenmek düşünceleri yüz-

yıllardır siyasi gücü elinde tutanlarca uysal bir emek ordusu yaratmanın ve sosyopolitik düzeni kurmanın en geçerli yolu olarak görülmüştür.

Uzun zamandan beri bir ailede ne kadar çok birey yaşarsa bu bireylerin aterkil otoriteye itaat ve hizmetin önemini o kadar iyi anlayacaklarına inanılmaktadır. Otorite ve hiyerarşiyi tanımak ve kabul etmek devletin hem yerel hem ulusal düzeydeki otoritesini koruması açısından gerekli görülmüştür. Bu nedenle bir patriarkal aile içinde yaşamayanlar korku ve şüphe yaratmıştır. Bu kişiler hep bir patriarkal aile içinde yaşamaya zorlanmış ve bu olası değilse "cadı" olayında olduğu gibi damgalanmış ve cezalandırılmışlardır. Bu nedenle Tudor döneminden beri bir aile çevresinin dışında yaşayanlar hem topluluğa hem de devlete karşı maddi, siyasi ve sosyal bir tehdit olarak görülmüştür. Bu korkular ve varsayımlar devlet politika ve uygulamalarını etkilemeye devam etmektedir.

Bu ilkeler toplumsal cinsiyet kavramı ve varsayımlarıyla iç içe geçmiştir. 19. yüzyıla kadar kadınların ve büyük çocukların çalışması gerektiği düşünülmekteydi ama bunu patriarkal bir aile içindeki bağımlılar olarak yapmalıydılar. Bağımlılık ve iş sahibi olma birbirine zıt kavramlar değildi ve değildir. Daha önce de belirtildiği gibi kadınlar ve çocuklar patriarkal bir ailenin parçası sayıldıklarından her zaman daha düşük ücrete layık görülürlerdi. Katkıları ne kadar önemli olursa olsun yaptıkları işler bağımlılık ve hizmet çerçevesinde ele alınırdı.

Bu nedenle 18. yüzyıldan itibaren kendilerine bakacak ailesi bulunmayan muhtaç, bağımlı ve başıboşlar için ayrı kurumlar oluşturulurken yetimhane, islahevi, darülaceze, cezaevleri ve hastaneler patriarkal otorite ve patriarkal aile kavramları göz önüne alınarak düzenlenmiştir. Aynı biçimde çalışmanın ve iş ahlakının önemi düşüncesi de göz önüne alınmıştır. İtaat ve boyun eğme önemsenmiş ve buna karşı çıkanlar sert bir biçimde cezalandırılmıştır. Hiç kimse yetim, mahkum ya da muhtaç dulları resmi ve hiyerarşik bir organizasyonun dışında gruplandırmayı düşünmemiştir.

Devlet, içinde yaşayıp çalışacakları bir aileleri olmayanlar için ideal patriarkal aile biçmine göre düzenlenmiş vekil kurumlar oluşturmuştur. 18. yüzyıldan başlayarak bu kurumların sayısının giderek artması patriarka ve aile kavramının hukuku etkilemesine örnek olarak gösterilebilir. Çağdaş toplumdaki kurumlarda bu ideal ve yapıları korumaktadırlar. Örneğin hastanelerde kural ve yönetmeliklere iteati ge-

rekiiren katı bir program (fiziksel ve ruhi gelişmeye katkısı olsun olmasın) ve cinsiyete göre kesin bir ayrım vardır. doktorların emirlerine itaat edilip boyun eğmek ve anaç hemşirelerden hizmet talep etmek gerekir.

Günümüzde olduğu gibi geçmişte de bireyler ancak aile içinde bakılmaları olası değilse kurumsallaştırılmışlardır. Kurumlara yerleştirildiklerinde ise ideal patriarkal aile modeline uydurulurlar. Bu yolla Donzolet, Barnet ve Mackintosh'un da belirttiği gibi sosyal kurumlar "aileleştirilmektedir" Ancak olaya aile ve kurumların "aile" kavramıyla sembolize edilen patriarkal otorite kavramına uygun hale getirildiklerini söylemek daha doğrudur.

Hızlı nüfus artışı, sanayileşme, kentleşme ve Fransız İhtilali'nin siyasi ayaklanmalarının yarattığı hızlı değişiklikler hükümetlerin sosyal ve siyasi düzeni koruma ve yoksulluk sorunlarını arttırmıştır. İlk kez kamuoyunda tartışılan ve siyasi bir nitelik kazanan yeni bir sorun, nüfus sorunu da bunlara eklenmiştir: "18. yüzyılda keşfedilen güç kaynaklarının en önemlisi ekonomik ve siyasi bir sorun olarak ele alınmaya başlanan 'nüfus'tur. Servet olarak, nüfus - işgücü veya emek kapasitesi olarak nüfus, kendi büyüme hızıyla ihtiyaçları arasında dengelenen nüfus" (Foucault, 1979, sf. 25).

18. yüzyılın sonunda ve 19. yüzyılın başında Fransa'da doğurganlık oranının düşmesi ve bunun işgücü ve orduda kıtlık yaratacağı korkusu nüfusun siyasi bir konu olarak görülmeye başlanmasına yol açtı. Diğer yandan İngiltere'de doğurganlık arttığı ve bunun yoksulluğu arttırıp kaynak kıtlığı yaratacağı (Maltus'un da iddia ettiği gibi) dolayısıyla siyasi huzursuzluk ve devletten taleplerin artmasına yol açacağı korkusu nüfusu bir sorun haline getirmiştir.

Yine de sorun açıkça ortaya konulmamaktaydı.. Sanayici kapitalistler ucuz emek bolluğundan hoşnuttu. Ancak gayrimeşru çocukların sayısının, mobilitenin ve yoksulluğun artması birçok insanın -ama özellikle kadın ve çocukların "kabul edilir" bir aile dışında yaşamasına ve devlete yerel ve ulusal düzeyde maddi bir tehdit oluşturmasına sebep olmaktaydı. Büyük bir ucuz ve muhtaç emek havuzunun oluşması görece çıkarı konumları makineleşme (ucuz emek kullanımını beraberinde getiren) karşısında tehlikeye düşen vasıflı zanaatkarlarında çıkarlarına ters düşüyordu. Fakir kesimlerde bir ailenin ne kadar çok üyesi çalışırsa ailenin hayatta kalma şansı da o kadar büyüyordu. Diğer yandan daha öncede belirtildiği gibi orta sınıfın güçlenmesi ile (elbette hepsi sanayici kapitalist değildi. Aralarında birçok doktor, yö-

netici ve muhasebeci de vardı.) Orta sınıf aile yaşamının "doğal" ve "ahlaki" olduğunu vaazeden bir ideoloji doğdu. Başka bir deyişle hem sınıflar arası hem sınıf içinde çelişen ve rekabet eden fikirler vardı.

Bu çelişkiler yüzünden "nüfus" ya da "aile politikaları" oluşturulamadı. Bunun yerine sorunun değişik boyutlarını değişik ve sık sık çelişen biçimde ele alan bir kaç yasa çıkarıldı. Toprak sahipleri ve yeni imtiyaz sahibi olan orta sınıf yasa koyucu parlamenter yetkilere sahipti. Ancak diğer gruplarda dilekçeler, grevler, şiddet gösterileri ve boykotlar yoluyla baskı yapma gücünden tamamen yoksun değildi.[2] 1834 yeni yoksullar yasası yoksulluğu mümkün olduğunca korkunç bir olgu olarak göstererek daha çok insanda çalışma "arzusu" yaratmaya çalıştı. Hükümet seçilebilirlik hakkını kısıtlayarak masraflarını kısmış ve darülaccezeleri ülke çapında zorunlu ve devlet kontrolündeki kurumlar haline getirerek yetkilerini arttırmıştır. Aynı zamanda hem yoksullar yasası hem de gayrimeşru çocuklar yasası ile bağımlılık fikrini güçlendirmiştir. Ancak bazı bölgelerde yasaya karşı gelinmiştir ve ülke çapında uygulanır hale gelmesi 20 yıl almıştır. O zaman bile yerel uygulamalar arasında büyük farklılıklar olmuştur. Gayrimeşru çocuklar yasası değiştirilmiş ve en sonunda değişik gruplardan gelen baskı ve protestolar yüzünden tamamen kaldırılmıştır.

Kadın ve çocuklarla ilgili kanunlar istikrarsız ve seyrekti. 1842 Maden Yasası kadın ve çocukların yeraltında çalışmasını yasaklayarak orta sınıf ahlakçı reformistlere sus payı vermiştir. Bir çokları madenlerde yerüstünde çalışmaya devam etmişti, bazı bölgelerde ise kanun tamamen görmemezliğe gelmiştir. Bazı yörelerde kadınlar 20. yüzyılın ortalarına kadar madenlerde yerüstünde çalışmayı sürdürmüştür.[3]

Benzer biçimde kadın ve çocukların fabrikalardaki çalışma sürelerini kısıtlayan yasalar (birçok sanayide ve özellikle dışarıya iş yapma ve evişinde uygulanma olanağı bulunmayan yasalar) çalışma kalıplarını değiştirmekten çok fabrika sahiplerinin çalışma saatlerini, vardiyaları ve ücretleri yeniden düzenlemesiyle sonuçlanmıştır. Bu tür yasaların asıl amacı işgücü arzını ve sanayicilerin çıkarlarını etkilemeden reformistleri edilgenleştirmekti. Ancak çalışma saatlerinin ve dolayısıyla ücretlerin kısılması kadınların özellikle de bekar, ayrılmış ya da dulların ekonomik durumunu ters yönde etkilemiştir. Bu belki de farkına varılmaksızın kadınları gittikçe kötüleşen ekonomik koşullar kar-

2. Bu tür bsakılar ile ilgili imükemmel bir analiz için bakınız J. Foster (1974) "Sınıf Mücadelesi ve Sanayi Devrimi" Methuen, Londra

3. Kadınların madencilik çalışmaları konusunda daha detaylı bilgi için bakınız A. Jhon (1984) "Alınteri"

şısında evlenmeye, yeniden evlenmeye akrabalarıyla oturmaya yöneltmiştir. Böylelikle koruyucu yasalar dolaylı yoldan evliliğe ve patriarkal aile çevresinde yaşamaya verilen önemi güçlendirmiştir.

Yine de bir çok bölgede iş olanaklarının kısıtlı olması erkeklerin göç etmek zorunda olması çalışan kadınların evlenmesini veya bir erkekle beraber yaşamasını olanaksız hale getiriyordu. Koşullar gerektirdiğinde bu kadınların birçoğu akrabalarının yada arkadaşlarının yanına taşınırlardı. Üzerinde araştırma yapılan Devon tekstil kasabasında proleterleşme ve göç dönemlerinde yanlız yaşayan dulların sayısında azalma ve bir arada ya da pansiyonlarda yaşayan kadınların -genç yaşlı, bekar, dul- sayısında gözle görülür bir artış olmuştur. Kadının aile reisi olduğu hanehalkları artmış ve patriarkal tipte ailelerde yaşayan kadınların oranı düşmüştür. (Gittins, 1983)

Ne ekonomik değişiklikler ne de devletin yasaları insanları patriarkal ailelerde yaşamaya doğrudan zorlayabilmiştir. -Aksine alınan önlemler bu olasılığı da azaltmıştır- ancak yalnız yaşayanların oranını azaltmış ve akrabalardan oluşsun oluşmasın insanların biraradq yaşamasına sebep olmuştur. Emek ordusunun kadınlaşması anlamına gelen proleterleşme hem vasıflı erkek işçileri işlerinden edip göç etmeye zorlayarak, hemde evli olmayan ebeveynlerin kız çocuklarına ekonomik avantajlar sağlayarak evliliği güçleştirmiştir. Dolayısıyla evliliği ve patriarkal aile yaşamını teşvik etmeye yönelik hükümet politikaları bazı kişilerin üzerinde tam ters bir etki yapmıştır. Yine de varolan orta sınıf ahlakına rağmen hükümetler insanlar devlet için maddi bir yükümlülük ya da sosyo-ekonomik düzene karşı bir tehdit oluşturmadığı sürece, yaşamlarını sürdürmek için yaptıkları düzenlemelere karışmamışlardır. (Ve karışmazlar)

19. yüzyılda kapitalist sanayinin yoğun hale gelmesiyle işgücü talebi azalmıştır. Güçlenen sendikalar koruyucu yasalar ve aile ücreti için baskı yaptıkça çocuk ve gençlik sorunları hükümetlerin ilgi odağı haline gelmeye başlamıştır. Günümüzde olduğu gibi geçmişte de gençliğin görece sorumsuzluğu ve enerjisi toplum için sorun yaratabilecek güçler olarak görülmüştür. Daha doğrusu orta sınıfın işçi sınıfı ailelerini ve çocuk yetiştirme kalıpların gayrı ahlaki, disiplinsiz ve kontrolsüz bulmaları gençlerin gelecekte disiplinli ve uysal işçiler olmayabilececkleri korkusunu yaratmaktaydı. Almanya ve Amerika gibi ülkelerin İngiliz sanayisini tehdit etmeye başlaması ve bu ülkelerde vasıflı işçilerin eğitimini sağlayacak gelişmiş bir eğitim sisteminin bulunması orta sınıf reformist ve parlamenterlerinin zorunlu eğitimin ya-

rarlı olduğunu düşünmelerine sebep oldu. İşçi sınıfının daha organize kesimleri de çocukları için daha iyi eğitim olanakları talep ederek kampanyalar düzenlemişlerdir. Ancak okullardaki dini eğitim konusunda ortaya çıkan anlaşmazlıklar ulusal bir eğitim sisteminin kurulmasını geciktirmiştir.

1870 Foster Eğitim Yasası ve ilkokulu zorunlu ve parasız hale getiren diğer yasalar belli bir yaş grubunun işgücü piyasasından tamamen çekilmesi ile sonuçlanmıştır. Aynı zamanda bu yasalar 10 yaşının altındaki bütün çocukları hukuki olarak ebeveynlerine bağımlı hale getirmiştir. Fakir kesimlerde bu yasa 20. yüzyıla kadar sık sık ihlal edilmiş ve okuldan kaçma yaygın olarak yaşanmışsa da (özellikle evdeki emeği çok önemli bulunan kız çocuklarının) yinede birçok aileyi değerli bir gelir kaynağından mahrum etmiştir. Birçok annenin dışarıya iş yapmasına veya işgücü piyasasında iş aramasına neden olmuştur. Aynı zamanda sendikaların bağımlıları geçindirmek için aile ücreti taleplerini arttırmıştır.

Zorunlu bağımlılık işçi sınıfı aile yapısını önemli ölçüde etkilemiştir. Vasıflı işçilerin patrial tipte bir aile düzeni kurmasını ve bunu güçlendirmesini sağlamıştır. Bu ailelerin çocuklarına ise azda olsa sosyal mobilite şansı tanımıştır. Ancak fakir kesimlerde ve özellikle kadınların yönetimindeki ailelerde yoksulluğun artmasına ve kadınların ücretli işçilik ve evişi çifte yükünü omuzlamak zorunda kalmasına sebep olmuştur.

Orta sınıf ve aristokrasinin özel eğitim sisteminden tamamen farklı olan devlet eğitim sistemi işçi sınıfı çocuklarına akademik kariyer hatta sosyal mobilite şansı vermeyi amaçlamıştır. En fazla işçi sınıfı çocuklarını itaatkar, dakik, temiz ve otoriteye boyun eğecekleri biçimde yetiştirmeyi amaçlayan bir sistem olduğu söylenebilir. Her ne kadar okuma yazma ve aritmetiğin temel ilkeleri öğretilsede asıl amaçlanan ahlaki bir eğitim ve disiplinin verilmesidir.

Erkeklere marangozluk ve bahçıvanlık becerileri verilirken kızlara tığ işi, yemek pişirme ve diğer ev işleri öğretilmiştir. Bunun ardında saklı olan amaç hem daha vasıflı ve uysal bir erkek emek ordusu yaratmak hem de bir grup evcil anne, eş ve hizmetkar yetiştirmekti. Okulların organizasyonu orta sınıf patriarkal aile fikrine uygundu. Otoriteye itaatı ve sınıf konumuna göre bağımlılık ve saygı göstermeyi öğreten bir kurumdu. Sınıf, toplumsal cinsiyet ve patriarkal otorite düşünceleri devlet eğitiminin ve müfredat programının ayrılmaz bir parçası haline gelmişti. Ve hala da böyledir.

Humphries'in de belirtiği gibi eğitim sistemindeki bu açık ve kaba güç ilişkisine işçi sınıfı ebeveynleri sık şık karşı çıkmıştır. Ebevenler çocuklarını acımasızca döven öğretmenlere karşı gelmişlerdir. Öğrencilerin velilerin de desteği ile haksız ve acımasız uygulamaları protesto etmek için grev yaptıkları da olmuştur.

Daha öncede belirtildiği gibi 19. yüzyıl hukukunun asıl amacı orta sınıfın tanımlama, kategorize etme ve ayırma isteklerini yerine getirmekti. Eğitim yasaları çocukluk ve çoukların bağımlılığı konularına ayrı ve katı bir tanım getirmiştir. Toplumsal cinsiyet katogori ve tanımı da değişmiştir. Çocukluğun öneminin vurgulanması benzer biçimde anneliğe de daha çok önem verilmesine sebep olmuştur. Bu durum orduyu, imparatorluğu, doğum oranının, çocuk ölüm oranını, yoksulluğu ve gelecekteki işçi ve askerlerin kalitesini etkilemesi bakımından 1870'lerden beri kaygı uyandıran nüfus büyüklüğü ve kalitesi sorunuyla da ilişkilidir.

19. yüzyılın yoksulluk ve kötü sağlık koşullarının ekonomik kökenlerine dikkat çeken Booth ve Rowntee'nin araştırmalarına rağmen birçokları özellikle de orta sınıf kadınları sorunu işçi sınıfının "doğru dürüst" bir aile yaşamı, rutini ve çocuk bakımı yöntemi bulunmamasına bağlanmaktaydı. Davin'in de belirttiği gibi (1978, sf. 12): "o zamanlar orta sınıf çocukları yerlerinin aile içinde olduğunu ve kendilerinden annelerinin sorumlu olduğu görüşünü sorgulamazdı. Bu durumda eğer çocukların yaşamı veya sağlığı tehlikedeyse bu annenin suçu olmalıydı.. Bu nedenle ulusal kamu sağlığı ve politikaları sorununun çözümü belli bir roldeki bireyleri -anne- ve sosyal bir kurumun -aile- sırtına yüklemişti?"

Kadın ve erkek orta sınıf reformistleri herne kadar ikisi birbirine bağlıysa da anneliği eşlikten daha önemli görmeye başladı. Annelik ulusal bir vatanseverlik görevi olarak sunulmaya başlandı. Bu fikirleri ve işçi sınıfı kadınlarını "eğitme" programlarını ortaya atanlar bütünüyle kadınlar tarafından yönetilen ota sınıf gönülü kuruluşlarıydı. Bunlar kötü alışkanlıkları ve kötü ev yönetimini, bilgisizliği ve gereksiz para harcamayı körüklemekten başka işe yaramadığını düşündükleri bağış ve yardım vermek yerine hayır işlerine yöneldiler -kadınlara iyi eş, iyi anne olmayı- ve az parayla geçinmeyi öğrettiler.

Evrim teorisinden, genetik biliminden ve Boer Savaşı'ndaki işçi sınıfı askerlerinin inanılmaz ölçüde hastalıklı olduğunun ortaya çıkmasından etkilenen hükümet işçi sınıfı çocuklarının sağlık durumlarını düzelteceğini düşündüğü yasalar çıkarmaya başladı. Ulusal kalkınma-

nın ve savunmanın sağlanması için gelecekteki asker ve işçilere annelik yapma düşüncesi "Sadece Yoksulluk Yasası" gardiyanlarına uygunsuz ebeveynlerinin ellerinden çocuklarını almak (Yoksullar Yasası, 1899) ve okul yemeklerini denetleme gibi çağdaş uygulamaları değil aynı zamanda annelik sigortası.. ve aile tahsisatının ilk örneği olan "annelik" aidatı için yürütülen kampanyaları da haklı göstermek için kullanılmıştır." (a.g.e., sf. 13)

Bu tür yasalar "kötü" anneliği devletin çocukları ailenin elinden alması için geçerli bir sebep niteliğine soktu. Bu işçi sınıfı ailelerine ve özellikle kadınlarına karşı kullanılan bir şantajdı. İşçi sınıfının geleneksel çocuk bakma yöntemlerini ve özellikle kadınların akrabaları olsun olmasın birbirlerinin çocuklarının sorumluluğunu beraber yüklenme yöntemini cezalandırıyordu. Yasalar kadınların komşuluğa dayanan geleneksel yardımlaşma şebekelerini dağılmasına neden oldu. Çalışmak zorunda olan ve çocuklarını ablalarına veya komşularına bırakan kadınlar şüpheli görülmeye başlandı. Yasalar hem sınıfa özeldi (Ensest ve şiddet uygulamaları olsa bile orta sınıf annelerinin elinden çocukları alınmazdı çünkü orta sınıf aile ve anneleri tanım gereği iyiydiler) hemde cinse özeldi -herne kadar çocuklarını geçindiremeyen işçi sınıfı erkekleri sorumsuz bulunsa da kötü sayılan anneler gibi cezalandırılmazlardı.

Bundan sonra çıkarılan yasalarda işçi sınıfı annelerine yöneliktir. 1918 Ana ve Çocuk Sağlığı Yasası annelere yardım etmeyi veya sağlık ve diyetlerini düzeltmeyi değil çocuklarını "doğru" büyütüp büyütmediklerini kontrol etmeyi amaçlayan kliniklerin açılmasıyla sonuçlanır. Böylelikle devlet çocuklara daha çok yardım edip onları korumaya başladı. Anneler ise hiçbir biçimde korunmadı. 1911 Sosyal Sigorta Yasası evli kadınları kapsamıyordu (yatılı hizmetkarları ve tarım işçilerini de) Kadınların tek elde ettiği gelecek nesillere iyi anelik yapmanın yollarıyla ilgili bir sürü nasihattı.

Çalışan anneler çocuklarının barınak ve yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması çalışmalarına bağlı olsa da, tanım gereği kötü anne sayılırlardı. Fiziksel olarak bunu yapmaları olası değilse bile çocuklarını emzirmeyen anneler suçlanırdı. Böyece hükümetin yasaları kadınların tek başlarına çocuklarını büyütmelerini zorlaştırdı. Hükümet çalıştıkları için işçi sınıfı kadınlarını suçlayarak "iyi" bir evlilik -kocanın tüm aileyi geçindirebileceği bir evlilik- yapılmasının önemini artırdı. Yine de bu işçi sınıfının işin istikrarsız ve ücreti düşük olduğu vasıfsız ve yarı vasıflı kesimleri için olanaksızdı ve bir çok aile eşlerin ve sık sık-

ta çocukların yasadışı işgücüne bağımlı kaldı. Her iki durumda aileyi çocuklarının elinden alınması tehlikesiyle yüz yüze bırakmaktaydı.

Devletin yasaları hem fakir kesilerin yaşam olanaklarını kısıtlıyor hem de bağımlı eş ve çocuklarını geçindiren bir erkek reisi öngören orta sınıf patriarkal aile ideolojisini güçlendiriyordu. Devlet kuruluşları her zamankinden sıkı biçimde yoksul aileleri denetleyip onlara müdahale ediyordu. Ancak bu politikalar değişik aile yapılarının ve yaşama stratejilerinin gerçek ekonomik temellerini gözönüne almamaktaydı. Sonuç yoksulların ve özellikle yoksul annelerin lanetlenmesi ve cezalandırılması olmuştur. Bu varsayım ve politikalar savaş sonrası refah devleti hukuk tarafından körüklenmiştir. Özellikle bağımlı eş ve çocuklar ideali ile anneliğin önemi teması. 1950'lerin ve 1960'ların ekonomik refahı daha çok ailenin bu ideale yaklaşmasına olanak tanımıştır. Mevcut durgunlukta bu eski sorunlar yaygın biçimde yeniden ortaya çıkmaktadır ve sorumluluk eskiden olduğu gibi bunlara neden olan ve körükleyen yoksulluk ve ekonomik koşullara değil yoksul annelerin sırtına yüklenmektedir.

Yasalar annelik ve çocukluk kavramlarını tanımlayıp sınırlamakla kalmamış aynı zamanda cinselliği tanımlamak, kategorize etmek ve kontrol altında tutmak içinde çaba göstermişlerdir. Bu durum Viktorya dönemi saflık ve kirlilik kaygılarıyla ilişkilidir. 19. yüzyıldan beri çıkarılan cinsellikle ilgili yasalar heteroseksüelliği tek kabul edilir "normal" ve "doğal" biçim olarak göstermeyi amaçlamışlardır. Irk, annelik ve genel nüfus sorunlarıyla doğrudan ilişkisi olan homoseksüellik ve fahişelik (orta sınıfın gözünde ikisi birbirine karıştırıldı) yasa koyucuların temel hedefleri olmuştur.

Eşcinsellik -bir sapıklık- her zaman kilise tarafından lanetlenmiş ve bir günah sayılarak cezalandırılmıştır. 19. yüzyılda bilim ve tıbbın gelişimiyle "doğaya aykırı", "patolojik" ve aileye karşı bir tehdit olarak görülmeye başlanmış daha da lanetlenmiştik. "Homoseksüellik" terimi 1869'a kadar icat edilmemişti ve 1890'lara kadar İngilizceye girmemiştir. O zamandan beri homoseksüellik git gide bireysel bir fiilden çok bir tip ve bir sosyal rol olarak görülmeye başlanmıştır: " 19. yüzyılın sonları homoseksüelliğe karşı güçlenen bir düşmanlığa ve buna paralel olarak yeni homoseksüellik ve homoseksüel tanımlarının ortaya çıkışına sahne olmuştur." (Weeks, 197, sf. 2) 16. yüzyılda sapıklık yasadışı ilan edilmişti ama sapıklık suçunun kapsamına erkekler arasındaki, erkek ve kadın arasındaki ve erkeklerle hayvanlar arasındaki fiilerde dahil edilmişti. Cezası ölümdü. 1826'da yasanın

kapsamı daraltıldı ve 1861'de ölüm cezası kaldırıldı? Ancak 1885 Ceza Hukuku Değişiklik Yasası ister kamuya açık ister özel yerlerde gerçekleştirilsin bütün homoseksüel fiilleri yasadışı ilan etti.

19. yüzyılda kadınlar doğaları gereği aseksüel olak tanımlandıklarından homoseksüellik tartışmalarının odağını erkekler oluşturuyordu. Bu konudaki kaygı ırk sorunu, güçlü ve sağlıklı bir nesil yetiştirme isteği ve düşen doğum oranı ile ilgili kaygıların ayrılmaz bir parçasıydı. Homoseksüellik çocukların saflığına ve daha önemlisi tanım gereği heteroseksüel aile ve aile yaşamına karşı bir tehdit olarak görülüyordu. Homoseksüellik yayıldığı takdirde yalnızca doğum oranı üzerinde ters etki yaparak toplumun geleceğinin değil aynı zamanda ailelerin örneğini oluşturdukları patriarkal otoritenin ve sonuçta otorite ve düzenin de tehlikeye gireceği düşünülüyordu. Aslında bu eşitlik karşısında hiyerarşi ve yatay bağlar ve ortaklıklar karşısında dikey bağların yarattığı korkunun yeniden canlanmasıydı. Üremeyle de bağıntısı bulunmadığından toplum yaşamını tehdit ediyordu.

1895'te Oscar Wilde'ın denemeleri "homoseksüeller ile ilgil toplumsal imgeyi ve cinsel sapıklığı izleyen tehlikeler ile ilgili dehşet verici öyküyü yarattı" (a.g.e., sf. 21) Bundan böyle homoseksüel bir toplumsal rol ve bir karakter haline geldi ve bu sterotip hala bizimledir. Erkek arkadaşlıklarının hepsinin potansiyel homoseksüellik içerdiği şüphesi erkeklerin kadınlarla birlikte görülmeye, heteroseksüel olduklarını kanıtlamaya ve evlenip çocuk sahib olmaya zorladı. 1920'lerde lezbiyenlik bir tehlike, bir tip ve bir rol olarak görülmeye başlandığında da aynı süreç yaşanmıştı. Çağdaş toplumdaki kadın ve erkek homoseksüeller hem korkulacak hem de alay edilecek tipler olarak görülmektedir. "Homo"lar her zaman efimine, "lezo"lar her zaman erkeksi görülürler. Bu tiplemeler kabul edilen heteroseksüel rollerin tam tersini temsil eder ve bu nedenle "sıradan" erkek ve kadınlar ve onların içinde yaşaması gerektiği iddia edilen heteroseksüel aileler için tehlikelidir.

Britanya'da homoseksüel reform gruplarından gelen baskılar 1967'de homoseksüellik ile ilgili yasalarda gözle görülür bir liberalleşmeye sebep olmuştur. "Devlet kişisel yaşama direkt olarak müdahale etmekten kısmen vazgeçerek İngiltere ve Galler'deki 21 yaşının üstünde olmak, kamuya açık yerlerde yapmamak ve deniz ticaret filosu ya da orduda görevli olmamak koşullarıyla ekekler için özgür bir alan bırakmıştır. Ancak 1967'den bu yana homoseksüellik suçundan mahkum olanların sayısının arttığı da bir gerçektir." (a.g.e., sf. 11)

Son 50 yıldır boşanma durumunda çocukların vesayetinin anneye verilmesi gerektiği -anneliğin öneminin vurgulanması sonucu- ve kadının zina yapmış olmasının da buna engel olşuturamayacağı inancı benimsenmiştir. Ancak kadının lezbiyen olması halinde mahkemeler genellikle çocukların vesayetini vermemektedirler. Lezbiyen bir kadın ne kadar iyi ya da dikkatli bir anne olursa olsun çocuk için "doğal" bir aile ortamı oluşturamayacağı varsayılmaktadır. Son yıllarda "cinsel devrim" olarak adlandırılan olay tamamen heteroseksüel bir devrimdir. 1967 yasasına rağmen modern sanayi topumunda homoseksüelliğe karşı tolerans azalmıştır. Gittikçe katılaşan heteroseksüellik norm ve tanımları erkek ve kadınların evlenip çocuk sahibi olarak "normal" olduklarını (yani heteroseksüel) kanıtlamaya iten baskıları artırmıştır. Bu durumda kadın ve erkekler için aile dışında yaşamanın kolaylaştığı değil tersine zorlaştığı iddia edilebilir.

Devletin cinselliği kontrol etmesinin, yeniden tanımlanmasının ve katogorize etmesinin en açık ve acımasız örneklerinden biri 19. yüzyıl fahişelik yasasıdır. Yasanın çıkarılma nedeni garnizon kasabalarına yerleşen taburlar arasında zührevi hastalıkların yayılacağı endişesidir. Aynı zamanda tabur ve alaylarda homoseksüelliğin yayılma korkusu da vardı (zührevi hastalıklar erkekler arasında da yayılabilir) ancak bu mümkün olduğunca gizli tutulmuştur. Sivil nüfusun evlenmeye teşvik edilip zorlanırken askeri nufusun evlenmemesi gerektiği düşünülüyordu. Bunun sebebi evlilik ve aile bağlarının askerlerde görevleriyle çelişen bağlılıklar yaratacağının düşünülmesi idi. Askerler ve denizciler köksüz olmalıydılar ki sadece hizmet ettikleri kuruma ve onun taleplerine karşı sorumlu ve sadık olsunlar -bu durum manastırlar ve devlet okul ve üniversiteleriyle benzerlik gösterir.[4]

Ancak ordudaki erkeklerin evli olmaması cinsel sorunlar yaratmaktaydı. Homoseksüellik tamamen ahlakdışı, zayıf düşürücü ve taburda yozlaşmaya sebep olacak bir eylem olarak görülmekteydi. Hem evlilikten hem de homoseksüellikten men edilmiş (teoride) erkekler için tek çıkar yol bir çeşit geleneksel evlilik yapmak ya da fahişeleri kulanmaktı. Daha önce de belirtildiği gibi erkeklerin doğal sebeplerle düzenli bir cinsel hayatları olmasının zorunlu olduğu düşünülüyordu. Ancak zührevi hastalıkların yayılması taburların ve dolayısıyla ordu ve bizzat imparatorluğun sağlık ve gücünü tehlikeye düşürmekteydi.

4. "Bütün kurumlar" konusunda daha detaylı bilgi için bakınız Coser (1974) "Açgözlü Kurumlar" Fee Press Nex York ve Goffman "Sığınaklar" Penguin, Harmondsworth

Erkeklerin "ihtiyaçları" ile hastalık tehdidi arasındaki çelişki 1864, 1866 ve 1869 Bulaşıcı Hastalıklar yasalarıyla çözüldü. 1869'a gelindiğinde bu yasalar 18 "hedef bölgede" uygulamaya konulmuştu. Bu yasalar zührevi hastalıkların bütün suçunu ve sorumluluğunu kadınlara yüklediler: "Yasaya göre özel bir sivil polisin 'fahişe' olduğuna karar verdiği bir kadın on beş günlük bir muayeneden geçirilirdi. Belsoğukluğu veya frengiye yakalandığı anlaşılırsa onaylanmış bir hastaneye... 9 ayı geçmemek kaydıyla kilitlenirdi" (Walkowitz, 1980. sf 1-2) Erkekler de genital muayeneden geçirilmeye çalışılmıştır ancak buna karşı çıkılınca vazgeçilmişir. Elbete erkekler muayene edilmeyince yasanın yaratabileceği herhangi bir tıbbi yarar olasılığı da ortadan kalkmıştır. Aslında bu hedef bölgelerde 1876 ve 1882 yılları arasında zührevi hastalıklar artmıştır. Bu durum başta Ulusal Kadın Birliği Başkanı Josephine Butler olmak üzere yasanın iptali için uğraşanlarca bir silah olarak kullanılmıştır.

Yasanın uyglanması fahişe olsun olmasın veya zührevi hastalık taşısın taşımasın herhangi bir işçi sınıfı kadının polisi kuşkulandırıp muayeneye götürülebilmesi sonucunu doğurdu. Walkowitz'inde açıkça gösterdiği gibi fahişelik işçi sınıfına mensup işsiz veya gizli işsiz kız ve kadınları için geçici bir meslekti. Bir çoğu kendisine bakacak akrabası olmayan ve hayata kalmak için tamamen kendi işgücüne bağımlı yetimler, genç dullar ya da terk edilmiş eşlerdi. İş olanaklarının kıt olduğu (Plymouth ve Southampton gibi garnizon kasabalarında olduğu gibi) ve şapkacılık ya da terzilik gibi geleneksel mesleklerin ne kadar çok çalışılırsa çalışılsın bekar ya da terkedilmiş bir kadının geçinmesine yetecek geliri sağlamadığı yer ve zamanlarda bir çokları ara sıra fahişelik yaparak ek gelir elde etmek zorunda kalıyordu.

Bu genç kadınlar:

> Toplumdan atılmış seseriler değil kendilerine çok az iş olanağı sunan ve yalnız yaşayan kadınlar düşmanca davranılan bir kasabada yaşamlarını sürdürmeye çalışan yoksul işçi kadınlardı. Kendilerine sunulan kısıtlı alternatifler karşısında fahişeliğe yönelmeleri patolojik değil rasyonel bir seçimdir. Dahası "cinsel ahlaksızlıkları" normları hakim kültürden çok farklı bazen tamamen özerk olan kendi sosyal sınıflarının standartlarına göre ölçülmelidir? (a.g.e, sf.9)

Bu yasalar erkekleri kapsam dışı tutarak baştan beri tıbben yararsız

olduklarına göre "ulusal çıkar" -askerlerin cinsel tatmini- kisvesi altında belli bir sınıf ve belli bir cinsi açıkça cezalandırmayı amaçlamaktadırlar. Aile içinde yaşamak yerine yalnız ya da diğer kadınlarla birlikte yaşamak zorunda olan ya da bunu seçen kadınlar sürekli bir olası taciz, muayene ve hastaneye hapsedilme tehlikesi altında yaşamak zorunda bırakılmıştır. Evli veya bir erkekle yaşayan işçi sınıfı kadınları da daha güvende olmakla birlikte polisin şüphe ve tacizinden tamamen korunmuş değillerdi. Bir çokları garnizon kasabalarını tamamen terk ederek fahişeliği sadece en çaresiz durumda olanlara bırakmışlardır. Böylece fahişelik biresel bir eylem ya da geçici bir iş olmaktan çıkıp bir "tip" ve bir rol haline geldi.

Bekar işçi sınıfı kadınları sadece polis taciz ve baskısından kurtulmak için bile üzerlerinde bir evlenme baskısı hissetmiş olmalılar. Kilidi hastanelerde katı bir patriarkal aile fikrine uygun biçimde işletilmekteydi. Ahlaki değerleri ve aile yaşamının önemini telkin etmeye tıbbi müdahalelerden daha çok önem verilmekteydi.: "Çoğu kilitli hastahane yöneticisi kendini kadın hastalarının kötü ününe karşılık ahlaki ıslaha verdikleri önemi vurgulamak zorunda hissediyordu. Sonuç olarak bu hastaneler kadın hastalarına sıkı bir ahlaki rejim uygulayarak başlıca kadın hasta kaynaklarının -fahişeleri- kendilerine başvurmalarını önlüyorlardı." (a.g.e. sf. 61)

Oysa eskiden zaman zaman fahişe olarak çalışan kadınlar yaşadıkları işçi sınıfı topluluğunda tolere edilirlerdi. (Çoğunlukla topluluk için değerli bir ticaret ve para kaynağı oluşturuyorlardı.) Çalışma zorunlulukları komşular hatta bazı durumlarda akrabalar tarafından kabul edilirdi. Bulaşıcı hastalıklar yasası bütün yoksul yöre kadınlarını tehlikeye sokmuştur. Bu durumun işçi sınıfı kadınları arasında da bölünmeye neden olması şaşırtıcı değildir. Bir kere fahişe olarak teşhis edilen kadınlar hem başta diğer kadınlar olmak üzere topluluğa bir sorun yaratmaktaydılar hem de etiketlendikleri için bir daha fahişeliği bırakamama tehlikesiyle karşılaşıyorlardı. Böylece bekar ve boşanmış kadınların önemli bir geçim kaynağı daha ellerinden alınmış oluyordu. "Saygıdeğer" olmak her zamankinden önemli hale geldi ve artık bunu başarmanın tek yolu aile tipi bir hanehalkının üyesi olmaktı.

19. yüzyılın sonuna gelindiğinde işçi sınıfı kadınları için yalnız yaşamak çok tehlikeli hale gelmişti. Garnizon kasabalarında bu kadınlara yapılan zulüm 16. yüzyılda cadılara yapılan zulme benzer. Ancak kadının bağımsız madi kaynakları varsa yalnız yaşaması tercih edilmemekle birlikte karşı da çıkılmıyordu. Bekar orta sınıf kadınlarına

asla düşmanca davranılmıyordu. Tıbbi bir sorunu çözümlemek için çıkarılan Bulaşıcı Hastalıklar Yasası uygulamada bu sorunun çözümüne yönelik hiçbir yarar sağlamamıştı. Bu yasalar açıkça sınıfa ve cinse özel olmuşlardır ve kadın cinselliği, evlilik ve herhangi bir sebeple patriarkal tipte aile dışında yaşamak zorunda olan karşı davranışları önemli ölçüde etkilemiştir. Bir yasanın belli bir grubun evlenmesini yasaklaması bunun üzerine çıkarılan yasaların ise başka bir grubun evlenmemesini güçleştirmesi ironik bir durumdur. "Zenginler için ayrı yoksullar için ayrı bir yasanın" bulunduğu açıktır ama aynı zamanda kadın ve erkekler için ayrı yasalar vardır.

Modern sanayi toplumunda devletin güçlenmesi değişik biçimlerde aileleri ve içinde yaşayan bireyleri etkileyen sayıları sürekli artan yasaların çıkarılması ile sonuçlanmıştır. Bu yasaların bireyler üzerindeki etkileri bu bireylerin cinslerine ve sosyal sınıflarına bağlıdır. Bir yasa ailenin bir üyesine zarar verirken başka bir yasa aynı ailenin bir başka üyesine çıkar sağlayabilir. Cinsellik, evlilik, boşanma, çocuk bakımı, kürtaj, doğum kontrolü ve annelik ile ilgili yasaların hepsi değişik biçimlerde aileleri etkilemektedir.

Bu yasaların çoğu genel nüfus sorunuyla ilgilidir. Bir ulusun nüfusunun miktar ve kalitesi hem o ulusun refah ve kaynaklarıyla hem de siyasi ve sosyal istikrarı ile doğrudan ilişkilidir. Bireyler açısından bu yasalar aile üyesi bireyleri etkiler. Bir çok modern sanayi toplumunda aile tahsisatını feministler ve radikal baskı grupları talep etmiş olmasına rağmen hükümetler bu uygulamayı, insanları daha çok çocuk sahibi olmaya teşvik için kullanmışlardır. Çocukların sağlığı ve refahı ile ilgili yasalar ülkenin gelecekteki emek ordusu ve askeri gücü iyileştirmek amacıyla çıkarılmıştır.

Evlenenlere ve çocuk sahibi olanlara vergi kesintisi uygulanması sadece evliliği teşvik etmekle kalmayıp ebeveynlere -özellikle erkeklere devleti sorumlu tutmak yerine ailelerinin maddi sorumluluklarını yüklenmelerini tavsiye etmiştir. Bir çok yasa özellikle kadınlara yöneliktir. Bunun sebebi devletin erkekleri kendilerini koruma ve bağımsız birlikler kurma kabiliyetine sahip görürken kadınların böyle birliklere kabul edilmediğini ve kendi adlarına bağımsız organizasyonlar kuramadıklarına inanmasıdır. Kadınları "doğal" olarak bağımlı ve zayıf gören orta sınıf yasa koyucular ve işçi sınıfı erkekleri onların özel koruyucu yasalara ihtiyaçları olduğunu düşünmüşlerdir. Bu yasaların çok az bir bölümü gerçekten kadınları korumaktadır. Daha çok eş ve anneler olarak atandıkları görevlerini "doğru dürüst" yerine getirmele-

rini sağlamaya yöneliktirler.

Kabaca devletin asıl ilgi alanı kaynaklardır: Ekonomik ve demografik kaynaklar. Ailelerin içinde ne olması gerektiğini ya da ailelerin hangi biçimi alması gerektiğini belirleyen çok az yasa vardır. 1976'da Aile İçi Şiddet ve Evlilik sonrası devamı yasası kabul edilene kadar aile içi şiddet siyasi bir konu olarak ele alınmamıştır. (O'Donovan, 1979) Polisin aile içi şiddet olaylarına "karışma" konusundaki isteksizlikleri dile düşmüş durumdadır. Çocuklara cinsel taciz konusu daha ciddi biçimde ele alınır (ancak bunun işçi sınıfına özgü bir sorun ve fenomen olduğu varsayılır) çünkü toplumun demografik kaynaklarıyla bağıntılı kabul edilir. Ciddi bir ruh hastalığı olan kişiler bir rezalet çıkarmadıkça sosyal güvenlik görevlileri ve polis bu kişiler ailedekilere -ve kendilerine- ne kadar acı çektiriyor olursa olsun hastaneye götürmekte gönülsüzdürler. Devlet yasa ve müdahalesine maruz kalan kesim her zaman yoksullar olmuştur. Çünkü hükümete ciddi bir mali sorumluluk yükleyen yoksullardır.

Aynı zamanda yasama öyle bir biçim almıştır ki bireylerin yalnız ya da aynı cinsten kişilerle birlikte yaşamasını güçleştirmiştir. Heteroseksüel olmayan ya da başka bir biçimde atipik bir hanehalkına yönelen sosyal kınama, mali ayrımcılık ve sosyal güvenlik görevlileri ve polislerin müdahalelerinin yarattığı korku -özellikle çocuklar söz konusuysa- hem kadın hem de erkekleri- özellikle kadınları bir tür aile kurmaya yöneltmektedir.

Bu nedenle son 200 yıldır devlet yasaları erkek gelir sahibi ve bağımlılardan oluşan orta sınıf ideolojisini ve özel çekirdek aileyi güçlendirmiştir. Son iki yüzyıldır politikalarının genel etkisi nüfusun çoğunluğunu ama özellikle kadınları her zamankinden çok evliliğe bağımlı kılmak olmuştur. Ailelerin içinde olup bitenler bir rezalet çıkması ya da mali sorumluluk yaratması yoluyla "kamulaşıncaya" kadar "özel" sorunlar olarak görülür. Daha da önemlisi devlet politikalarının hepsi kadın ve erkek, çocuk ve yetişkin, işçi sınıfı ve orta sınıf arasında eşitsiz muameleyi öngören patriarkal ideolojiden etkilenmiştir? Bu nedenle kaçınılmaz olarak aile birliği gerçeğini olmasada idealini güçlendirmiştir.

AİLE KURUMU KRİZDE Mİ?

Aile kurumunun krizde olduğu görüşü yeni bir fenomen değildir. 19. yüzyılda siyasi görüşleri farklı birçok orta sınıf yasa koyucu ve reformist bu konu üzerinde durmuştur. Savaş arası dönemde konu kaygı uyanırmaya devam etmiştir ve son on yıldır itilaflı bir siyasi konu olarak yeniden gündeme gelmiştir. Ekonomik durgunluk yaşandığı, nüfus artış oranında değişikliklerin meydana geldiği ve/veya siyasi istikrarsızlık ve ayaklanma korkusunun kronikleştiği dönemlerde ilgi odağı haline gelmiş bir konudur. Elbette bu üç olay bir arada gelişir ve bunların yaşandığı dönemlerde ailenin siyasi bir nitelik kazanmasına açıklık kazandırırlar.

Daha önce de belirtildiği gibi açık ve kesin bir aile tanımı yoktur - hatta ailenin insanların ilişkilerini ve beraber yaşama biçimlerini etkisi altına alan bir ideolojiden başka bir şey olmadığı iddia edilmiştir. Yine de bir ideoloji olarak modern sanayi toplumunun bütün sosyal kurumlarını etkilemektedir. Örgütlenmelerin bir "aile" gibi işletildiği söylenir, bir erkeğe yapılabilecek en büyük övgü onun "iyi bir aile babası" olduğunu söylemektir. (Kadınlara böyle bir övgüde bulunulamaz çünkü tanım gereği "iyi bir ev kadını" olmak zorundadırlar.) Aile kavramı eğitim sistemini, iş dünyasını, çocuk esirgeme kurumlarını, kitle iletişim araçlarını ve siyasi sistemi kendisini etkisi altına almaktadır. (Bir süre önce Bayan Thatcher Muhafazakar Parti'nin "annesi" ünvanını almıştır). Ailenin krizde olduğu kaygısı gündeme geldiği dönemlerde asıl ifade edilmek istenen toplumun krizde olduğu korkusudur. Bu durum nasıl oluşmuştur? Eğer aile kavramı bu kadar geniş kapsamlıysa insanların beraber yaşayıp çalışma biçimlerinin anlaşılmasında işe yarayamayacak mıdır? Yeni kavramlara mı gerek duymaktayız?

Aile kavramını parçalara ayırdığımızda birbirinden odukça farklı

fikir ve fenomenleri kapsadığını görüyoruz. Beraber yasama, evlilik, kadın ile erkek arasındaki güç ilişkileri, yetişkinlerle çocuklar arasındaki güç ilişkileri, eviçi emeği, cinsellik ve cinsel ilişkiler, doğum, annelik, babalık, kardeş ilişkileri, akrabalık, toplumsal cinsiyet, otorite, bağımlılık ve hizmet tanımları, ekonomik ilişkiler -bunların hepsi de aile tanımında açık veya gizli biçimde önemli bir yer tutmaktadır. Her kavram aynı zamanda bir alt katogori içerir. Bu yüzden insanların aile krizdemi, aile iyi bir kurum mu kötü bir kurum mu, sanayi toplumunun değişmez özelliği mi değil mi gibi sorulara bu denli radikal değişiklikler içeren cevaplar vermeleri şaşırtıcı değildir. Ailenin tanımlanması ve yorumlanması o kadar geniş ve kapsamlı olabilmektedir ki analitik değeri çok azalmaktadır.

Aile üzerine yapılan her çalışma ideoloji ile bireylerin gerçek yaşamlarında ilişki kurma, beraber yaşama, cinsel ilişki, çocuk sahibi olma, boşanma, çalışma, çocuk yetiştirme, taşınma gibi eylemleri nasıl gerçekleştirdikleri arasında bir ayrım yapmak zorundadır. İdeolojilerin insanların yaşamlarını etkilediği açıktır ancak, davranış kalıplarını ne ölçüde etkilediğini gösterecek bir yol bulunamamıştır. İdeoloöji tek başına varolamaz, insanların materyal varlığı ile bir tür ilişkisi olması ya da en azından böyle bir ilişkinin bulunulduğunun düşünülmesi gerekir, yoksa hiçbir geçerliliği kalmaz. Bu yüzden ideoloji ile davranış kalıplarını birbirinden ayırmaya çalışmanın kuramsal bir çaba olduğu çünkü ikisinin bir şekilde bağlantılı olması gerektiği söylenilebilir. Yine de analiz sırasında mantık açısından ayrı olduklarını gözönüne almak aile kavramındaki karmaşıklıklarla başa çıkmak açısından yararlıdır. Bu yöntem ailenin krizde olduğu iddialarının ideolojinin tehlike altında olduğu inancından mı yoksa insanların davranış kalıplarındaki değişikliklerden mi kaynaklandığı sorusunu cevaplandırmamızı da mümkün kılar.

Daha önce de değinildiği gibi aile ideolojisi tarihi bir olgudur. 18. yüzyılın sonuna kadar aile kavramı bugün bizim kullandığımız biçimde ele alınmamıştır. Bir kavram ve ideoloji olarak gelişimi kapitalizmin sonraki aşamalarında burjuvazinin gelişiminin ayrılmaz bir parçasıdır. Hızla büyüyen etkisi eski dini ve patriarkal ideoloji ile bilimsel rasyonalizm ve laikleşmenin kaynaşmasından kaynaklandığı görülebilir. Patriarkanın batıdaki biçimi Yahudi Hıristiyan teolojisinin bir vasiyeti niteliğindedir. Otoritenin, adaletin, merhametin kaynağı tek erkek tanrı kavramı üzerine kuruludur. Kurtuluşun yolu Tanrı'ya eksiksiz bir itaatten ve oğullarının kurtarıcı doğasına inanmak ve onla-

rı sevmekten geçer.

Batıdaki patriarkal sistemde kadınlar aşağı bir cins, erkeklerin şerefli konumlarından düşmesine yol açanlar, baştan çıkarıcı, günahkar, şehvetli olarak görülürler. Tek kurtulma şanslarının anaerkil ve erkek otoritesine boyun eğmek olduğu düşünülmüştür. İnsan hayatı dini terimlerle açıklandığında otoriteye karşı bir tehdit Tanrı'ya ve bütün sosyal düzene karşı bir tehdit sayılmaktadır. Bu durumda o dönemlerdeki krizler aslında dini krizlerdir. İsyanlar, ayaklanmalar, cinsel sapıklıklar, gayrimeşru ilişkiler, yalnız yaşayan kadınlar, her çeşit farklılık toplumdaki dini kurumların ve en önemlisi bireylerin inançlarının zayıflaması olarak görülmektedir.

17. yüzyıldan sonra dünyanın yorumlanmasında bilim ve bilimsel örneklerden yararlanılmaya başlanması otorite ve toplumsal cinsiyet ile ilgili temel inançlar ebedileştirilmiştir. Tek fark bu kavramların artık Tanrı ile ilgili olarak değil "doğa" çerçevesinde ele alınmasıdır. Erkekler "doğa gereği" otoriter, güçlü, akıllı kadınlar ise "doğa gereği" itaatkar, zayıf, pasif ve sezgisel görülmektedir. Bu yüzden erkekler, idare etmeye kalkarlar, durumları kadın ve çocukları yönetmeye uygundur. Bu patriarkal varsayımlar bilimin ve hükümet politikalarının ayrılmaz bir parçası haline geldi. Bu anlayıştan sapmak günah olarak değil doğaya aykırı ve patolojik olarak etikilenmeye başladı.

Nasıl ki eski dini patriarkal ideoloji kilise ile sembolize edildiyse laik bilimsel ideoloji de aile ile sembolize edildi. 18. yüzyıldan sonra burjuvazinin etkisinin artması ve üretim sürecinde aile emeğinin değerinin azalması, koca/babayı birimin "doğal reisi" olarak gösteren bilimsel (ve dini/) erkeklik, kadınlık, yetişkinlik ve çocukluk tanımlarının kullanımını kolaylaştırmıştır. Orta sınıf aile ideali eskiden ailenin "İngiliz erkeğinin kalesi" olduğu görüşüne tapınak, kilise ve kutsallığı sağlığın ve uyumun odağı olduğu görüşleri eklenmiştir. Ailenin üzerinde yoğunlaşan orta sınıf ideolojisinin amacı ota sınıfı müsrif ve sefahat alemi içinde yaşayan aristokrasiden ve işçi sınıfının gayriahlaki ve gayrimeşru yaşam tarzından ayırmaktı.

Bu yüzden orta sınıf ideoloji hem dini hem de bilimsel patriarkal düşüncelerin etkisi altındaydı. Daha önce de varolan otorite, bağımlılık ve hizmet gibi patriarkal kavramları içeriyordu. Ancak hepsi bütün insanların ulaşmak için çalışması gereken değişmez bir aile ideali ve uygulamasında bir araya getirilmişti. Bu yüzden fikirler yeni olmasa da sunuluşları yeni bir başlık altında yapılmaktaydı. Sonuç olarak bu idealden en ufak bir sapma hem doğaya aykırı, hem de aileye karşı bir

davranış olarak nitelendiriliyordu. Ota sınıf siyasi güç kazanınca aile ideolojisi devlet politikalarının iyice içine sindi.

Aile eski patriarkal dini fikir ve inançları üzerine kurulu tarihi bir sınıf, özel bir ideolojiydi. İdeoloji olarak özgün gücü, bütün bireylerin ulaşmak istediği ve yaşadığı somut bir gerçek olarak sunulmasından kaynaklanmaktadır. Bireylerin aile ile ilgili somut deneyim ve yorumları akrabalarıyla, hanehalkıyla, arkadaş ya da komşular ile -yani içinde doğup büyüdükleri kurumlarla ilişkilidir. Ama geniş kapsamlı ve belirsiz aile kavramı bunun evrensel bir deneyim ve herkesin ulaşabileceği ve ulaşması gereken -ekonomik koşulları ne olursa olsun- bir amaç olarak ortaya koymaktadır.

Bir ideoloji olarak gücü ve dayanıklılığı belli bir sınıfa özel değil evrenselmiş gibi görünmesindendir. Bu açıdan dini bir kişiliğe bürünür: Teoride herkese açıktır. Çok çalışma yoluyla yani düzenli bir aile yaşamı yoluyla kurtuluş herkes için olasıdır. Yine de dayanacakları muhafazakarlıktır. Çünkü otorite, hizmet, bağımlılık ve boyun eğme kısacası eşitizlik üzerine kuruludur. Viktorya döneminden beri sosyal tehditler ve radikal hareketler hem ailcye karşı hem de ailenin krizde olmasının sonucu olarak görülmüştür.

Elbette Viktorya döneminden beri aile ideolojisinin içeriğinde beli bazı değişiklikler olmuştur. Cinsellik ile ilgili fikir ve idealler değişmiştir. Artık kadınlar (heteroseksüel) cinsel ilişkiden zevk almaları beklenmektedir.

Evlenmeden beraber yaşama kabul edilir hale gelmiştir 1970'lerde 35 yaşının altında olan kadınların % 13'ü bir erkekle nikahsız yaşarken bu oran 1980'lerde % 33'e çıkmıştır.[1] Ancak temel idealler değişmemiştir: Koca/baba evin reisi ve başlıca gelir kaynağı olmalıdır. Kadınlar evişi ve çocuk bakımı işlerini yüklenmelidir ve çocuklar da geçmişte hiç olmadığı kadar uzun bir süre aile içinde bağımlı yaşamalıdır.

Aile ideolojisinin eşitlikçi olduğu iddia edilmektedir. Ancak tanım gereği eşitsiz kavramlar olan toplumsal cinsiyet, yaş ve otorite kavramları üzerine kuruludur. Toplumda sınıf ayrımı kalmadığı ideali gibi ailenin eşitlikçi olduğu ideali de gerçekleri yansıtmasa da çok destek görmüştür. Belki de asıl sorun davranış kalıplarının artık ideolojiyle hiçbir bağı kalmayacak biçimde değişerek krize yol açmasıdır.

Aile ideolojisinin bir çok ideali orta sınıfın elindeki siyasi güç so-

1. "Guardian" 26 Haziran 1984

nucu hukuk sistemine yerleşmiştir. Bağımlılık ve sorumluluk kavramları sadece birer ideal değil gerçekleştirilmedikleri takdirde cezalandırılabilen yasalardır. Bazı yasalar liberalleştirilmişse de -evli kadının mülkiyeti ve boşanmayla ilgili olanlar gibi, diğerleri daha da sertleşmiştir- özellikle çocuklarla ilgili olanlar. Bu yüzden kadınların evlendikten sonra mülkiyet haklarını korumaları ve mutsuz evlilikleri sona erdirmeleri kolaylaşmışsa da çocuk bakımı ve iyi annelik çerçevesinde külfetleri artmıştır.

Ailenin krizlerin hem sorumlusu hem de kurbanları olarak görüldüğü başlıca konular boşanma, çocuklara yönelik tacizler ve çocuk suçlulardır. Bunlara ek olarak artan boşanma oranları evliliklerin istikrarsızlaştığını ve ailelerin güvenliğinin ve birliğinin azaldığını "göstermek" için kullanılmışur. Ancak her şey bir yana eskiden ailelerin günümüzdeki kadar istikrarsız olduğunu daha öncede gördük. -Ölüm tamamen keyfi bir biçimde hem iyi hem de kötü evlilikleri bozardı. Sonuç dulluk, yetimlik, yeniden evlenme ve tek ebeveynli ailelerin oranının artması olmuştur. Eskiden aileler ayrılma yoluyla da bozulmaktaydı ancak boşanmak sadece zenginler için mümkün olduğundan bu korunma ve nafaka olmaksızın gerçekleşirdi. Modern toplumda boşanma oranlarının artmış olması herşeyden önce nüfusun çoğunluğunun resmen ayrılabilmesini ve boşanabilmesini sağlayan yasal değişikliklerin göstergesidir. Bu durum eş ve çocukların eskiden olduğundan daha fazla ekonomik güvenceye sahip oldukları anlamına gelmektedir. Son zamanlarda çıkarılan yasalar bunu azlatmaya yönelik olsada.

Dahası insanların yaşam süresinde meyana gelen artış evliliklerin ortalama olarak eskiden olduğundan daha uzun sürdüğü anlamına gelmektedir. Evlilik yaşında dalgalanmalar olmuşsa da çok önemli bir değişim olmamıştır. 22 ya da 23 yaşında evlenen bir çift eskiden 15 ya da 20 yıl birlikte yaşarken günümüzde 40 ya da 50 yıl yaşayabilmektedir. "Ölüm bizi ayırana kadar" sözü günümüz çiftleri için çok farklı bir anlam taşımaktadır. Evlilik sözleşmesinin süresi uzamıştır. Bu koşullar altında asıl şaşırtıcı olan evliliklerin üçte ikisinin boşanmayla sonuçlanmıyor olmasıdır.

Evlilikten eskiden olduğundan daha çok şey beklenmektedir. Son 150 yıldır aile ideolojisi romantik ve müşterek evlilik idealine önem vererek temeldeki ekonomik ve eşitsiz yönünü gizlemiştir. Yakın geçmişte evlilik, temel amacı çocuk sahibi olmak olan kocanın yönetimindeki bir iş ortaklığı olarak görülürken artık, iki eşit partnerin yar-

dımlaşma, kaşılıklı cinsel tatmin ve iki ya da üç çocuğu özenle ve sevgiyle yetiştirererek uyum yaratmak amacıyla girdikleri bir sevgi ilişkisi olarak görülmektedir. Ayrıca evlilik artık özel bir ilişki olarak tanımlanmaktadır. Eskiden kriz zamanlarında yardımlaşma şebekeleri kuran bireyler -akraba olsun olmasın- artık her işe burnunu sokan rahatsız edici kişiler olarak görülmektedir.

Şüphesiz başarı ve başarısızlık bir çok olasılığa bağlıdır. Partnerler evlilik ile ilgili ideallerinden ne derece fedakarlık edebileceklerine, başka bir yaşam biçimi ve gelir kaynakları bulma olasılıklarına ve daha belirsiz ama önemli kişilik özelliklerine bağlıdır. Boşanma yasal açıdan kolaylaşmış olsa da hala acı ve zor bir deneyimdir. "Hollywood " tipi evlilik, boşanma ve yeniden evlenme sterotiplerinin aksine bunlar insanların kolayca başvurdukları taktikler değildir. Hala evlenmek ayrılmaktan daha kolaydır.

Parçalanmış aileler çocuklardaki duygusal bozuklukların ve çocuk suçlarının temel sebebi olarak gösterilir. Şüphesiz ebeveynlerinin boşanması çocuk için üzücü ve sorun yaratıcı bir deneyim olabilir ancak aynı zamanda acı ve dayanılmaz bir durumdan kurtulmanın yarattığı rahatlamanın kaynağı olabilir. Ancak parçalanmış ailelerin, çocukların davranışlarına olumsuz etkileriyle ilgili tartışmalar işçi sınıfı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Boşanma sınıfa özgü bir olgudur 1961'de her 10 bin evli kadından boşananların oranı 1. sosyal sınıf için 22, 3. sosyal sınıf için 32, 5. sosyal sınıf için 51 idi[2].

Evlilik oranı da sınıflar arasında değişkenlik göstermektedir ancak vasıfsız sınıflardaki yüksek boşanma oranını sadece bununla açıklamak mümkün değildir. Stack'ın ki gibi araşırmaların yoksulluğun evlilik bağlarının dayanıklılığını azalttığını ortaya koydukları hatırlanarak bu durumu yoksulluğun ve ekonomik güvensizliğin sonucu olarak görmek daha doğrudur. Aile ideolojisi üstü kapalı bir biçimde görece güvenilir bir ekonomik durumu şart koşmaktadır: Koca yalnız kendi geliriyle aileyi geçindirebilmelidir, ailenin geliri yeterli miktarlarda barınak, yiyecek, konfor, yer ve tüketici malı alınmasına yetmelidir, kadın çocukları olunca ücretli işini bırakabilmelidir. Başka bir deyişle aile yoksullaştıkça kaynakları azaldıkça, aile ideali ile gerçek arasındaki fark büyümektedir. Dahası daha öncede belirtildiği gibi ailelerle ilgili yasalarda sınıfa ve cinse özeldir. Herkesin belirlenmiş bir aile yaşamını sürdürmesi zorunludur ancak ekonomik eşitsizlikler yoksulların bu ideale ulaşmasını fiilen olanaksızlaştırmaktadır.

2. Gibson, I. Reid (1981) "Britanya'da Sosyal Sınıf Farkları" Mac Intyre Londra

Mutlu evliliklerin ve mutlu ailelerin aşk, kendini arama ve çok çalışma yoluyla gerçekleşebileceği iddia edildiğinden evlilik ve aile yaşamının ekonomik ve patriarkal temelini gizlemekte veya görmemezlikten gelinmektedir. Bu yüzden aile içi şiddet, cinsel sapıklık ve suçların yarattığı kriz yoksulluk veya kadın erkek ebeveynle çocuk arasındaki eşitsiz ilişkilere değil bireylerin -ve çoğunlukla kadınların, aile içindeki başarısızlıklarına bağlanmıştır. Nasılki 19. yüzyıl reformcuları işçi sınıfı kadınlarına tutumlu olmanın ve iyi ev idaresinin, yoksulluğun çözümü olduğunu öğretmeye çalıştıysa, çağdaş reformcular da sorunların siyasi ve ekonomik kökenine eğilmek yerine, evlilik terapisi veya çocuklara rehberlik hizmeti gibi bireysel çözümler önermektedir.

Modern sanayi toplumundaki yoksulluk olgusu önemli biçimde farklıdır. Ekonomik kaynakları kısıtlı ve bağımlı çocukları olan çiftler ve tek ebeveynli aileler geçmişte olduğu gibi günümüzde de yoksulluk çeken başlıca grubu oluşturmaktadır. Ancak son on ya da yirmi yıldır yoksulluk ile karşı karşıya kalan yaşlıların sayısında büyük bir artış olmuştur. Yaşam süresinin uzaması moden sanayi toplumunun yaşlı bir topluma dönüşmesi demektir ve bu trendin süreceği anlaşılmaktadır. Kadın ve erkeklerin yaşam süreleri arasındaki fark yaşlıların ve yoksulların çoğunluğunu kadınların oluşturduğunu göstermektedir. Yoksullukları yaşlıların geçmiş iş deneyimlerine ve evlilik geçmişlerine bağlıdır. Toplumdaki yaşlıların oranının sürekli artmasının getirdiği sorunlar "aile birliğinin" bozulmasının ve "ailenin krizde" olduğunun başka bir göstergesi olarak ele alınmaktadır. Ailelerin gitgide yaşlılarını ihmal veya red ettiği iddia edilmektedir.

Yine de eskisine oranla yaşlılara bakım görevini aileler daha çok üstlerine almışlardır. "Toplumsal bakım" gibi etiketler kadın akrabaların bakım görevini yüklendiği gerçeğini nadiren gizleyebilmektedir. Yaşlı bir ebeveyne bakmanın getirdği stres ve sorunlar kadının kendi ailesinde büyük bir gerilime sebep olmakta ve kendi sorunlarını artırmaktadır. Yaşlanan toplum çağdaş toplumun yüzyüze kaldığı en büyük sorunlardan biridir. Devlet tarafından finanse edilip işletilen kurumlar kurulması yerine yükün akrabalara kaydırılmaya çalışılması daha çok aile krizi ile sonuçlanması ve evli çiftler için yeni sorunlar yaratması kaçınılmazdır. Yaşlanan toplum bir aile sorunu değil sosyal bir sorundur.

20. yüzyıl aynı zamanda genç nüfusun oranında da dikkati çekecek bir düşüşe sahne olmuştur. Çiftler iki ya da üç taneden fazla ço-

cuk sahibi olmamaktadır. Bu kadınların 25 ile 40 yaşları arasında her iki ya da üç senede bir çocuk doğurmalarının beklendiği eski dönemlere göre büyük bir değişimdir. Sonuç olarak hamilelik kadınların yaşamının daha küçük bir dönemini kapsamaktadır. Ve bu durumda kadınların sağlık durumunda genel bir düzelmeye yol açmıştır. Ancak çocuk yetiştirmek açısından kadınlardan eskisine oranla daha çok şey beklenmektedir. 16 yaşından önce evden ayrılan çocuklara hemen hiç rastlanmamaktadır.

Çocuk doğurmanın fiziksel güçlükleri azalırken çocuk bakmanın duygusal güçlükleri artmıştır. Bu yüzden evli kadınlar çocukları okula başlayınca "özgür" kalsalar da bu özgürlükleri günün belli saatleri ve yılın belli dönemleri ile sınırlı olduğundan girebilecekleri olası meslekler azalmaktadır. İşgücü piyasasına girme özgürlükleri sadece zaman yüzünden değil, koca ve çocuklarının ailelerini birinci planda tutmaları ve aile üyelerinin tüm fiziksel ve duygusal ihtiyaçlarına hizmet etmeleri gerektiği beklenti ve varsayımlarından dolayı kısıtlanmaktadır. Kadınların fiziksel sağlığı eskisinden daha iyi durumda olmakla birlikte duygusal açıdan daha çok baskı altındadırlar. Yatıştırıcı kullanan veya akıl hastanesine yatırılan kadınların oranının yüksekliği bunu kanıtlamaktadır.

Çocuk suçları ve ergenlerin "otoriteye" saygılarının kalmadığı söylenceleri ailelerin artık çocukların doğru dürüst toplumsallaştıramadıklarının ve ailelerin krizde olduğunun kanıtı sayılmaktadır. Ergenlik dönemi her zaman zor ve yetişkinlerin kuşku ve düşmanlıkla karşıladıkları bir dönem olmuştur. (Sanayi öncesi toplumlarda sarhoş olup kötü tavırlar takınan çıraklar günümüz ergenleri gibi sorunlu bulunurlardı) Değişen tek şey eskiden ergenlik çağındaki çocuklar ebeveynlerinkinden başka evlerde çalışıp yaşamaya yollanırken günümüzde bu uygulamanın kalkmış olmasıdır. 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar süren dönemde ergenleri çalışmak üzere başka yerlere yollamak çok yaygın bir uygulamaydı. Bu yöntem hem evde daha çok yer yaratıp çocukların beceri kazanmasını ve para biriktirmesini sağlıyordu hem de ergenlik döneminin isyanlarını yarattığı sorun ve stres ailenin dışında tutuluyordu.

Günümüzde aile ideolojisi ebeveynlerin ergenleri anlamaya ve onlarla iletişim kurmaya çalışmasının ve sevgi sıcaklık ve güven aşılamasının önemini vurgulamaktadır. Ancak ergenlerin bağımsızlıklarını sınamak ebeveynlerin değerlerine karşı çıkmak ve onlardan ayrı bir yaşam sürmek istedikleri idia edilebilir. Orta sınıf çocukları bunu so-

run yaratmayacak biçimde gerçekleştirebilmektedir. Ebeveynlerinin ekonomik olanakları yatılı okula, yurt dışı gezilerine çıkmalarını, uluslararası değişim programlarına katılmalarını mümkün kılmaktadır. Hem ekonomik açıdan hem de yer açısından daha sınırlanmış durumda olan işçi sınıfı ergenleri, özgürlüklerini sınama ve isyan etme ihtiyaçlarını ancak otoritelerin gözü önündeki sokaklarda ve okulda gerçekleştirebilmektedirler. Genellikle ergenlik dönemi sorunları işçi sınıfı ailelerinin yüzyüze kaldıkları ekonomik sorunların bir parçası olarak görülmez.

Gençlik kültürü -veya alt kültürü- yeni bir olgu değildir. Sanayi öncesi toplumda düğünlerde kap kacakla gürültü yapanlardan Viktorya ve Edward dönemi İngiltere'si sokaklarında terör yaratan gençlik çetelerine kadar ergenler her zaman bağısızlıklarını kanıtlamanın bir yolunu bulmuşlardır. Ancak kamuoyuna açık isyanlar erkeklere özgüdür. Eve hapsedilmiş kızların ergenlik isyanlarını gösterebilecekleri çok az alanlar bulunmaktaydı. Genellikle evlilik öncesi cinsel ilişkilere girerek ya da ebeveynlerinin karşı çıkmasına rağmen genç yaşta evlenerek isyan ederlerdi.

Ailedeki sözde kriz, tarihi olarak incelendiğinde beli bazı değişiklikler yaşanmış olsa da ailelerin eskisinden daha iyi ya da daha kötü durumda olduğunu gösterecek bir kanıtın bulunmadığı görülür. Yine de ailelerin eskiden daha güçlü bir birlik ve dayanışma içinde oldukları inancı gücünü korumaktadır. Kimbilir kaç kere yaşlıların "bizim zamanımızda böyle değildi" veya "bizim ailemizde herkes birbiriyle ilgili idi, şimdiki çocuklar gibi değildik" dediklerini duymuşuzdur. Bunun insanların geçmişle ilgili iyi anıları hatırlamaya daha meyilli olmasından kaynaklandığı iddia edilebilir. İyi zamanları hatırlamak kötü zamanları sürdürmekten daha zevkli bir uğraştır.

Çoğu kişi için çocukluk büyük bir ilgi gördükleri bir dönemdir, bu yüzden de nostalji ile anılır. Bu kişisel nostalji insanların kendi ailelerinin -ve genelde ailelerin- çağdaş ailelerden daha güçlü bir birlik ve sevgiyle bağlı olduğuna inanmalarına sebep olabilir. Ancak insanlar geçmişleriyle ilgili daha detaylı sorgulandığında sarhoş babalar şiddet, yoksulluk ve cinsel taciz gibi daha karanlık anılar su yüzüne çıkmaya başlar. Büyüme süreci kayıp ve kötü yönde bir değişim duygusunu da beraberinde getirir. Bu kişisel kayıp duygusu genelde ailelerin ve toplumun kaybolduğu biçiminde yorumlanarak ailelerin krizde olduğu görüşüne destek sağlamakta ve belirsiz, ancak geniş kapsamlı aile ideolojisini güçlendirmektedir.

Yetişkin nüfusundaki bu kayıp ve kötü değişim duygusu potansiyeli, kolayca "aile"nin değiştiğine ve bunun da birçok sosyal sorunun gerçek sebebi olduğuna inanılmasını sağlayacak şekilde kullanılabilir. Benzer biçimde kadınların bağımsızlığının, kadınları çalışmaya teşvik ederek, bazılarının iddia ettiği gibi ailelerini ihmal etmesine yol açarak, bütün bu sorunları şiddetlendirdiğine inanılmasını sağlamak içinde kulanılabilir. Ancak bu sorunlar yeni olmadığı gibi çoğu da direkt olarak aile ve kadınlar ile ilgili değildir ve hiçbir şekilde sosyal kriz sebebi olamazlar. Bunlar her şeyden önce eşitsizlik, büyüyen yoksulluk patriarkal varsayımlar ve bunların insanların davranış kalıpları üzerindeki etkilerinde ortaya çıkan sosyal, ekonomik ve ideolojik sorunlardır. Bunları aile sorunları olarak ele almak ekonomik köken ve doğalarını saklar ve eskiden nasıl ki benzer sorunlar bireysel dini başarısızlıklar olarak sunulmuşsa benzer biçimde bu sefer bireysel/ailevi sorunlar olarak sunulmalarına neden olur.

İdeoloji şüphe götürmeyecek biçimde insanların düşünce ve davranışlarını etkilemektedir. Aynı zamanda gerçekleri maskeleyerek sosyal sorunların gerçek sebeplerine eğilmeye çalışanların dikkatlerini dağıtır. Patriarkal aile ideolojisi aynı dini ideoloji gibi siyasi sounları kişisel ve bireysel sorunlara ve potansiyel siyasi kızgınlıkarı bireysel suç ve tatminsizliğe dönüştürür.

Aile ideolojisi bireyler arasındaki gerçek ilişkileri temsil etmez. Ancak insanların yaşam koşullarıyla benzerlikleri varmış gibi gösterilerek çoğunluğun gözünde bir gerçek gibi görülür. Böylece hiç evlenmemiş olanlar boşananlar ve çocuksuzlar hafızalardaki çarpıtılmış çocukluk ve aile anıları ile kendilerini "ideal aile" kavramıyla en azından bu şekilde özdeşleştirmeye çalışarak, idealin gerçek dışı olduğuna değil bireysel "başarısızlıklarına" inanırlar.

Ancak suçun dağılımı da eşit değildir. Kadınlar aile ile özdeşleştirilip onun birliği ve mutluluğundan sorumlu tutuldukları için bu amaca ulaşılamaması herkesden çok kadının sorunu ve başarısızlığı, suçu olarak görülür. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de erkeklerin ailelerine kaşı tek sorumlulukları maddi sorumluluktur. Şüphesiz birçok erkek işsizlik ya da olanaksızlık yüzünden ailesini geçindirmediği için suçluluk duymaktadır. Ama bunu kendi başarısızlığından çok sosyo ekonomik bir başarısızlık olarak görebilirler. Sosyalizm bu açıdan erkeklerin üzerindeki suçluluk duygusunu kaldıran önemli bir faktör olmuştur. Aile ile kadının arasındaki özdeşlik ailedeki herhangi bir krizin bireyler ve toplum tarafından kadının suçu olarak görülmesine

neden olmaktadır. Bu nedenle ailede kriz kaygısı hem sınıfa hem de cinse özeldir.

Belki de ailelerdeki ve aile ideolojisinde meydana gelen en büyük değişiklik artık evlilik, çocuk bakımı ve cinsellikten daha çok şey bekleniyor olmasıdır. Dahası aile ideolojisi git gide güçlenmekte realite ile ideal gitgide uzaklaşmaktadır. En önemlisi Lasch'ın da belirttiği gibi aile ideolojisinde kendi içinde bir tutarsızlık vardır. Bir yandan aileler en önemli ve temel sosyal kurum olarak görülürken, diğer yandan 19. yüzyıldan beri topluma ve tüm hastalık ve adaletsizliklerine karşı bir sığınak olarak görülmektedir. Toplumun temel taşı olan bir kurumun aynı zamanda ona karşı bir sığınak olmayacağı açıktır. Aslında bir sığınak olduğu görüşü de sadece erkekler için geçerlidir.

Aile erkeklerin iş dünyasının gerçeklerinden kaçabilecekleri, eşlerinden kızlarından ve kızkardeşlerinden hizmet bakım ve sevgi dolu bir ilgi görecekleri bir yer olarak görülür. Ev iş dünyasının zıttı olarak sunulur. Ancak daha öncede belirtildiği gibi aile kadınların iş dünyasının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Resmi işgücü piyasasına girsin girmesin bir kadın kocasının sığınağını düzenleme görevini yerine getirmelidir. Bu yüzden kadınlar için aile toplumun ve mesleklerinin taleplerinden kaçabilecekleri bir sığınak olamaz. Çağdaş toplum da bir kadının tek sığınanının işgücü piyasasına girerek evişi külfetinden kurtulması olduğu iddia edilebilir. -ancak bu da bir dizi talebin yerini başka bir dizi talebin almasından başka birşey değildir-. Asıl üzerinde durulması gereken nokta şudur, aileler sosyal bir kurum olduğuna ve toplumun önemli bir bölümünü oluşturduklarına göre bunların özel ya da iş, rekabet ve tatminsizlik çölünün ortasındaki sosyal vaha olarak düşünmek asılsızdır. "İş" ve "aile" kavramlarının birbirinden tamamen ayrı kategoriler olarak ele alınması için hiçbir dayanak yoktur.

Piyasa ilişkileri ve iş sözleşmeleri resmi ekonomi kadar ailelerin de ayrılmaz bir parçasıdır ve evlilik sözleşmesi ve ailelerle ilgili yasalarada üstü kapalı biçimde yansımaktadır. İş resmi organizasyonların olduğu gibi ailenin de bir parçasıdır. Tek fark aile içinde resmi bir ücret ödenmemesi ve bunun resmen bir iş olarak kabul edilmemesidir. Bu durum ücretli mesleklerin "gerçek" dünyasındaki kadının aşağı konum ve statüsü üzerine olan patriarkal varsayımları körükler. Kamu yaşamı ile özel yaşam, iş ile aile arasındaki ayrımlar suni ve ideolojik ayrımlardır ve erkeklerin sosyal, ekonomik ve siyasi değerlerinin üstün olduğu yolurdaki patriarkal düşünceleri körükler. Bu suni ayrımlar

kaldırıldığında iş ve kişisel ilişkiler bütün topluma ve kurumlarına sinmiş olduğu ortaya çıkar. Aile asla toplumun geri kalan kısmından izole edilerek ele alınamaz. Bu nedele ailenin krizde olduğunu söylemek toplumun krizde olduğunu söylemenin bir başka yoludur.

Toplum gerçekten de bir krizdedir. Toplum her zamankinden çeşitli ve önemli krizlerle karşı karşıyadır. -Yoksulluk ve işsizliğin artması, azalan kaynaklar, nükleer savaş tehlikesi, çocuklara karşı cinsel tacizin yaygınlığı, yaşlıların oranının sürekli artması ve benzerleri. Bunları aile sorunu olarak düşünmek, sonuçları neden olarak görmek demektir. Herkes bir çeşit aile içinde yaşar ve herkesin bir çeşit sorunu vardır. Suç oranı, ensest, ya da duygusal sorunları bireyin ailesine yüklemek -bu sorunlar aile içinde oluşsa da- çoğu sorunun sosyal doğasını gizlemek demektir ve sosyal krizlerden bireyin sorumlu tutulmasına neden olur.

Şu ana kadar açıklığa kavuşmuş olması gereken bir konu varsa oda tek tip bir aileden söz etmenin tamamen yanıltıcı olduğu konusudur. Böyle bir şey söz konusu değildir. Herkes hayatının bir noktasında diğerleri ile yer, zaman, beceri, cinsellik, dostluk ve sevgi paylaşırsa da bireylerin yaşama, mücadale etme ve ilişkiye girme biçimleri o kadar farklıdır ki bütün bunları tek bir "aile" teriminde toplamak olanaksızdır. Bireylerin ekonomik kaynaklara, işe, beceriye, zamana ve yere erişebilirlikleri farklı olduğundan ailelerinde organizasyonu ve yapısı farklı olmak zorundadır. Dahası bireylerde süreç içinde sürekli değiştiklerinden aile de sürekli değişim halindedir.

Yine de aile ideolojisi aynı Hiristiyan teolojisinin tek Tanrı, tek kurtarıcı ve tek kurtuluş yolu olduğunu ısrar ettiği biçimde bireylerin bir arada yaşamasının tek bir doğru yolu olduğunu söylemektedir. Tek bir aile tipi olduğunu iddia eden bir ideoloji hiçbir zaman gerçekle uyuşmaz, çünkü bazılarının ancak yakınlaşabildiği diğerlerinin ise uzağından bile geçmediği bir ideal ortaya koymaktadır. İşte aile ideolojisinin bu yönü insanların ailenin krizde olduğuna inanmalarına sebep olmaktadır. Asıl sorun gerçekle ideal arasındaki farktır.

Aile ideolojisi bir kenara konulduğunda ailenin krizde olduğu düşüncesi yok olmakta ve sosyal sorun ve krizler gerçeği su yüzüne çıkmaktadır. Böyle bir ideoloji ortadan kalkınca insanların evlilik ve çocuk yetiştirme beklentileri ve dolayısıyla hayalkırıklığına uğrama olasılıkları azalacaktır. -Bu da herkesin daha mutlu olması demektir. Ancak insanlar mitolojik bir evlilik ve ailenin vaadettiği mutluluk ve tatminin rasyonel olmadığını, görerek birarada yaşamanın ve yardım-

laşmanın yeni ve değişik yollarını aramaya başlayacaklardır. Bu insanların sosyal ve ekonomik sorunların gerçek sebeplerini görmeye başlamaları demektir ve artık bunları bireysel/ailevi başarısızlık ve suçlar olarak göremeyeceklerdir. Bu da pekala insanların sosyal, ekonomik, siyasi haksızlıklara direkt olarak karşı çıkmaya başlamaları anlamına gelebilir- kendilerini, eşlerini veya çocuklarını suçlamak yerine. Bu patriarkal ideolojiye ve dolayısı ile kadın erkek ve çocuklar arasındaki eşitsizliklere karşı çıkmak demektir.

Aile ideolojisi mevcut sosyal, ekonomik, siyasi ve toplumsal cinsiyetçi sistemleri birarada tutup yasallaştırmada hayati bir rol oynamıştır. -ve oynamaktadır. Bu ideolojiye karşı çıkmak bütün sosyal sisteme karşı çıkmaktır. Ancak bu insanların bir çeşit aile içinde bir arada ve birbirleriyle ilişki içinde yaşamaktan vazgeçecekleri anlamına gelmez. Bu tür düzenlemelerde radikal bir yeniden yapılandırmaya gidileceği anlamına gelir. Aileler her toplumun hayati ve ayrılmaz parçasıdırlar. Aile ideolojisi ise değildir. İdeal aile diye bir olgu yoktur. Politikacılar ailenin krizde olduğunu söylerken boşanma veya tecavüz veya ensest olayları yüzünden değil ideolojiye karşı çıkıldığından ve bu durum hız kazanırsa insanların varolan sosyo-ekonomik, siyasi ve patriarkal sistemlerin geçerliliğini sorgulamaya başlayacakları için kaygılanmaktadırlar. Aile ideolojisi olmasaydı modern sanayi toplumu ve siyasi sistemi gerçekten de çok farklı olurdu. Aile ideolojisi olmasa kadın, erkek ve çocuklar arasındaki ilişkiler yeniden ele alınarak yeniden yapılandırılabilir ve birarada yaşayıp çalışmanın daha eşitlikçi ve insanca yolları aranabilirdi.

BİBLİYOGRAFYA

P. Abrams, E. A. Wringley (eds) (1978) *Towns in Society*, Cambiridge University Press, Cambiridge

M. Anderson (1980) *Approaches to the History of the Western Family, 1500-1914*, Macmillan, Londra

M. Anderson (1971) *Family Structure in Nineteenth Century Lancashire*, Cambiridge University Press, Cambiridge.

R. Anker, M. Buvinic and N. Youssef (eds) (1982) *Women's Roles and Papulation Trends in the Third World*, Croom Helm, Londra

B. Antonis (1981) 'Motherhood and Mothering', Cambiridge Women's Study Group, *Women in Society*, içinde Virago, Londra

S. Ardener (ed) (1981) *Women and Space: Ground Rules and Social Maps*, Croom Helm, Londra

P. Aries (1973) *Centuries of Childhood*, R. Baldick çevirisi, Peregrine. Londra.

M. Arthur (1977) 'Libareted Women: The Clasical Era', Bridenthal and Koonz, *Becoming Visible*, içinde Houghton Mifflin, Boston.

J. Banks (1954) *Prosperity and Parenthood*, Routladge & Kegan Paul, Londra.

D. Barker, S. Allen (1976a) *Sexual Divisions and Society: Process and Change*, Tavistock, Londra.

D. Barker and S. Allen (eds) (1976b) *Dependence and Exploitation in Work and Marriage*, Longman, Londra.

M. Barrett (1980) *Women's Oppression Today: Problems in Marxist-Feminist Analysis*, Verso, Londra.

M. Barrett, M. McIntosh (1982) *The Anti-Social Family*, Verso, Londra.

N. Bashar (1983) 'Rape in England between 1550 and 1700', Londra Feminist History Group, *The Sexual Dynamics of History*, içinde Pluto Press, Londra.

Mitchell, A. Oakley, (eds) (1976) The Rights and Wrogs of Women, Penguin Harmondsworth, Türkçede; Kadın ve Eşitlik, Çev. Fa magül Berktay, (Kitaptaki makalelerin bir bölümünü kapsıyor) Kaynak Yayınları, İstanbul, 1984.

V. Beechey (1973) 'On Patriarchy', *Feminist Review*, no.3.
D. R. Bender (1979) 'A Refinement of the Concept of Household: Families, Co-residence and Domestic Functions', *American Anthropologist*, vol. 69.
J. Benjamin (1983) 'Master and Slave: The Fantasy of Erotic Domination', in Snitow, *Powers of Desire*, ve digerleri Monthly Review Press, New York.
H. S. Bennet (1979) *The Pastons and their England*, Cambridge University press, Cambridge.
V. Bennholdt-Thomsen (1981) 'Subsistence Production and Extended Reproduction', Young *Of Marriage and the Market*, içinde ve digerleri CSE Books, Londra.
L. K. Berkner (1972) 'The Stem Family and the Development Cycle of the Peasant Household: An 18th Century Austrian Example', *American Historical Review*, içinde vol. 77, no. 2.
L. K. Berkner (1976) 'Inheritance, Land Tenure and Peasant Family Structure: A German Regional Comparison,' Goody, Thirsk, Thompson, *Family and Inheritance: Rural Scoiety in Western Europe, 1200-1800*, içinde Cambridge University Press, Cambridge.
L. K. Berkner, F. Mendels (1978) 'Inheritance Systems, Family Structure, and Demographic Patterns in Western Europe, 1700-1900', in Tilly (ed.) *The Hisitorical Study of Changing Fertility*, Princeton Unuiversity Press. Princeton.
J. Bernard (1973) *The Future of Marriage*, Souvenir Press, Londra.
R. Bloch (1978) 'Untangling the Roots of Modern Sex Roles: A Survey of Four Centuries of Change', *Signs*, vol. 4,2.
L. Bonfield (1981) 'Marriage Settlements, 1660-1749: The Adoption of the Strict Settlement in Kent and Northamptonshire', Outhwaite, *Marriage and Society*, içinde Europa, Londra.
J. Bornat (1981) *An Examination of the General Union of Textile Workers: 1883-1922*, Ph. D Thesis, University of Essex.
R. Braun (1978) 'Protoindustrialization and Demographic Changes' in the Canton of Zurich', Tilly (ed.) *The Historical Study of Changing Fertility*, içinde Princeton University Press, Princeton.
R. Bridenthal (1982) 'The Family: The View from a Room of Her Own', Thorne, Yalom (eds) *Rethingking the Family*, içinde Longman, New York.
R. Bridenthal, C. Koonz (1977) *Becoming Visible: Women in European History*, Houghton Mifflin, Boston.
V. Brodsky Elliott (1981) 'Single Women in the Londra Marriage Market: Age, Status and Mobility, 1598-1619', in Outhwaite, *Marriage and Society*, Europa, Londra.
C. Brooke (1981) 'Marriage and Society in the Central Middle Arges',

Outhwaite, *Marriage and Society*, içinde Europa, Londra
J. Brophy, C. Smart (1981) 'From Disregard to Disrepute: The Position of Women in Family Law', *Feminist Review*, Autumn.
C. Brown (1982) 'Home Production for Use in a Market Ecomomy', Thorne and Yalom, *Rethinking the Family*, içinde Longman, New York.
P. Brown, M. MacIntyre, R. Morpeth, S. Prendergast (1981) 'A Daughter: A Thing to be Given Away', Cambridge Women's Study Group, *Women in Society*, içinde Virago, Londra.
R. L. Brown (1981) 'The Rise and Fall of the Fleet Marriages', Outhwaite, *Marriage and Society*, içinde Europa, Londra.
S. Burman (ed.) (1979) *Fit Work for Women* , Croom Helm, Londra.
R. Burr Litchfield (1978) 'The Family and the Mill: Cotton Mill Work, Family Work Patterns, and Fertility in Mid-Victorian Stockport', A. Wohl, *The Victorian Family*, içinde Croom Helm, Londra.
D. Bythell (1969) *The Handloom Weavers*, Cambridge University Press, Cambridge.
J. Caird (1852) *English Agriculture in 1850-51*, Longman, Brown & Longmans, Londra.
Cambridge Women's Study Group (1981) *Women in Society: Interdisciplinary Essays*, Virago, Londra.
M. Cantor and B. Laurie (eds) (1977) *Class, Sex and the Woman Worker*, Greenwood Press, Westport, Connecticut.
Census for Egland and Wales, *Occupational Tables, 1881*, HMSO; Londra
J. Chambers (1972) *Population, Economy and Society in Pre-Industrial England*, Oxford University Press, Londra.
M. Chaytor (1980) 'Household and Kinship: Ryton in the late Sixteenth and early Seventeenth Centruies' *History Workshop Journal*,Issue 10.
N. Chodorow (1978) *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender*, University of California Press, Berkeley.
N. Chodorow (1979) 'Mothering, Male Dominance and Capitalism', Eisentein (ed.) *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism*, içinde Monthly Review Press, Londra.
H. Chudacoff (1978) 'Newlyweds and Family Formation: The First Stage of The Family Cycle in Providence, Rhode Island, 1864-65 and 1879-80', Haraven, Vinovskis (eds) *Family and Population in Nineteenth Century America* içinde Princeton University Press, Princeton.
A. Clark (1968) *Working Life of Women in the Seventeenth Century*, Frank Cass, Londra.
A. Clark (1983) 'Rape or Seduction? A Controversy over Sexual Violence in the Nineteenth Century', Londra Feminist History Group, *The Sexual Dynamics of History*, içinde Pluto Press, Londra.
L. Clarkson (1981) 'Marriage and Fertility in Nineteenth Century Ireland'

Outhwaite, *Marriage and Society*, içinde Efuropa, Londra.
C. Cockburn (1983) Brothers: Male Dominance and Technological Change, Pluto Press, Londra.
M. Cohen (1976) *House United, House Divided: The Chinese Famiy in Taiwan* Columbia University Press, New York.
J. Colier, M. Rosaldo, S. Yanagisako (1982) 'Is There a Family? New Anthropological Views' , Thorne, Yalom, *Rethingking the Family*, içinde Logman, New York.
L. Comer (1982) 'Monogamy, Marriage and Ecomonic Dependence' Whitelegg, ve digerleri, *The Changing Experience of Women*, içinde Martin Robertson, Oxford.
P. Cominos (1963) 'Late Victorian Sexuality and the Social Seystem', *International Review of Social History* vol. III.
D. Cooper (1971) *The Death of the Family*, Penguin, Harmondsworth.
L. A. Coser (1974) *Greedy Institutions*. The Free Press, New York.
N: Cott (1977) *The Bonds of Womanhood: 'Woman's Sphere in New England 1780-1835*, Yale University Press, New Haven.
M. Coulson, B. Magas, H. Wainwright (1980) 'The Housewife and Her Labour under Capitalism - A Critique', Malos, *The Politics of Housework*, içinde Allison & Busby, Londra.
R. Covard (1983) *Patriarchal Precedents: Sexuality and Social Relations*, Routladge, Kegan Paul Londra
L. Davidoff (1976b) 'The Rationalization of Housework', Barker, Allen (eds) *Dependence and Exploitation in Work and Marriage*, içinde Longman, Londra.
L. Davidoff (1979) 'The Separation of Home and Work? Landladies and Lodgers in Nineteenth and Twentieth Century England', Burman, *Fit Work for Women*, içinde Croom Helm, Londra.
L. Davidoff, C. Hall (1981) 'The Petite-Bourgeosie and the Sexual Division of Labour England, 1780-1850: Countryside and Town', Petite-Bourgeoisie Round Table'de sunulan tebliğ, December 1981.
L. Davidoff, C. Hall (1982). 'Marriage as an Enterprise: Middle Class in Town and Countryside, 1780-1850', American Historical Society Meeting, Washington, DC.
R. Davies (1975) *Women and Work*, Arrow, Londra.
N. Z. Davis (1976) 'Women's History in Transition: The European Case', *Feminist Studies*, Spring.
N. Z. Davis (1977) 'Ghosts, Kin and Pregeny: Some Features of Family Life in Early Modern France', *Daedalus*, Spring.
A. Davin (1978) 'Imperialism and Motherhood', *History Workship Journal* Issue 5.
C. Delphy (1977) *The Main Enemy: A Materialist Analysis of Women's Opperission*, Women's Research and Resources Centre Publications.

Londra.
J. Demos (1970) *A Little Commonwealth: Family Life in Plymouth Colony*, Londra. Oxford University Press.
J. Demos and S. Boocock (1978) "Turning Points: Historical and Sociological Essays of the Family', *American Journal of Sociology* (Supplement), vol. 84.
S. Dietrich (1980) 'An Inturodictuion to Women in Anglo-Soaxon Society, (c. 600-966)', Kanner, *The Women of England*, içinde Mansell, Londra.
J. Donzelot (1979) The Polincing of Families, Hutchinson, Londra.
M. Douglas (1966) Purity and Danger, Rouledge & Kegan Paul, Londra.
S. Dowrick, S. Grundberg (eds) (1980) *Why Childern?*, The Women's Press, Londra.
E. Durkheim (1933) *The Division of Labour in Society*, Collier-Macmillan, Londra.
C. Dyhouse (1981) *Girls Growing Up in Late Victorian and Edwardian England*, Routledge &Kegan Paul, Londra.
B. Easlea (1981) *Science and Sexual Opprression: Patriarchy's Confrontation with Woman and Nature*, Weidenfeld & Nicolson, Londra.
S. Edgell (1980) *Middle-Class Couples: A Study of Segregation, Domination and Inequality in Marriage*, Allen & Unwin, Londra.
F. Edholm (1982) 'The Unnatural Family, Whitelegg ve diğerleri, *The Changing Experience of Women*, içinde Martin Robertson', Oxford.
B. Ehrenreich, D. English (1979) *For Her Own Good: 150 Years of the Experts' Advice to Women*, Pluto Press, Londra.
M. Eichler (1981) 'The Inadequacy of the Monolithic model of the Family', *Canadian Journal of Sociology* 6 (3).
Z. R. Eisenstein (ed.) (1979) *Capitaist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism*, Monthly Review Press, Londra.
Z. R. Eisentein (1979) 'Some Notes on the Relations of Capitalist Patriarchy', Eisentein (ed.) *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism*. içinde
G. H. Elder (1978) 'Family History and the Life Course', Harevan, *Transitions*, içinde Academic Press, New York.
D. Elson and R. Pearson (1981) 'The Subordination of Women and the Internationalization of Factory Production', Young ve diğerleri, *Of Marriage and the Market*, içinde CSE Books, Londra.
(1968) *Employment of Women and Children in Agriculture, 1843*, vol. XII British Parliamentary Papers, Irish University Press, Shannon.
F. Engels *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* Sol Yayınları Ankara 1. Baskı 1967.
M. Evans, C. Ungerson (eds.) (1983) *Sexual Divisions: Patterns and Processes*, Tavistock, Londra.

C. Fairchilds (1978) 'Female Sexual Attitudes and the Rise of Illegitimacy: A Case Study', *Journal of Interdisciplinary History*, VIII: 4, Spring.
A. Fauve-Chamoux (1983) 'The Importance of Women in an Urban Environment: The Example of the Rheims Household at the Beginnig of the Industrial Revolution', Wall, Robin Laslett, *Family Forms in Historic Europe*, içinde Cambridge University Press, Cambridge.
J.-L. Flandrin (1979) *Families in Former Times*, Cambridge University Press, Cambridge.
S. Forward, C. Buck (1981) *Betrayal of Innocence*: Incest and its Devastation, Penguin, Harmondsworth.
J. Foster (1974) *Class Struggle and the Industrial Revolution*, Methuen, Londra.
M. Foucault (1979) *Cinseliğin Tarihi* , Çev. Hülya Tufan, AFA Yayınları, 2 Cilt, İstanbul 1986.
R. Fox (1967) *Kinship and Marriage*, Penguin, Harmondsworth.
E. Gamarnikow, D. Morgen, J. Purvis, D. Taylorson (eds) (1983a) *Gender, Class and Work*, Heinemann , Londra
E. Gamarnikow, D. Morgan, J. Prusiv, D. Taylorson (eds) (1983b) *The Public and the Private*, Heinemann, Londra.
J. Gillis (1979) 'Servants, Sexual Relations and the Risks of Ilegitimacy in Londra, 1801-1900', *Feminist Studies*, 5, no 1, Spring.
J. Gillis (1981) *Youth and History*, Academic Press, New York.
D. Gittins (1982) *Fair Sex: Famiy Size and Structure 1900-1939*, Hutchinson, Londra.
D. Gittins (1983) 'Inside and Outside Mariage: A Nineteenth Century Case Study', Feminist Rewiew, Summer.
L. Glasco (1978) 'Migration and Adjustment in the Nineteenth Century City: Occupation, Property, Household Structure of Native-born Whites, Buffalo, New York, 1855', Hareven and Vinovskis (eds) *Family and Population in Nineteenth Century America*, içinde Princeton University Press, Princeton.
J. Goodale (1980) 'Gender, Sexuality and Marriage: A Kaulong Model of Nature and Cultere', MacCormack, Strathern, *Nature, Cultere and Gender*, içinde Cambridge University Press, Cambridge.
W. J. Goode (1975) 'Force and Violence in the Family', Steinmetz, Straus, *Violence in the Famiy*, içinde Harper & Row, New York.
J. Goody (1972) 'The Evolution of the Family', Laslet, Wall (eds) *Household and Family in Past Time*, içinde Cambridge Universty Press, Cambridge.
J. Goody (1976) 'Inheritance, Property and Women: Some Comparative Considerations', Goody, Thirsk, Thompson (eds) *Famiy and Inheritance: Rural Society in Western Europe, 1200-1800*, içinde Cambridge Unversity Press, Cambridge.

J. Goody, J. Thirsk, E.P. Thompson (eds)(1976) Family and Inheritance: Kural Society in Western Europe, 1200-1800, Cambridge University Press, Cmabridge.
D. Gorham (1978) "The Maiden Tribute of Modern Babylon" Re-Examined: Child Prostitutes and the Idea of Childhood in Late Victorian England', *Victorian Studies*, vol 21, part. 3.
D.Gorham (1982) *The Victorian Girl and the Feminine Ideal*, Croom Helm Londra.
R. Gough (1981) *The History of Myddle* (ed. by David Hey) Penguin, Harmondsworth.
P. Greven (1970) *Four Generations: Population, Land and Family in Colonial Andover, Massachusetts*, Cornell University Press, Ithaca.
S. Griffen, C. Griffen (1977) 'Family and Business in a Small City: Pughkeepsie, New York, 1850-1950', Hareen, *Family and Kin in Urban Communities*, içinde New Viewpoints, Londra.
H. Gutman (1976) *The Black Family in Slavery and Freedom, 1750-1925*, Basil Blackwell, Oxford.
C. Hall (1979) The Early Formation of Victorian Domestic Ideology', in Burman, *Fit Work for Women*, Croom Helm Londra.
C. Hall (1980) 'The History of the Housewife', Malos, *The Politics of Housework*, içinde Allison & Busby, Londra.
C. Hall (1981) 'Gender Divisions and Class Formation in the Birmingham Middle Class 1780-1850', Samuel (ed.) *People's History and Socialist Theory*. içinde Routledge &Kegan Paul, Londra.
P. Hall (1977) 'Family Structure and Economic Organization: Massachusetts Merchants 1700-1850', Hareven, *Family and Kin in Urban Communities*, içinde New Viewpoints, Londra.
C. Hamilton (1981) *Marriage as a Trade*, The Women's Press, Londra.
E. Hammel (1972) 'The Zadruga as Process,' Laslett, Wall (eds) *Family and Household in Past Time*, içinde Cambridge University Press, Cambridge.
C. Hammer (1983) 'Family and Familia in Early Medieval Bavaria', Wall, Robin, Laslett (eds) *Famiy Forms in Historic Europe*, içinde Cambridge University Press, Cambridge.
T. Hareven (1976) 'Modernization and Familiy History: Perspectives on Social Change', *Signs*, vol. 2,1Autumn.
T. Hareven (ed.) (1977) *Family and Kin in Urban Communities 1700-1930*, New Viewpoints, Londra.
T. Hareven (1978) *Transitions: The Family and the Life Course in Historical Perspective*, Academic Press, New York.
T. Hareven (1982) *Family Time and Industrial Time*, Cambridge University Press, New York.
T. Hareven, M. Vinovskis (eds) (1978) *Family and Population in Nine-*

teenth Century America, Princeton University Press, Princeton.
T. Hareven, M. Vinovskis (1978) 'Patterns of Childbearing in Late Nineteenth Century America: The Determinants of Marital Fertility in South Massachusetts Towns in 1880', Hareven, Vinovskis (eds) *Family and Population in Nineteenth Century America*, içinde Princeton University Press, Princeton.
B. Harris (1976) 'Recent Work on the History of the Family: A Review Article', *Feminist Studies*, Spring:
O. Harris (1981) 'Households as Natural Units', Young ve digerleri, *Of Mariage and the Market*, içinde CSE Books , Londra.
O. Harris (1982) 'Households and their Boundaries', *History Workshop Journal*, Issuse 13.
N. Hart (1976) *When Marriage Ends: A Study in Status Passage*, Tavistock, Londra.
H. Hartmann (1979) 'Capitalism, Patriarchy and Job Segregation by Sex', Eisenstein (ed.) *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism*, içinde Monthly Review Press, Londra.
D. Hayden (1982) *The Grand Domestic Revolution: A History of Feminist Designs for American Homes, Neighbourhoods and Cities*, MIT Press, Cambridge.
H. Heaton (1965) *The Yorkshire Woollen and Worsted Industries*, Oxford University Press, Oxford.
E. Hellerstein, L. Hume, K. Offen (eds) (1981) *Victorian Women: A Documentary Account of Women's Lives in Nineteenth Century England, France, and the United States*, Harvester, Brighton.
U. Henriques (1967) 'Bastardy and the New Poor Law', *Past and Present*, no. 37, July.
A. Newins (ed.) (1981) *The Dillen: Memories of a Man of Stratford-upon-Avon*, Elm Tree Books, Londra.
N. Himes (1931) *A Medical History of Contraception*, Williams & Wilkins, Baltimore.
E Hobsbawm, G. Rude (1973) *Captain Swing*, Penguin, Harmondsworth.
L. Holcembe (1977) 'Victorian Wives and Property-Reform of the Married Women's Property Law, 1857-1882', Vicinus, *A Widening Sphere*, içinde Indiana University Press, Bloomington.
R. Houston and R. Smith (1982) 'A New Approach to Family History?', *History Workshop Journal*, Issue 14.
C. Howell (1976)'Peasant Inheritance Customs in the Midlands, 1280-1700', Goody, Thirsk, Thompson, *Family and Inheritance*, içinde Cambridge University Press, Cambirdge.
O. Hufton (1981) 'Women, Work and Marriage in Eighteenth Century France', Outhwaite, *Marriage and Society*, içinde Europa, Londra.
J. Humphries (1981) 'Protective Legislation, the Capitalist State and

Working Class Men: The Case of the 1842 Mines Regulation Act', *Feminist Review*, no. 7. Spring.
S. Humphries (1981)*Hooligans or Rebels? An Oral History of Working-Class Childhood and Youth 1889-1939*, Basil Blackwell, Oxford.
M. İngram (1981)- 'Spousal Litigation in the English Ecclesiastical Courts c. 1350-1640', Outhwaite, *Marriage and Society*, içinde Europa, Londra.
R. Jacoby (1977) 'The Women's TradeUnion League and Aerican Feminism', Cantor, Laurie, *Class Sex and the Woman Worker*, içinde Greenwood Press, Westport.
A. John (1984) By the Sweat of Their Brow: Women Workers at Victorian Coal Mines, Routled & Kegan Paul, Londra.
L. Jordanova (1981) 'The Histoy of the Family', in Cambridge Women's Study Group, *Women in Society*. Virago, Londra.
J. Kagan (1977) 'The Child in the Family', *Deadalus*, Spring.
B. Kanner (ed.) (1980) *The Women of Engad: From anglo-Saxon Times toh the Present*, Mansell, Londra.
J. Kelly-Gadol (1977) 'Did Women Have a Renaissance?' Bridenthal, Koonz, *Becoming Visible*, içinde Houghton Mifflin, Boston.
A. Kessler-Harris (1982) Outto Work: A History of Wage-Earning Women in the United States, Oxford University Press, New York.
J. Khatib- Chahidi (1981) 'sexual Prohibitions, Shared Space and Fictive Marriages in Shi'ltc İran', Adrener, *Women and Space*, içinde Croom Helm, Londra.
R. Kittel (1980) 'Women Under the Law in Medieval England, 1066-1485', Kanner, *The Women of England*, içinde Mansell, Londra.
A. Kleinbaum (1977) 'Women in the Age of Light Bridenthal, Koonz, *Becoming Visible*, içinde Houghton Mifflin, Boston.
A. Kussmaul (1981) *Servanst in Husbandy in Early Modern England*, Cambridge University Press, Cambirdge.
R. D. Laing (1960) *The Divided Self*, Penguin, Harmondsworth.
R. D. Laing (1971) *The Politics of the Family and Other Essays*, Tavistock. Londra.
H. Land (1976a) 'Women: Supporters or Supported?', Barker, Allen, *Sexual Divisions and Society*: Process and Change, içinde Tavistock, Londra.
C. Lasch (1977) *Haven in a Heartless World: The Family Besieged*, Basic Books, New York.
P. Laslett (1972) 'The History of the Family', Laslett, Wall (eds) *Household and Family in Past Time*, içinde Cambridge University Press, Cambridge.
P. Laslett (1983) 'Family and Household as Work Group and Kin Group: Arcas of Traditional Europe Compared', Wall, Robin, Laslett, *Family*

Forms in Historic Europe, içinde Cambridge University Press, Cambridge.
P. Laslett, R. Wall (eds) (1972) *Household and Family in Past Time*, Cambridge University Press, Cambridge.
P. Laslett, K. Oosterveen, R. Smith (eds) (1980) *Bastardy and Its Comparative History*, Edward Arnold, Londra.
E. Leacock (1977) "Women in Egalitarian Societies', Bridenthal, Koonz, *Becoming Visible*, içinde Houghton Miffilin, Boston.
D. Leonard (1980) *Sex and Generation: A Study of Courtship and Weddings*, Tavistock, Londra.
D. Levine (1977) *Family Formation in an Age of Nascent Capitalism*, Acedemic Press, New York.
D. Levine, K. Wrightson (1980) 'The Social Context of Illegitimacy in Early Modern England, Laslett, Oosterveen, Smith, *Bastardy and its Comparative History*, içinde Edward Arnold, Londra.
S. Lewenhak (1980) *Women and Work*, Fontana, Glasgow.
J. Lewis (1980) *The Politicis of Motherhood*, Croom Helm, Londra.
E. Lipson (1921) *The History of the Woollen and Worsted Industries*, A. & C. Black, Londra.
O. Löfgren (1974) 'Family and Household among Scandinavian Peasants', *Ethnologia Sacandinavka*.
Londra Feminist History Group (1983) The Sexual Dynamics, of History: Men's Power, Women's Resistance, Pluto Press .
I. Lovn (1983a) 'Not So Much a Factory, More a Form of Patriarchy: Gender and Class during Industrialisation' Gamarnikov ve diğerleri (eds) *Gender, Class and Work*, içinde Heinemann, Londra.
S. Luker (1974) *Power: A Radical View*, Macmillan, Londra.
C. MacCormack (1980) 'Nature, Culture and Gender: A Critique', in MacCormack, Strathern, *Nature, Cultire and Gender*, Cambridge University Press, Cambridge.
A. MacFarlene (1970) *The Family Life of Ralph Josselin: A Seventeenth Century Clergyman*, W.W Norton, New York.
A. MacFarlene (1978) *The Origins of English Individualism: The Famiy, Property and Social Transition*, Basil Blackwell, Oxford.
A. MacFarlene (1980) 'Illegitimacy and Illegitimates in English History, Laslett, Oosterveen, Smith (eds) *Bastardy and its Comparitive History*, içinde Edward Arnold, Londra.
I. Mackie, P. Pattullo (1977) *Women at Work*, Tavistock, Londra.
M. MacKintosh (1979) 'Domestic Labour and the Household', Bruman, *Fit Work for Women*, içinde Croom Helm, Londra.
M. MacKintosh (1981) "Sexual Division of Labour and the Subordination of Women', Young ve diğerleri, *Of Marriage and the Market*, içinde CSE, Londra.

V. Maher (1981) 'Work, Consumption and Authority within the Household: A Moroccan Case', Young ve diğerleri, *Of Marriage and the Market*, içinde CSE, Londra.
E. Malos (1980) *The Politics of Housework*, Allison & Busby, Londra.
T. Malthus (1966) *First Essay on Popullation*, Maxmillan, Londra (ilk basımı 1798)
S. Marshall Wyntjes (1977) 'Women in the Reformation Era Bridenthal, Koonz. *Becoming Visible*. içinde Houghton Mifflin, Boston.
K. Marx *Lois Bonaparte'ın 18. Burumairei* Sol Yayınları Ankara, 1976
K. Marx and F. Engels (1977) *Alman İdeolojisi (Feuerbach)* Ankara, 1976.
T. Mason (1976) 'Women in Nazi Germany', *History Workshop Journal*, Issues 1 and 2.
O. R. McGregor (1957) *Divorce in England*, Heinemann, Londra.
M. McIntosh (1979) 'The Welfare State and the Needs of the Dependent Family', Bruman, *Fit Work for Women*, içinde Croom Helm, Londra.
A. McLaren (1977) 'Women's Work and the Regulation of Family Size', *History Workshop Journal*, Issue 4.
M. McNamara, S. Wemple (1977) 'Sanctity and Power: The Dual Pursuit of Medieval Women', Bridenthal, Koonz (eds) *Becoming Visible: Women in European History*, içinde Houghton Mifflin, Boston.
M. Mead (1971) *Male and Female*, Punguin, Harmondsworth.
H. Medick (1976) 'The Proto-industrial Family Economy', *Social History*, no. 3.
S. Menefee (1981) Wives for Sale, Basil Backwell Oxford.
K. Millet (1970) *Cinsel Politika*, Çev. Seçkin Selvi Payel Yayınları İstanbul, 1973.
J. Mitchell (1975) *Pisikanaliz ve Feminizm*, Çev. Ayşe Kurtulmuş, Yaprak Yayınları, İstanbul, 1984.
J. Mitchell, A. Oakley (eds) (1976) The Rights and Wrongs of Women, Penguin Hermondsworth, Türkçede ; *Kadın ve Eşitlik*, Çev. Fatmagül Berktay (Kitaptaki makalelerin bir bölümünü kapsıyor) Kaynak Yayınları, İstanbul, 1984.
M. Mitterauer, R. Sieder (1982) *The European Family: Patriarchy to Partnership from the Midde Ages to the Present*, K. Oostereen, M. Horzivger çevirisi, Basil Blackwell, Oxford.
J. Modell, F. Furstenberg (1978) 'The Timing of Marriage in the Transition to Adulthood: Continuity and Change, 1860-1975', Demos, Boocock, *Turning Points*, içinde AJS Supplement.
T. Moi (1981) Representation of Patriarchy: Sexuality and Epistemology in Freud's Dora', *Feminist Rewiew*, Autumn.
D. H.J. Morgan (1975) *Social Theory and the Family*, Routlerdge & Kegan Paul, Londan.

M. Morokvasic (1981) 'Sexuality and the Control of Procreation', Young ve diğerleri, *Of Marriage and the Market*, içinde CSE, Londra.
F. Mount (1982) *The Subversive Family*, Jonthan Cape, Londra.
G. Murdock (1949) *Social Structure*, Macmillan, New York.
K. O'Donovan (1979) 'The Male Appendage - Legal Definitions of Women', Burman, *Fit Work for Women*, içinde Croom Helm, Londra.
N. Osterud, J. Fulton (1978) 'Family Limitation and Age at Marriage: Fertility Decline Sturbridge, Massachusetts, 1730-1850', *Population Studies*, içinde vol. 30.
R. Outhwaite (1981) (ed.) *Marriage and Society: Studies in the Social History of Marriage*. Europa Publications. Londra.
D. Owen Hughes (1978) 'Urban Growth and Family Structure in Medieval Genoa', Abrams, Wrigley, (eds) *Towns in Society*, içinde Cambridge University Press, Cambridge.
T. Parsons (1964) *The Social System*, Routledge & kegan Paul, Londra.
R. Philips (1976) 'Women and Family Breakdown in Eighteenth Century France: Rouen 1780-1800', *Social History*, 2, May.
I. Pinchbeck (1981) *Women Worker and Industrial Rovulation 1750-1850*, Virago, Londra.
I. Pinchbeck, M. Hewitt (1973) *Children in English Society*, vol. 2, Routledge & Kegan Paul, Londra.
A. Pollert (1983a) "Women, Gender Relations and Wage Labour', Gamernikow ve diğerleri, *Gender, Class and Work*, içinde Heinemann, Londra.
L. Pollock (1983) *Forgotten Children-Parent-Child Relations from 1500 to 1800*, Cambridge University Press, Cambridge.
G. Quaife (1979) *Wanton Wenches and Wayward Wives: Peasants and Illicit Sex in Eary Seventeenth Century England*, Croom Helm, Londra
R. Rapp (1980) 'Family and Class in Comtemporary America: Notes Towards an Understanding of Ideology', *Science and Society*, vol. 42.
R. Rapp, E. Ross, R. Bridenthal (1979) 'Examining Family History', *Feminist Studies*, Spring.
I. Reid (1981) *Social Class Differences in Britain*, Grant McIntyre, London.
J. Renvoize (1982) *Incest: A Famiy History*, Routledge & Kegan Paul, Londra.
A. Rich (1977) *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution*, Virago, Londra.
A. Rich (1983) 'Compusory Heterosexuality and Lesbian Experience', Snitow ve diğerleri, *Powers of Desire: The Politics of Sexuality*, içinde Monthly Review Press, New York.
D. Riley (1981) 'Left Critiques of the Family', in Cambridge Women's Study Group, *Women in Society*, Virago, Londra.

H. Roberts (ed.) (1981) *Women, Health and Reproduction*, Routledge & Kegan Paul, Londra.
R. Rohrlich-Leavitt (1977) 'Women in Transition: Crete and Sumer', Bridenthal, Koonz, *Becoming Visible*, içinde Houghton Mifflin, Boston.
M. Rosaldo (1980) 'The Use and Abuse of Anthropology: Reflections on Feminism and Cross-Cultural Understanding', *Signs*, vol. 5, no. 3.
E. Ross (1983) 'Survival Networks: Women's Neighbourhood Sharing in Londra', *History Workshop Journal*, Issue 15.
E. Ross, R. Rapp (1983) 'Sex and Society: A Research Note from Social History and Anthropology', Snitow ve diğerleri, *Powers of Desire*, içinde Monthly Review Press, New York.
S. Rowbotham (1981b) 'The Trouble with Patriarchy', Samuel, *People's History and Socialist Theory*, içinde Routledge & Kegan Paul, Londra.
L. Rubin (1976) *Worlds of Pain*, Basic Books, New York.
M. Ryan (1979) 'Femininty and Capitalism in Antebellum America', Eisenstein (ed.) *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism*; içinde Monthly Reviw Press. New York.
M. Rayan (1981) *Cradle of the Middle Class: The Family in Oneida County New York, 1790-1865*, Cambridge University Pres, Cambridge.
L. Salzman (1926) *English Life in Middle* Ages Oxford University Press. Londra.
R. Samuel (1981a) *East End Underworld*: Chapters in the Lifeof Arthur Harding
R. Samuel (ed.) (1981b) *People's History and Socialist Theory*. Routledge & Kegan Paul, Londra.
L. Scharf (1980) *To Work and to Wed: Female Employment, Feminism and the Great Depression*, Greenwood Press. Westport, Connecticut.
R. Schlesinger (1949) *The Family in the USSR*, Routledge & Kegan Paul, Londra.
L. Segal (ed.) (1983) *What Is To Be Done About the Family*?, Penguin, Harmondsworth.
M. Shanley (1979) 'The History of the Family in Modern England', *Signs*, vol. 4, Summer.
E. Shorter (1975) *The Making of the Modern Family*, Fontana/Collins, Londra.
C. Smart (1983) 'Patriarchal Relations and Law: An Examination of Family Law and Sexual Equality in the 1950s', Evans, Ungerson, *Sexual Divisions*, içinde Tavistock, Londra.
R. T. Smith (1978) 'The Family and the Modern World System: Some Observations from the Caribbean', *Journal of Family History*, vol. 3.
C. Smith-Rosenber (1978) 'Sex as Symbol in Victorian Purity: An Ethnohistorical Analysis of Jacksonian America', Demos, Boocock, 'Turning Points', *American Journal of Sociology* içinde (Supplement).

T. C. Smout (1981) 'Scottish Marriage, Regular and Irregular 1500-1940', Outhwaite, *Marriage and Society*, içinde Europa, Londra.
A. Snitow, C. Stansell, S. Thompson (eds) (1983) *Power of Desire: The Politices of Sexuality*, Monthly Review Press, New York.
N. J. Sokoloff (1980) *Between Money and Love*, Praeger, New York.
N. Soliende de Gonzalez (1965) 'The Consanguineal Household and Matrifacality', *American Anthropologist*, vol. 67.
M. Spufford (1974) *Contrasting Communities: English Villages in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Cambridge University Press, Cambridge
M. Stacey, M. Price (1981) *Women, Power and Politics*, Tavistock, Londra
M. Stacey (1982) 'Social Sciences and the State: Fighting Like a Woman', *Sociology*, vol. 16 no. 3.
C. Stack (1974) *All our Kin: Strategies for Survival in a Black Community*, Harper & Row, New York.
P. Stearns (1975) *European Society in Upheaval*, Collier Macmillan, Londra.
P. Stearns (1977) *Old Age in European Society: The Case of France*, Croom Helm, Londra.
J. Stevenson (1979) *Popular Disturbance in England 1700-1870*, Longman, New York.
S. Stienmetz, M. Straus (eds) (1975) *Violence in the Family*, Harper & Row, New York.
M. Stivens (1981) 'Women, Kinship and Capitalist Development', Young, ve diğerleri, *Of Mariage and the Market*, içinde CSE Books, Londra.
V. Stolcke (1981) 'The Naturalisation of Social Inequality and Women's Subordination', Young ve diğerleri, *Of Marriage and the Market*, içinde CSE Books, Londra.
L. Stone (1977) *The Family, Sex and Marriage in England 1500-1800*, Weidenfeld & Nicolson, Londra.
A. Swerdlow, R. Bridenthal, J. Kelly, P. Vine (1981) *Household and Kin*, The Feminist Press, New York.
B. Taylor (1981b) 'Socialist Feminism: Utopian or Scientific?', Samuel, *Peuple's History and Socialist Theory*, içinde Routledge & Kegan Paul, Londra.
J. Thirsk (1976) 'The European Debate on Customs of Inheritance, 1500-1700' Goody, Thirsk, Thopmpson, *Family and Inheritance*, içinde Cambridge University Press, Cambridge.
K. Thomas (1978) *Religion and the Decline of Magic*, Penguin, Harmondsworth.
T. Thompson (1981) *Edwardian Childhoods*, Routledge & Kegan Paul, Londra.

B. Thorne, M. Yalom (1982) (eds) *Rethinking the Family: Some Feminst Questions*, Logman, New York.
C.Tilly (ed.) (1978) *Historical Studies of Changing Fertility*, Princeton University Press, Princeton.
C. Tilly (1978) 'The Historical Study of Vital Processes' Tilly (ed.) *Historical Studies of Changing Fertility*, içinde Princeton, University Press, Princeton.
L. Tily, J. Scott (1978) *Women, Work and Family*, Rinehart & Winston, New York.
A. Tolson (1977) *The Limits of Masculinity*, Tavistock. Londra.
P. Uhlenberg (1978) 'Changing Configurations of the Life Course', Hareven, *Transitions*, içinde Academic Press, New York.
R. Vann (1977) 'Toward a New Lifestyle: Women in Preindustirial Capitalism', Bridenthal, Koonz, *Becoming Visible*, içinde Houghton Mifflin, Boston.
M. Versluysen (1981) 'Midwives, Medical Men and "Poor Women Labouring of Child": Lying-in Hospitals in Eighteenth Century Londra', H. Roberts (ed.) *Women, Health and Reproduction*, içinde Routledge & Kegan Paul, Londra.
M. Vicinus (ed.) (1974) *Suffer and Be Still: Women in the Victorian Age*, Indiana University Press, Bloomington.
M. Vicinus (ed) (1977) *A Widening Sphere: Changing Roles of Victorian Women*, Indiana Univresity Press, Bloomington.
J. Wajcman (1981) "Work and the Family: Who "Gets the Best of Both Worlds"?, Cambridge Women's Studies Group, *Women in Society*, içinde Virago, Londra.
J. Walkowitz (1980) *Prostitution and Victorian Society: Women, Class and the State*, Cambridge University Press, Cambridge.
R. Wall (1981) 'Women Alone in English Society', *Annales de Demographie Historique*.
R. Wall, J. Robin, P. Laslett (eds) (1983) *Family Forms in Historic Europe*, Cambridge University Press. Cambridge.
M. Walzer (1976) *The Revolution of the Saints: A Study in the Origins of Radical Politics*, Atheneum, New York.
E. Ward (1984) Father Daughter Rape, The Women 's Press, Londra.
M. Weber (1967) *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* Hil Yayınları, İstanbul, 1985
J. Weeks (1977) *Coming Out: Homosexual Politics in Britain form the Nineteenth Century to the Present*, Quartet. Londra.
A. Whitehead (1981) '"I'm Hungry Mum": The Polities of Domestic Budgeting', Young ve diğerleri, *Of Marriage and Tthe Market*, içinde CSE, Londra.
E. Whidtelegg, M. Arnot, E. Bartels, V. Beechey, L. Birke, S. Himmel-

weit. D. Leonard, S. Ruehl, M. Spearman (eds) (1982) *The Changig Experience of Women.* Open University/Martin Robertson, Oxford.
E. William Monter (1977) 'The Pedestal and the Stake; Courtly Love and Witchcraft', Bridenthal, Koonz, *Becoming Visible*, içinde Houghton Mifflin, Boston.
P. Wilmott (1979) *Growing Up in a Londra Village: Family Life Between the Wars*, Peter Owen, Londra.
P. Wilmott, M. Young (1962) *Family and Kinship in East Londra* Penguin, Harmondsworth.
P. Wilmott, M. Young (1973) *The Symmetrical Family*, Routledge & Kegan Paul, Londra.
E. Wilson (1980) *Only Halfway to Paradise: Women in Postwar Britain, 1945-1968*, Tavistock, Londra.
E. Wilson (1983) *What Is To Be Done About Violence Against Women*, Penguin, Harmondsworth.
A. S. Wohl (ed) (1978) *The Victorian Family: Structure and Stresses* Croom Helm, Londra.
E. A. Wrigley (1966) 'Family Limitation in Pre-Industrial England', *Economic History Review*, no. 19.
E. A. Wrigley (1969) *Population and History*, Weidenfeld & Nicolson, Londra.
E. A. Wrigley (ed.) (1972) *Nineteenth Century Society: Essays in the Use of Quantitative Methods for the Study of Social Data*, Cambridge University Press, Cambridge.
E. A. Wrigley (1981) 'Marriage, Fertility and Population Growth in Eighteenth Century England', Outhwaite, *Marriage and Society*, içinde Europa, Londra.
K. Wrighıson (1981) 'Critique: Household and Kinship in Sixteenth Century England', *History Workshop Journal*, issue 12.
K. Wrighıson (1982) *Engish Society 1580-1680*, Hutchinson, Londra.
S. J. Yanagisako (1977) "Women-Centered Kin Networks in Urban Bilateral Kinship', *American Ethnologist*, vol. 4.
S. J. Yanagisako (1979) 'Family and Household: The Analysis of Domestic Groups', *Annual Review of Anthropology*, vol. 8.
K. Young, C. Wolkowitz, R. McCullagh (eds) (1981) *Of Marriage and the Market: Women's Subordination in International Perspective*, CSE Books, Londra.
E. Zaretsky (1976) *Capitalism, the Family and Personal Life*, Pluto Press, Londra.
E. Zaretsky (1982) 'The Place of the Family in the Origins of the Welfare State', Thorne, Yalom (eds) *Rethinking the Family*, içinde Logman, New York.

Ailenin bugünkü biçimi ise karı-koca ve çocuklardan oluşan "mutlu aile". Dış dünyanın acımasız koşullarından, insanı ezen hiçe sayan büyüklüğü ve yalnızlığından kaçıp korunabileceği tek alanın aile olduğunu vurgulayanlar arasında Marksist yazarlar da var. Bütün bunlar çok iyi de, sığınılan bu alanda, kadınların ve -varsa- çocukların koca/baba otoritesine kayıtsız şartsız boyun eğmeleri bekleniyor. Gittins, "O halde bu sığınak kadınlar için bir sığınak olamaz" diyor.

Gerçekten de ailenin, erkeklerin talepleri, otoritesi ve çıkarları doğrultusundaki bugünkü biçimine son verilmediği takdirde kadınların "mutlu ailelerde" yaşadıkları aldatmacası da sürüp gidecek. Bu "mutlu ailenin" öbür yüzü aileiçi kadına yönelik şiddet, tecavüz, duygusal ve ekonomik baskı ve sömürü, kocaya mutlak hizmet ve itaattir. Diana Gittins yaşanan gerçekler ile "ideal aile" tanımının birbirine ters düşmesine erkeklerin itirazı olmadığını belirtiyor. Buna bir de "eşitlik" aldatmacasını eklemek gerekiyor. Aile son yıllarda belirli bir kesimde "Eşit, birbirini seven ve birlikte yaşamak isteyen eşlerin birlikteliği" gibi tanımlanıyor. Bu hoş bir talep olabilir ama kadınların ezilen durumu her yönüyle değişmedikçe bu tanım varolan gerçekliği ortaya koymaktan çok uzaktır. Gittins partiarkal ideolojinin kuşattığı bugünkü toplumda "eşitlikçi ailenin" mümkün olmadığını tüm açıklığıyla gösteriyor.